

” Enää minun ei tarvitse orjaila...”

Itse-identiteetti, luottamus ja kuluttajuus ylivelkaantuneiden puhunnassa

Anna Pärnänen
Yhteiskuntapolitiikan pro
gradu –tutkielma
Kevät 2000
Yhteiskuntatieteiden ja
filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto

Anna Pärnänen
”Enää minun ei tarvitse orjailla...” Itse-identiteetti, luottamus ja kuluttajuus
ylivelkaantuneiden puhunnassa.
Yhteiskuntapolitiikan pro gradu –tutkielma
Kevät 2000
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
112 sivua + 1 liite

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksessa tarkastellaan ylivelkaantumista yksilön kokemuksen näkökulmasta. Tutkimus on haastattelututkimus; aineistona on kahdeksan ylivelkaantuneiden haastattelua. Ylivelkaantumista hahmotetaan elämäntieteen vaikuttavana muutoksena, joka tuottaa uudenlaista identiteettiä. Ylivelkaantuminen on moniselitteinen ja vaikea tilanne, joka katkaisee odotetun elämäntieteen. Ylivelkaantuminen esitetään selviytymistarinanana, hahmottaen tarinametaforan avulla ylivelkaantumista muutuskertomuksena.

Ylivelkaantuminen näyttää tuottavan turvattomuuden tunnetta. Ylivelkaantuminen tuottaa taloudellisten vaikeuksien seurauksena sosiaalisia vaikeuksia, psyykkisiä ja psykosomaattisia oireita. Ylivelkaantumisen voi sanoa tuottavan laaja-alaista pahoinvointia, josta äärimmäisenä esimerkkinä ovat itsetuhoiset ajatukset.

Taloudelliset vaikeudet syrjäyttävät kulutuksesta ja siten totutusta elämäntieteen. Kulutuksen kaventuessa ylivelkaantuminen johtaa itse-identiteetin muuttamiseen. Osalle haastatelluista kulutusyhteiskunta näyttäytyy onttona ja merkityksettömänä. Ylivelkaantuneiden suhtautuminen yhteiskuntaan näyttää muuttuneen olennaisesti. Luottamus moniin keskeisiin instituutioihin on murentunut. Ylivelkaantumista tarkastellaan myös suhteessa hyvinvointivaltion ideaan. Haastateltavien puheen esitetään viittaavan vakuutusyhteiskunnan ajatuksen kriisiytymiseen sekä edelleen yhteiskunnan ja yksilön välisen sopimuksen yksipuoliseen irtisanomiseen.

AVAINSANAT: Ylivelkaantuminen, itse-identiteetti, kuluttajuus, luottamus, sosiaalivakuutus, elämä tarinana.

I OSA.....	5
1. Johdanto	5
1.1. Ylivelkaantuminen uutena keskiluokan ongelmana.....	5
1.2. Ylivelkaantuneet ja syrjäytyminen	6
1.3. Ylivelkaantuneet julkisessa keskustelussa	7
1.4. Työttömyys ja ylivelkaantuminen vertailtavina tilanteina.....	8
2. Tutkimuskysymykseni	10
2.1 Tutkielmani kulku.....	11
2.2 Ensimmäinen oletukseni.....	12
2.3. Kuka on ylivelkaantunut?	14
2.3.1 Aikaisemmat tutkimukset	15
2.4 Toinen hypoteesini.....	18
3. Tutkielman toteutus	20
3.1 Tutkimusaineisto.....	20
3.2 Haastattelujen toteuttaminen syksyllä 1998.....	21
3.3 Haastattelujen kulku.....	22
3.4 Haastattelumetodista	23
3.5 Miten haastattelut onnistuivat? -pohdintaa haastattelijan roolista	24
4. Ylivelkaantumiseen johtaneita syitä.....	27
4.1 Ylivelkaantuneiden kotitalouksien määrä	27
4.2 Kotitalouksien luotonoton määrä ja syyt 1980-luvulla	28
4.3 Kotitalouksien ylivelkaantumiseen vaikuttavia tekijöitä	29
4.3.1 Rahamarkkinoiden vapauttaminen	29
4.3.2 Luotonmyynti ja korkotason nousu.....	30
4.4 Haastateltavieni ylivelkaantumisen syyt	32
4.4.1 Asuntovelalliset.....	32
4.4.2 Yrittäjät	35
4.4.3 Takaajat.....	37
5. Johdannoksi aineiston analyysille	42
6. Elämä tarinana.....	42
6.1 Ylivelkaantuminen tarinana.....	44
7. Kuluttajuus	46
7.1 Haastateltavieni taloudellinen tilanne.....	49
7.1.1 Taloudellinen tilannen ennen ylivelkaantumista.....	49
7.1.2 Taloudellinen tilanne nyt	50
7.2 Kulutustottumusten muutos.....	52
7.3 Ylivelkaantuneet ja kuluttaminen.....	56
7.4 Kulutusyhteiskunnan ontous	58

7.4.1 Kapinaako vallitsevia elämäntyyplejä vastaan?	62
7.5 Kuluttava halu.....	63
7.6 ...ja halu kuluttaa.....	65
7.7 Kaipuu takaisin	66
7.7.1 Taloudellisen turvallisuuden tarve	66
7.8 Tasapainoilun taito - kuinka irtisanoutuminen onkin mahdotonta	68
8. Elämänhallinta käsitteenä	69
8.1 "Perkele minä !"-henkisesti raskaat ajat	71
8.2 Sosiaaliset suhteet	73
8.3 Voittajat - pärjäämisen pakko ja selviytyminen	75
8.3.1 Pärjäämisen pakko	75
8.4 Vertaisuuden tarpeettomuus	77
9. Epäoikeudenmukaisuuden kokemus.....	80
9.1 Tilanteen politisointi	83
9.2 Nimeämätön valta - kuinka löydetään "ne"	84
9.3 Luottamuksen käsitteestä.....	86
9.3.1 Jaettu luottamus	89
9.3.2 Epäluottamus poliittiseen ja taloudelliseen asiantuntijuuteen	89
9.3.3 Epäluottamus oikeusjärjestelmään	92
10. Sosiaalivakuutus sopimuksena	93
10.1 Sopimuksen irtisanominen.....	95
11. Lopuksi.....	100
11.1 Kertomuksen tärkeys	100
11.2 Johtopäätökseni.....	103
Lähteet.....	106
Lehtiartikkelit.....	111
Julkaisemattomat lähteet.....	112
Saarikosken runojen lähteet	112
Liite 1	113

I OSA

1. Johdanto

Tässä tutkielmassa tulen käsittelemään ylivelkaantumista uutena sosiaalisena ongelmana. Lähtökohtanani on yksilön kokemus ylivelkaantumisesta; mistä ylivelkaantumisesta on kysymys ja miten ylivelkaantumisesta selviydytään. Tämän rinnalle olen nostanut toiseksi aihealueeksi sen, miten ylivelkaantuminen vaikuttaa suhtautumiseen yhteiskuntaan.

Katson tutkielmani aiheessa yhdistyvän keskeisinä lähinnä kolme teemaa: kulutus, syrjäytyminen (muutos) ja itse-identiteetti. Aloittaessani toteuttamaan tutkielmani tekemistä 'ylivelkaantuneiden selviytymiskeinot' otsikon alla, nostin nämä teemat keskeisiksi. Aihealueet osoittautuivatkin kiinteästi toisiinsa sidoksissa oleviksi ja ylivelkaantumista tutkimuskohteena selkeästi eritteleviksi teemoiksi.

1.1. Ylivelkaantuminen uutena keskiluokan ongelmana

Ylivelkaantumisesta tuli Suomessa 1990-luvun taloudellisen laman aikana ongelma, joka kosketti eri arvioiden mukaan noin 65 000¹ - 150 000² kotitaloutta Suomessa. Kun tähän mennessä maksuvaikeuksiin olivat ajautuneet lähinnä pienituloiset, jo kauemman aikaa taloudellisten vaikeuksien kanssa kamppailleet, nyt laman myötä velkaongelman kanssa painivat myös hyvin toimeentulevat keski-ikäiset (Muttalainen 1991, 60). Ylivelkaantuminen ei ollut enää merkki läpi elämän kulkeneesta huono-osaisuudesta, vaan maksuongelmia alkoi esiintyä yhä enenevässä määrin hyvin toimeentulevilla, työllisillä ja keskiluokkaisilla kotitalouksilla. Ylivelkaantumista ei voitu enää pitää marginaalisten ryhmien ongelmana. Toisin sanoen laman myötä ylivelkaantuneiden profiili muuttui.

Ylivelkaantuneiden kohdalla on puhuttu "uusköyhyydestä" (Kangas & Ritakallio 1996, 30-31,39-40). Uusköyhyydellä tarkoitetaan tilannetta, jossa tavallisimmin juuri omistusasunnon hankkimisesta aiheutuneet velat ajoivat kotitalouden maksuvaikeuksiin.

¹1996 vuoden lopussa, Tilastokeskus.

²1995 tehdyn tutkimuksen mukaan niiden kotitalouksien määrä, jotka viiden viimeisien vuoden aikana olivat katsoneet olevansa ylivelkaantuneita (Iivari ja Heinonen 1997, 43-44).

Taloudellisesti tiukka tilanne ei johdu tulojen pienuudesta vaan tulojen ja menojen (velanhoitomenojen) epäsuhdasta. Köyhyystutkimuksen tulokset vahvistavat näkemystä ylivelkaantumisesta keskiluokan ongelmana. Ylivelkaantuminen näytti olevan yleisintä työttömiksi jääneillä ylemmillä toimihenkilöillä. Kun koulutus näyttää muutoin suojaavan köyhyydeltä, akateemisesti koulutetuilla ylivelkaantuneisuuden mittari osoitti korkeinta köyhyysastetta. Samoin eri köyhyysmittareista ylivelkaantuneisuus korreloi kaikkein heikoimmin sosiaalisen aseman kanssa. (mt.,26-51).

Ylivelkaantuminen ilmiönä ja uutena sosiaalisena ongelmana esittäytyi minulle hedelmällisenä tutkimuskohteena. Kyse näytti olevan keskiluokkaisista kotitalouksista, joiden taloudellinen tilanne ratkaisevasti muuttui laman seurauksena. Kun ylivelkaantuminen taloudellisen niukkuuden rinnalla näyttää tuottavan huono-osaisuutta myös muilla elämänaloilla (kts. esim. Nykänen ym. 1995), minua kiinnosti tutkia miten ihmiset selviytyvät uudesta vaikeasta tilanteesta eteenpäin.

1.2. Ylivelkaantuneet ja syrjäytyminen

Käytän ylivelkaantumisen yhteydessä sanaa *syrjäytyminen*³. Minulle ylivelkaantuneiden kohdalla syrjäytyminen on ensisijaisesti syrjäytymistä kuluttamisesta, (tai toisin sanoen) syrjäytymistä kulutuksen areenoilta. Kulutusta voi pitää yhtenä nykyihmisen arkielämää rytmittävänä toimintona sekä olennaisena paikkana itse-identiteetin tuottamiselle (esim. Bauman 1998, Ilmonen 1993). Kuluttajuus vaatii kuitenkin taloudellisia resursseja. Kun ylivelkaantuneiden kohdalla kyse oli keskiluokkaisista kotitalouksista, joiden elintaso laski selvästi ja jotka joutuivat luopumaan suuresta osasta kulutustottumuksiaan, voi sanoa totutun elämäntavan tulleen uhatuksi taloudellisen tilanteen kiristyessä. Siten kulutuksesta syrjäytymisen voi olettaa vaikuttavan niin arjen rutiineihin kuin itse-identiteetin tuottamiseen.

Katson, että ylivelkaantumisen voi nähdä suurena elämänmuutoksena, jossa totutut elämätkuviot murentuvat. Tarkastelenkin ylivelkaantumista tilanteena, jossa yksilö (tai perhe) on täysin uudessa positiossa sekä oman elämänsä kulussa että suhteessa yhteiskuntaan. Tulen käsittelemään ylivelkaantumista tilanteena, jossa ei ole kyse vain taloudellisista vaikeuksista, vaan joka muuttaa paljon kokonaisvaltaisemmin yksilön

³Syrjäytyminen käsitteenä on määritelty useaan eri tapaan. Sen katsottu kuvaavan esim. tuotannon ja reproduktion ulkopuolelle jäämistä, yksilöä ja yhteisöä yhdistävien siteiden heikkenemistä tai sitä pidetty yhteisenä nimittäjänä kaikenlaiselle huono-osaisuudelle. Yksi määritelmistä käsittää syrjäytymisen olevan kulutuksen ja positiivisen identiteetinmuodostuksen ulkopuolelle jäämistä. (ks. Leonard 1998, 180-201, Rose 1993,62-63). Itse puhun tässä syrjäytymisestä nimenomaan syrjäytymisenä kulutuksesta.

identiteettiä. Tähän liittyen tulen pohtimaan kulutuksen merkitystä identiteetin tuottamisen areenana.

1.3. Ylivelkaantuneet julkisessa keskustelussa

Ylivelkaantuminen aiheena ei vetänyt puoleensa vain edellä mainittujen teemojen osalta. Myös aiheen ajankohtaisuus ja julkisuudessa käyty keskustelu lisäsi kiinnostustani aiheeseen. Ylivelkaantuminen - tai tarkemmin se, miten ylivelkaantuneisiin tulisi suhtautua, on herättänyt paljon kansalais- ja asiantuntijakeskustelua lehtien palstoilla. Kannanotot ovat vaihdelleet ylivelkaantuneiden armahduspyynnöistä painokkaisiin puheenvuoroihin sopimusten pitävyydestä ja vastuunkannosta. (HS 6.2.1998, HS 27.2.1998, HS 5.3.1998, HS 17.3.1999, HS 25.7.1999, HS 30.11.1999, HS 23.12.1999, HS 4.1.2000, IL 20.01.2000)

Minusta tässä keskustelussa mielenkiintoista on sekä kannanottojen laajuus että itse kannanottojen sisältö. Kyseessä tuntuu olevan keskustelu kahden eri näkemyksen välillä, joiden näyttää olevan vaikea ymmärtää toisiaan. Toisaalla ovat ylivelkaantuneet ja heidän puolustajansa peräämässä oikeutta, ilmaisemassa tuntojaan tai ehdottamassa velkojen armahdusta. Toisaalla ovat ne, joiden mielestä sopimusten (velkakirjaa) muuttaminen jälkikäteen on lainvastaista tai joiden mielestä velkojen maksussa on kyse yleisestä moraalista yhteiskunnassa. Tulen tässä tutkielmassani ottamaan osittain huomioon myös julkisuudessa käydyn keskustelun. Pyrin osoittamaan mistä ylivelkaantuneiden puheessa mielestäni on kyse, heidän pyytäessään yleistä ymmärrystä tilanteelleen ja/tai armahdusta veloistaan.

Toisena aihealueena tulenkin nostamaan ylivelkaantuneiden suhtautumisen yhteiskuntaan. Pohdin miten he näkevät oman tilanteensa ei vain suhteessa oman elämänsä, vaan suhteessa yhteiskuntaan. Käsittelen tätä aihealuetta operoiden politisoinnin, luottamuksen ja vakuutuksen käsitteiden avulla. Vakuutuksella tarkoitan tässä hyvinvointivaltiollista sopimusta yhteisön huolenpidosta.

Koska olen löytänyt yhtymäkohtia oman tutkielmani ja työttömyystutkimusten tulosten välillä, vertailen aluksi työttömyyden ja ylivelkaantumisen yhtäläisyyksiä. Selvennän näin mistä näkökulmasta käsittelen ylivelkaantumista tutkielmassani.

1.4. Työttömyys ja ylivelkaantuminen vertailtavina tilanteina

Näen ylivelkaantumisen analogisena tilanteena työttömyyden kanssa. Käyn ensin läpi työttömyyden sosiaalisia seurauksia ja siirryn sen jälkeen todistamaan tilanteiden vertailtavuutta. Tässä vertailussa täytyy toki huomioida, että työttömyystutkimuksia on tehty jo kauan ja paljon, siinä missä ylivelkaantuneisuus on tutkimuskohteena paljon uudempi. Työttömyydestä siten tiedetään huomattavasti enemmän.

Ensisijaisesti työttömyys syrjäyttää työttömän työmarkkinoilta, heikentää toimeentulon mahdollisuuksia ja laskee elintasoja verrattuna työllisiin. Työttömyyden vaikutuksen ovat kuitenkin monialaisia. Työttömyys ei vain laske elintasoja, vaan sillä on myös sosiaalisia seurauksia. Työttömyyden on todettu kasaavan huono-osaisuutta. Työttömyystutkimusten tuloksia voi tiivistää seuraavasti: "Työttömille kasaantuu terveydellisiä, taloudellisia ja sosiaalisia ongelmia. Mielenterveydenhäiriöt, fyysiset sairaudet, itsemurhat ja laaja-alainen henkinen pahoinvointi ovat yleisimpiä työttömille kuin työssäkäyville." (Kalimo & Vuori 1992, Kortteisen & Tuomikosken mukaan 1998,17). Työttömyys ei siis laske vain elintasoja, vaan se vaikuttaa yksilöön kokonaisvaltaisesti. Palkkatyöllä on myös sisällöllistä merkitystä pelkän toimeentulon turvaamisen rinnalla.

Modernissa yhteiskunnassa yksilön identiteetti on kiinnittynyt palkkatyöhön. "Minä" rakennetaan ja uudelleen tuotetaan työn kautta. Kortteisen (1992) mukaan suomalaisen työn kulttuurin kautta tarkasteltuna työmarkkinoilla menestymisessä on kysymys kunnian. Työttömyys on merkki siitä, ettei ole " pärjännyt" ja siten menettää kunniansa. Toisin sanoen työttömyys on osoitus henkilökohtaisesta epäonnistumisesta. (mt., 77, Kortteinen & Tuomikoski 1998, 25). Työttömyyden voi nähdä omaan minäkuvaan kohdistuvana loukkauksena (vrt. Kiiänmaa 1997).

Tuohinen (1996) puhuu "vertaisuuden kulttuurista"⁴. Hänen mukaansa " pärjäämisen eetoksen" (Kortteinen 1992) toisena puolena näyttää olevan "perustavanlaatuisen yhdenveroisuuden tunteen tavoittelu. Halutaan olla vapaita ja itsellisiä nimenomaan toisten samanlaisten joukossa" (Tuohinen 1996,68). Kysymys on Tuohisen mukaan sosiokulttuurisesta omanarvontunnosta. Vertaisuuden kokemisella on Suomessa tärkeä

⁴Tuohinen vertailee Kortteisen 'kunnian' käsitettä ja 'vertaisuutta' mm. siten, ettei vertaisuuden kokemisen 'vastakohta' ole niinkään häpeän tunne, vaan onnettomuuden, loukkaantumisen, katkeruuden ja vihan ja vääryyden ja epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia. Siten 'vertaisuus' käsite eroaa 'kunnian' käsitteestä, vaikka käsitteet osittain sisältävät saman merkityksen. Vrt. "Tuloksena saavutetaan kunnia, so. tunnustettu ja arvostettu sosiaalinen asema". (Kortteinen 1992,61). (Tuohinen 1996,68 ja sivun alaviite). Siten pidän Tuohisen 'vertaisuutta' omaan aineistooni sopivampana käsitteenä kuin 'kunniaa'.

kulttuurinen merkitys. Työttömyys on tilanne, jossa tuo vertaisuuden asema muuttuu suhteessa työllisiin. Siten työttömyys on kokemuksena nöyryyttävä.

Miten ylivelkaantuminen ja työttömyys sitten ovat mielestäni toisiinsa verrattavia tilanteita? Katson, että vastaavalla tavalla kuin työttömyys, ylivelkaantuminen vaikuttaa kokonaisvaltaisesti yksilöön (tai perheeseen). Kyse ei ole vain taloudellisista ongelmista, vaan ylivelkaantumisella on laaja-alaisempia vaikutuksia. Ensinnäkin ylivelkaantuneilla on keskimääräistä enemmän psykofyysisiä oireita ja henkistä pahoinvointia. Ylivelkaantuminen lisää selvästi itsemurhariskiä. (Laitinen 1997, 105,103,132-137, Nykänen ym. 1995). Tämä kertoisi siitä, että ylivelkaantumisessa olisi kysymys yksilön identiteettiin tai "minään" vaikuttavasta tilanteesta. Siis ylivelkaantuminen olisi muutakin kuin tiukkaa taloudellista sinnittelyä.

Toiseksi ylivelkaantumiseen voi mielestäni liittää samat käsitteet kuin työttömyyteen: *kunnian* ja *vertaisuuden*. Ensinnäkin ylivelkaantuneet usein salaavat taloudelliset vaikeutensa lähipiiriltään ja vetäytyvät sosiaalisesta kanssakäymisestä häpeän tunteen vuoksi (Jarva 1996). Ylivelkaantumisen voi väittää lyövän yksilöön epäluotettavuuden leiman, sillä velan takaisinmaksu koetaan kunnian kysymykseksi (Numminen 1996). Kun "kunnia" kuvaa tunnustettua ja arvostettua sosiaalista asemaa, kertoo häpeän tunne juuri kunnian menettämisestä (häpeä on kunnian "vastakohta"). Ylivelkaantumista voi pitää epäonnistumisen tilana, jolloin yksilö ei ole "päjännyt" ja siten menettää kunniansa toisten silmissä.

Osuvammin ylivelkaantumista voi kuitenkin mielestäni kuvata tilanteena, jossa yksilö menettää *vertaisuuden* asemansa suhteessa muihin. Ylivelkaantunut useimmissa tapauksissa menettää ulkoisia menestymisen ja vertaisuuden merkkejä. Usein ylivelkaantuminen tarkoittaa luopumista jo saavutetuista tavoitteista tai asetuista päämääristä kuten omistusasunnosta, autosta, kesämökistä. Näitä nimenomaan asumiseen liittyviä suomalaisia projekteja voi pitää vertaisuuden osoittamisen paikkoina (vrt. Tuohinen 1996,88). Kun näistä merkeistä joutuu luopumaan, yhdenvertaisuutensa toisten kanssa Tuohisen tarkoittamassa merkityksessä on vaikeampi sekä todistaa että tuntea.

Siten ylivelkaantumisessa voi nähdä samanlaista vertaisuuden menettämisen tunnetta kuin työttömyydestä. Kun työtön ei ole "päjännyt", toisin sanoen menestyksekkäästi selviytynyt (Kortteinen 1992, 74, 76) työmarkkinoilla, eikä siten ole vertainen työllisten kanssa, ylivelkaantunut ei täytä vertaisuuden kriteereitä toisaalla. Siinä missä

työttömyys saa aikaa tarpeettomuuden kokemuksen, ylivelkaantuminen tuottaisi pettymyksen, katkeruuden ja vääryyden tunteita.

Toimiessamme modernissa yhteiskunnassa taloudellisten suhteiden vaihtokentässä, yksilöllä on kaksi selkeää roolia: palkkatyöläisen ja kuluttajan roolit. Yllä esitin yksilön identiteetin muodostumisen kiinnittyvän työhön ja työn tuomaan sosiaaliseen asemaan. Nykysosiologien piirissä on kuitenkin nostettu kuluttajuus toisena identiteetin muokkaamisen paikkana (mm. Bauman 1998, Ilmonen 1993). Tämä itse-identiteetin tuottaminen ja muokkaaminen kuluttamisen kautta on nähty yhä keskeisempänä nykyihmisen identiteetin muodostamisen paikkana. Kuluttajuus olisikin työn rinnalla - ellei vahvemmin - minämme muokkaamisen areena.

Siinä missä työtön syrjäytyy työmarkkinoilta, syrjäytyy ylivelkaantunut kulutuksen areenoilta. Ylivelkaantunut johtaa väistämättä kulutusmahdollisuuksien kapenemiseen taloudellisen tilanteen ollessa äärimmäisen tiukka. Se muuttaa kulutustottumuksia (Lehtonen 1998,173-85). Ylivelkaantuneen voi väittää olevan kulutuksen marginaalissa. Siten ylivelkaantumisen voi olettaa vaikuttavan yksilön identiteetin muodostukseen (vrt. Bauman 1998).

Työttömyys ja ylivelkaantuminen ovat siis mielestäni analogisia tilanteita. Tulen kuljettamaan työttömyys teemaa tekstissäni mukana. Näin mielestäni selvennän sitä mitä pyrin selvittämään ylivelkaantumisesta.

2. Tutkimuskysymykseni

Lähdin työssäni tutkimaan ylivelkaantuneiden selviytymiskeinoja. Lähtökohtana minulla oli kuva keskiluokkaisista varsin hyvin toimeentulevista ihmisistä, joiden elintaso olennaisesti laski ylivelkaantumisen myötä. Minua kiinnosti miten kulutustottumukset muuttuivat ylivelkaantumisen myötä ja millaisia keinoja ihmiset ovat kehittäneet selvitäkseen taloudellisesti tiukassa tilanteessa. Mietin mikä merkitys sosiaalisilla suhteilla on kriisistä selviytymisen kamppailussa. Pohdin myös mitä uusia elämänarvoja tai elämäntapoja ylivelkaantuminen (voisi) synnyttää. Samalla minua kiinnosti miten ylivelkaantuneet itse käsittelevät ja selittävät tilannettaan. Eli miten aikaisempi hylätään ja selitetään ei-merkitseväksi (jos selitetään). Toisin sanoen halusin tutkia miten uusi elämäntapa rakennetaan ja miten uusi identiteetti tuotetaan.

Lähdin tutkimaan ylivelkaantumista kysymällä myös miten haastateltavat näkivät oman uuden tilansa suhteessa yhteiskuntaan, suhteessa ympäröivään? Tuottaako tiukka toimeentulo itsemääriteltyä toiseutta entä synnyttääkö tilanne vihaa tai muita tunteita, jotka olisi selkeästi suunnattu yhteiskuntaa kohtaan? Toisin sanoen pohdin – jos, niin miten – ylivelkaantuneet politisoivat oman tilanteensa ja olisiko tässä suhtautumisessa löydettävissä enemmistölle yhtenäisiä näkemyksiä. Ylivelkaantuminen esittäytyi siis minulle varsin monimuotoisena tutkimusalueena, jota pystyisi tarkastelemaan useasta eri näkökulmista.

2.1 Tutkielmani kulku

Tutkielmani polveileva kulku on seuraavanlainen. Esitän ensin hypoteesini mikä minulla oli lähtiessäni tutkimusaineiston keruuseen. Seuraavaksi siirryn käsittelemään aikaisempia tutkimuksia sekä määrittelen "ylivelkaantuneen". Pohdin edeltävien tutkimusten tuloksia ja asetan uuden kysymyksen aineistolleni. Siirryn kertomaan aineistoni keruusta ja siitä, miten haastatteluni sujuivat.

Aineiston analyysin olen jakanut seuraavasti. Ensin teen silmäyksen Suomen taloudelliseen tilaan 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alkupuolella selittävän tekijänä kotitalouksien ylivelkaantumiseen. Kerron samalla kuinka haastateltavani olivat ylivelkaantuneet. Toiseksi tarkastelen ylivelkaantumisen tuomaa elintason muutosta kulutussosiologian näkökulmasta. Selvitän taloudellisia selviytymiskeinoja ja kulutustottumusten muuttumista taloudellisessa tiukkuudessa. Tarkastelen miten arki järjestetään uudelleen sekä miten haastateltavani suhtautuvat kulutukseen tällä hetkellä.

Kolmanneksi käsittelem ylivelkaantumista elämäntaloudellisesta näkökulmasta. Käsitän ylivelkaantumisen johtavan kriisiin, joka vaatii pitkällistä prosessointia, elämän uudelleen järjeistämistä. Tarkastelen mikä merkitys sosiaalisilla suhteilla on selviytymisessä kriisistä. Siirryn problematisoimaan haastateltavieni puhetta elämänarvoista ja uudesta tavasta "hallita" elämää. Esitän aineistoni myös selviytymistarinaksi rakennettuna. Lopuksi tarkastelen haastateltavieni suhtautumista yhteiskuntaan. Hahmotan puhetta pitkälti politisoinnin ja luottamuksen käsitteiden avulla. Otan tärkeänä osana mukaan myös hyvinvointivaltioillisen sosiaalivakuutuksen teeman.

Aineiston analyysin yhteydessä olen ottanut analysointini tueksi muutamia Pentti Saarikosken runoja. Katson, että runot vahvistavat ja syventävät tulkintaani haastateltavieni tunnoista ja ajatuksista. Ajatuksenani on ollut pyrkiä osittain

yhdistämään kaksi genreä: kaunokirjallinen ja yhteiskuntatieteellinen. Karkeistaen näen kaksi tapaa ilmaista asioita, tuntemuksia ja tiloja. Toinen on tieteen tapa kirjoittaa asioita auki, eritellä tapahtumia ja konstruoida selittäviä teorioita. Toinen on kaunokirjallinen tapa, jossa asiat ilmaistaan ennemmin rivien välissä, tunnetiloina, metaforina, pyrkimättä kirjoittamaan asioiden tiloja tai tuntemuksia auki. Tulkinta jätetään ennemmin lukijalle.

Katson tavoittaneeni haastatteluissa jotain, jota en osaa pukea yhteiskuntatieteelliseen genreen. Jossain pisteessä tieteelliset selittämisen apparaatit tuntuivat liian kapeilta; jotain jäi ulkopuolelle. Täten lunastin itselleni oikeuden ottaa tekstini sivujuoneksi runoja. Katson, että Saarikosken runot tavoittavat ja selittävät jotain tilan tuntemuksista, jotka muutoin olisivat jääneet huomiotta. Siten ne mielestäni puoltavat paikkaansa tutkielmassani. Olen käyttänyt Saarikosken runoja tässä irti muusta (runojen itsensä) kontekstista. Olen siis tulkinnut niitä sopiviksi omaan tekstiini jättäen huomioimatta runojen alkuperäisen sanoman tai tarkoituksen - jos runoilla ylipäätään sellaista on.

Aloitan nyt siis esittämällä oletukseni siitä mitä ylivelkaantuneiden *tulisi* puhua.

2.2 Ensimmäinen oletukseni

Tutkielmani teon alussa minulla oli hypoteesi siitä, miten ylivelkaantuminen vaikuttaa yksilön tapaan hahmottaa elämäänsä. Oletin, että ylivelkaantuminen johtaisi turvattomuuden tunteen kasvuun ja elämänhallinnan menettämiseen.

Ahlqvist ja Ahpola (1996,60) osoittavat tutkimuksessaan turvallisuuden asettuvan tavoitearvojen järjestyksessä korkealle. Ihmiset siis kaipaavat turvallisuutta ja pyrkivät turvallisuuteen. Erityisesti perheen turvallisuus on tärkeä tavoitearvo. Mitä tuo turvallisuuden kaipuu sitten oikeastaan on? Turvallisuuden tarve ei ole vain suojautumista fyysisiä uhkia vastaan. Kaufmannin (1978) mukaan turvallisuus tarpeena ilmentää tarvetta jatkuvuuteen ja järjestykseen. Ihminen odottaa elämän jatkuvan odotetun kaltaisena, ymmärrettävänä ja selitettävänä (Niemelän 1991,8 mukaan). Siten odottamattomat katkokset ja poikkeamat suunnitellusta luovat kriisitilanteita.

Niemelän (1997⁵) mukaan keski-ikäisten suurin pelko on "kaiken menettämisen" eli pitkäaikaisen hyvän työpaikan, talon/asunnon, kesämökin (so. "kaiken") menettämisen

⁵Niemelän haastattelussa turvattomuus tutkimuksen tuloksista ilmeni muitakin "pelon" kohteita. Se mikä näytti tuottavan eniten turvattomuutta eli olevan ihmisten suurin pelko vaihteli iän ja sukupuolen mukaan. Esimerkiksi nuoret naiset pelkäsivät eniten fyysisen väkivallan kohteeksi joutumista. Vastaavasti

pelkoa. Tämän ymmärtää hyvin, kun miettii asioiden merkityksiä. Pysyvä työpaikka on jatkuvuuden tae. Kyse ei ole vain taloudellisesti turvatusta tilanteesta. Työllä on sisällöllistä merkitystä; se on paikka, jossa sekä testataan omia kykyjä, löydetään uusia puolia itsestä, että koetaan minä itse tärkeäksi ja tarpeelliseksi. Samalla se kiinnittää yksilön paikkaan ja tiettyyn yhteisöön. Työ on tärkeä osa yksilön identiteettiä. Myös työn tuoma päivittäinen rytmi, rutiini luo pysyvyyttä ja turvallisuutta. Pysyvä työpaikka luo turvallisuutta elämän jatkuessa odotetunkaltaisena.

Vastaavasti omistusasunto luo pysyvyyden tunnetta ja asumisen varmuutta. Omistusasunto on usein haaveiden täyttymys, oman työn ansaittu saavutus. Asunto on kehys kodille, omalle paikalle. Kotiin liittyy tunnesidoksia; koti ei ole väliaikainen kämpä eikä kolkko asunto, vaan tunteita sisältävä paikka. Koti liittyy ihmisten henkilöhistoriaan ja itse-identiteettiin. Koti on täynnä muistoja menneistä tapahtumista, se kertoo asujien historiasta, eletyn elämän eri vaiheista. Samalla koti kertoo osaltaan siitä kuka minä olen tai millainen minä haluaisin olla. Koti luo siten turvallisuutta ja vahvistaa itse-identiteettiä.

Niinpä pelko saavutetun "kaiken" menettämisestä on ymmärrettävää. Toive "kaiken" pysymisestä entisenlaisena on vastaus Kaufmannin mainitsemaan jatkuvuuden tarpeeseen. Turvallisuutta on, etteivät asiat odottamatta muutu.

Taloustieteen teorioissa yksilön lähitulevaisuutta koskevien odotusten katsotaan vaikuttavan merkittävästi hänen kulutuskäyttäytymiseensä. Lainaa ottaessa yksilön odotuksilla on ensisijainen merkitys. Siten lainanottopäätöstään tehdessään keskivertolainanottajan on täytynyt ajatella taloudellisen tilanteensa pysyvän vähintään entisenlaisena. Toisin sanoen elämän odotettiin jatkuvan samankaltaisena tai parempana. Elämää ennakoitiin eteenpäin sellaiseksi, ettei potentiaalinen riski realisoituisi.

Lainanottajana kuluttaja siis ennakoi tulevaisuuden riskittömäksi eli jatkuvan odotetun kaltaisena. Suomen talous syöksyi kuitenkin 1990-luvulla syvään lamaan, jonka välillisenä seurauksena kotitaloudet ajautuivat maksuvaikeuksiin. Ylivelkaantuneiden suureen määrään vaikuttivat Suomen rahamarkkinoiden nopea vapauttaminen, linjaukset rahapolitiikassa, mikä nosti korkotasoa huomattavasti, asuntokauppojen romahdus (yhteys korkotasoon) sekä taloudellisen laman seuraukset kuten

vanhenevat pelkäsivät eniten yksinjäämistä. Eri asiat siis tuottivat turvattomuuden kokemisen tunteita eri ryhmille.

konkurssiaalto ja joukkotyöttömyys. Joukkoylivelkaantumiseen johtivat siten monet yksilön hallitsemattomissa olevat seikat.

Eräsaari (1997) katsoo modernin hyvinvointivaltion tuottavan vakuutuksen muodossa turvallisuuden tunnetta yksityiselle kansalaiselle. Kuitenkin ylivelkaantuneiden kotitalouksien määrän noustessa ei ennen velkajärjestelylakia⁶ ollut mitään sosiaalipoliittista käytäntöä, joka olisi voinut auttaa perheiden taloudellista ahdinkoa. Ylivelkaantuneet putosivat siis myös yhteiskunnan turvaverkon läpi. Siten katsoin ylivelkaantumisen olevan tilanne, jossa turvallisuuden tunne vaihtuu epävarmuudeksi tulevaisuuden ennakoitavuuden murtuessa. Ylivelkaantuminen katkaisee odotetun elämäkulun, vie perusturvallisuuden tunteen ja on siten vaikea kriisi yksilön elämässä (vrt. Laitinen 1995, 44).

Oletin siis ylivelkaantuneiden tuottavan puhetta turvattomuudesta. Tutustuessani aikaisempiin tutkimuksiin, kuva ylivelkaantuneista muuttui monimutkaisemmaksi. Siirryn seuraavaksi tarkastelemaan mitä aikaisemmat tutkimukset ylivelkaantuneista kertovat. Samalla määrittelen sen mitä ylivelkaantumisella tarkoitan.

2.3. Kuka on ylivelkaantunut?

Ylivelkaantumista on alettu tutkia Suomessa lähinnä vasta 1980-luvun loppupuolella. Tuolloin herättiin huomaamaan ylivelkaantuneiden kotitalouksien määrän lähes räjähdysmäinen nousu. Velkaongelma toki ei ollut uusi, mutta velkaongelmiin joutuneiden kotitalouksien määrän kasvu kiinnitti huomion ylivelkaantumiseen. Ilmiöstä näytti tulleen uusi sosiaalinen ongelma. Ylivelkaantumista alettiin tutkia; mistä ylivelkaantumisessa on kyse ja kuinka suuri määrä kotitalouksista paini velkaongelman kanssa. Samalla pyrittiin kartoittamaan miten ylivelkaantuneita voitaisiin auttaa.

⁶ Laki yksityishenkilön velkajärjestelystä (57/1993) tuli voimaan helmikuussa 1993. Velkajärjestelylain tarkoituksena on ollut korjata maksukyvyttömän yksityishenkilön talous- ja velkatilanne ensi sijassa velkasuhteen osapuolten välisillä neuvotteluilla ja viime kädessä tuomioistuimen päätöksellä. Lakia muutettiin helmikuussa 1997 tiukentamalla jonkin verran säännöksiä velkajärjestelyn edellytyksistä ja esteistä. (Mutttilainen & Tala 1998, s.1.) Mikäli velkajärjestelyä hakenut pääsee järjestelyn piiriin, suunnitellaan hänelle maksuohjelma. Ohjelman ydinosa ovat velkoja koskevat määräykset, eli se, kuinka paljon ja missä aikataulussa velallisen tulee niitä lyhentää. Ohjelmassa vahvistetaan velallisen maksuvara, eli se summa, joka velallisen tulee kuukausittain käyttää velkojen maksamiseen. Velallinen voidaan myös velvoittaa toimenpiteisiin maksukykynsä parantamiseksi, esimerkiksi hakeutumaan töihin. Velallisen perusturvaan kuulumaton omaisuus on myytävä. Velkojille tulevien maksuosuuksien kannalta ohjelman tärkein muuttuja on velallisen maksuvara. Maksuvara lasketaan siten, että velallisen nettotuloista vähennetään välttämättömät elinkustannukset. Oikeusministeriön ohjeiden mukaan yksin asuvan aikuisen tai yksinhuoltajan välttämättömiin elinkustannuksiin voidaan varata enintään 2400 mk/kk ja puolisoiden 4000 mk/kk. Lasten elinkustannuksina otetaan huomioon 1500 mk kahden ensimmäisen lapsen ja 1400 mk seuraavien lasten osalta. (Koulu & Niemi-Kiesiläinen 1998, 12-85.)

Ylivelkaantumista on määritelty eri tavoin eri yhteyksissä. Usein ylivelkaantuneeksi on määritelty henkilö, jolla on vähintään kolme maksuhäiriömerkintää luottotietorekisterissä tai vähintään kaksi viranomaisen vahvistamaa maksuhäiriötä (Niemi-Kiesiläinen ym. 1991,15, kts. myös Pulkkinen 1988,44-48, Muttilainen 1991,72). Velkatoryhmä katsoo ylivelkaantumisen tilanteeksi, jossa henkilölle jää kuukauden nettotuloista velanhoitomenojen jälkeen käteen vähemmän kuin toimeentulotuen määrä. Ylivelkaantuneen taloudellinen tilanne on lisäksi sellainen, ettei lähitulevaisuudessa ole odotettavissa parannusta taloudelliseen tilanteeseen (Velkatoryhmän muistio 1992,7). Keskeistä määritelmässä on, että tulot eivät riitä velanhoitomenojen ja elinkustannusten peittämiseen (Niemi-Kiesiläinen ym. 1991,18).

Nykänen ym. (1995, 17) ovat tutkimuksessaan päätyneet puhumaan "maksuvaikeuksissa olevista" tarkoittaessaan ylivelkaantumista. Tällöin maksuvaikeuksissa olevien kotitalouksien velkojen hoitomenot ovat ylittäneet maksukyvyyn. Tällaiseen määritelmään Nykänen ym. päätyvät, koska ylivelkaantumisen käsitettä on vaikea määritellä täsmällisesti. Kirjoittajat huomauttavatkin, ettei tämän hetkisen tietämyksen pohjalta ole järkevää edellyttää ylivelkaantumisen käsitettä käytettävän vain jossain tietyssä yhdessä ainoassa merkityksessä. Eri tilanteissa ylivelkaantumisen käsitettä voidaan käyttää eri tavoin, kunhan se on perusteltua kussakin tilanteessa (mt.,18, kts. myös Leskinen 1990).

Itse päädyin mielestäni perustellusti tutkimuksessani seuraavaan ylivelkaantuneisuuden määritelmään. Katson kotitalouden ylivelkaantuneen, jos käytettävissä olevat tulot eivät riitä elinkustannusten kattamiseen ja velanhoitoon tai jos velanhoidossa ilmenneet vaikeudet johtavat omaisuuden realisointiin ja/tai se vähentää huomattavasti elinkustannuksiin käytettävissä olevia resursseja. Määritelmäni perustana on se, että kaikki haastateltavani ovat tunnistaneeet itsensä termin "ylivelkaantunut" alle suostuessaan haastatteluun.

2.3.1 Aikaisemmat tutkimukset

Ylivelkaantumista on tutkittu eri näkökulmista. Useimmat tutkimuksista käsittelevät taloudellisia syitä ylivelkaantuneiden kotitalouksien määrän kasvuun 1990-luvun alussa. Aihetta on siis lähestytty kansantalouden ja erityisesti kotitalouden taloustieteen näkökulmasta. Toinen tutkimussuunta on ollut oikeuspoliittinen, jossa on tarkasteltu velkajärjestelylain tarvetta ja sitä miten uusi laki on käytännössä toiminut.

Niemi-Kiesiläinen ym. (1991) ovat tutkimuksessaan "Kuluttajien velkasaneeraus" keskittyneet selvittämään kotitalouksien velkaantumiseen johtaneita syitä sekä perustelemaan miksi Suomessa olisi tarvetta velkasaneerauslakiin. Samalla he selvittävät velkasaneerauslakeja muissa maissa. He katsovat, että velkasaneerauslain tuoma hyöty niin yhteiskunnalle kuin yksittäiselle kotitaloudelle on niin suuri, että velkasaneerauslaki tulisi saattaa voimaan mahdollisimman pian.

Mutttilainen (1991) tarkastelee syitä kasvaneeseen ylivelkaantuneiden kotitalouksien määrään. Hän tulee siihen tulokseen, että velkaongelmien määrän nousun takana on rahamarkkinoiden liian nopeasta vapauttamisesta seurannut lisääntynyt luoton ottaminen, korkotason nousu ja asuntokauppojen romahdus. Runsas velkaantuminen ja velkaongelma ovat sidoksissa toisiinsa, mutta Muttilainen huomauttaa, että velanottajien on mahdotonta ennakoida kaikkia riskitekijöitä, jotka voivat aiheuttaa tulokatkoksia. Täten ei ole yksinkertaista yhteyttä velanoton määrillä ja velkaongelmilla, vaan usein tarvitaan jokin epäsuotuisa muutos, jotta yksityishenkilö ylivelkaantuisi (kts. myös Niemi-Kiesiläinen ym. 1991). Suomen taloudellisessa tilanteessa tapahtuneet muutokset johtivat kotitalouksien ylivelkaantumiseen ilman, että se olisi ollut kotitalouksien ennustettavissa.

Vantaan velkaneuvonnan asiakkaiden taloudellisesta ja terveydellisestä tilanteesta tehty kyselytutkimus paljasti hätkähdyttäviäkin tietoja ylivelkaantuneiden kotitalouksien tilanteesta (Nykänen ym. 1995). Vähintään kahdella kolmesta kyselyyn osallistuneista kotitalouksista ei ollut varaa käyttää elinkustannuksiin velkajärjestelyssä sallittua summaa. Nälkää oli nähnyt 44% vastaajista ja yli puolet oli joutunut turvautumaan toimeentulotukeen. Taloudellinen tilanne oli siten useimmissa kotitalouksissa kestämaton. Ylivelkaantuminen aiheutti myös sosiaalisia ja terveydellisiä ongelmia. Kolmella neljästä oli mielenterveydellisiä ongelmia itsearvion perusteella. Itsemurhaa oli miettinyt joka kolmas ylivelkaantuneista. Koko väestöön verrattuna luku on kymmenkertainen ja selvästi korkeampi kuin koko maan toimeentulotuen saajilla. Sosiaalista tukea oli saanut vain viidesosa maksuvaikeuksiin olevista kun vastaava luku koko väestössä oli noin puolet. (Nykänen ym. 1991). Ylivelkaantumista johti siis selvästi ongelmien kasaantumiseen.

Ylivelkaantuneista on tehty myös kvalitatiivisia haastattelututkimuksia. Numminen (1996) haastatteli pro gradu -työtään varten kuuttatoista ylivelkaantunutta. Näiden haastattelujen pohjalta hän muodostu ideaalityyppejä ylivelkaantuneista. Nämä ideaalityypit olivat kriisiyhtyjä-yrittäjät, rationalistiyrittäjät, takausvelalliset, perheelliset asuntovelalliset, ylitöihin luottaneet matalapalkkaiset naisasuntovelalliset,

kulutusvelalliset, naisen uhrautuvan roolin toteuttajat sekä hedonistiset 60-luvulla syntyneet kulutusluottovelalliset. Hän tuli siis tulokseen, että ylivelkaantuminen oli miehille raskaampaa kuin naisille miesten menettäessä naisia herkemmin paikkansa sosiaalisessa yhteisössä.

Leskinen (1990) haastatteli kulutusluottovelallisia. Hän tyypitteli kahdeksan erilaista luotonkäyttäjätyyppiä. Näitä olivat innovatiiviset luotonkäyttäjät, julkisivukäyttäjät, markkinoiden manipuloimat riskikuluttajat, materiaalisessa pakkotilanteessa olevat, varakkaat käteisostajat, varakkaat luotonkäytöstä pidättäytyjät, pakosta vaatimattomat ja vapaaehtoisesti vaatimattomat. Näistä potentiaalsiin ylivelkaantuneisiin kuluttajiin hän luki markkinoiden manipuloimat riskikuluttajat ja materiaalisessa pakkotilanteessa olevat kuluttajat. Haastatellut sosiaalitoimen asiakkaat, jotka olivat hakeutuneet asiakkaiksi juuri velkaongelman takia, hän jakoi kolmeen eri ryhmään. Nämä olivat: 1) nuoret lapsiperheet, jotka olivat velkaantuneet kodin perustamisen, ylimääräisen kulutuksen, ajoittaisen tulojen vähenemisen ja helpon luotonsaannin vuoksi, 2) nuoret kulutusintoilijat, jotka olivat velkaantuneet samasta syystä sekä 3) ongelmallisessa tilanteessa olevat kuluttajat. Tähän ryhmään Leskinen laski eronneet, alkoholiongelmaiset ja mielenterveyden häiriöistä kärsivät henkilöt (mt.,95). Lisäksi Leskinen tuli tulokseen, etteivät haastateltavat juuri olleet kiinnostuneita taloudellisista asioista ja että heitä leimasi passiivinen asenne vapaa-ajan viettoon ja harrastuksiin kohtaan. Elämä oli hyvin kotikeskeistä. Samoin hän alleviivasi, että kahdeksan neljästätoista haastateltavasta siirsi kaiken vastuun ylivelkaantumisestaan yhteiskunnalle ja koko kapitalistiselle järjestelmälle.

Jarva (1996) tutki kahden asunnon loukkuun jääneitä "uhreja". Tutkimuksen mukaan haastateltavilla oli suuria taloudellisia vaikeuksia selvitä arkipäivän elinkustannuksista. Ylivelkaantuneilla oli tullut velkaongelman myötä "ihmissuhdehaittoja". Perheen sisäiset suhteet olivat kärjistyneet äärimmilleen ja ystävien ja tuttavien kanssa välit olivat viilenneet. Perheissä koettiin voimavarojen riittämättömyyttä ongelmien edessä. Kaikissa tapauksissa luottamus yhteiskuntaan oli mennyt sekä turvattomuuden tunne oli lisääntynyt voimakkaasti.

Ylivelkaantuneista on tehty useita pro gradu -tutkielmia (mm. Lappalainen 1993, Alajärvi 1996, Vierimaa 1996). Tuloksina kirjoittajat ovat esittäneet, että ylivelkaantuneet ovat vähentäneet rajusti kulutusta, oppineet tarkkaan varojen käyttöön ja löytäneet uusia elämänarvoja kriisin myötä.

Kaikissa näissä neljässä haastattelututkimuksessa (Numminen 1996, Leskinen 1990, Alajärvi 1996, Jarva 1996) on päädytty yhteneviin tuloksiin. Vaikka kirjoittajat löytävät erilaisia ylivelkaantuneiden ryhmiä, nousevat samat teemat toistuvasti esille. Nämä teemat Alajärvi on tiivistänyt hyvin seuraavasti: "Ylivelkaantumisen on todettu aiheuttavan ihmisille taloudellisten ongelmien lisäksi vaikeuksia myös muilla elämänalueilla. Ongelmia voi ilmetä sosiaalisessa ja psyykkisessä hyvinvoinnissa sekä fyysisessä terveydessä. Velkaongelmat heijastuivat vaikeuksina ihmissuhteissa, mielialan laskuna, unettomuutena ja omat henkiset voimavarat tuntuivat riittämättömiltä. Toisaalta ylivelkaantumisen seurauksena asioiden tärkeysjärjestystä oli ruvettu pohtimaan uudelleen, toiset olivat löytäneet itsestään uusia piirteitä ja perhe-elämälle oli enemmän aikaa kuin ennen."(mt.,93) Haastateltavat olivat useimmissa tapauksissa "päättäneet selvitä". He olivat löytäneet itsestään myös huumoria, sitkeyttä ja iloisuutta, joiden avulla jaksoivat eteenpäin. Myös elämänarvot olivat muuttuneet.

Esitin yllä hypoteesini siitä, että ylivelkaantuminen aiheuttaisi turvattomuutta ja heikentää elämänhallintaa. Lukiessani aikaisempia haastattelututkimuksia nousi eteeni monimuotoisempi kuva ylivelkaantuneista kuin mitä olin alunperin ajatellut. Ylivelkaantuminen ei ehkä sittenkään tuonut vain turvattomuutta ja sosiaalisia ongelmia. Palaan takaisin mainitsemiini haastattelututkimuksiin selventääkseni sitä mitä muuta yhteneväistä löysin ylivelkaantuneiden puheesta kuin kasaantuneita ongelmia.

2.4 Toinen hypoteesini

Oletin siis löytäväni haastattelututkimuksista puhetta turvattomuudesta ja vaikeuksista selvitä arjessa eteenpäin. Huomioni kiinnittyi kuitenkin yhteen haastateltavien puheessa toistuvaan aiheeseen. Olen poiminut alle lainauksia aikaisemmista tutkimuksista, joissa sama teema tulee mielestäni toistuvasti esiin ylivelkaantuneiden puheessa.

Jarva (1996) kysyi ylivelkaantuneilta mm. mitä he olivat oppineet kriisistä ja mitä tulevaisuuden suunnitelmia heillä oli. Vastaukseksi hän sai seuraavia ajatuksia.

"Henkisten arvojen, henkisen pääoman ja elämänkokemuksen tärkeyden ja aineellisten toissijaisuuden. Vaikka omaisuus menee, tärkein jää jäljelle. Koko nyky-yhteiskunnan elämänmuodon kestävämyys on paljastunut entistä selvemmin."

"Materiaaliset arvot vähentyneet, yrittää etsiä muualta elämänsisältöä."

"Olemme määritelleet elämänsuuntamme kokonaan uudelleen. Toimintamme kohdistuu koko kulttuuriin ja itseän ja suuntautuu yhteiskuntaan."

"Kaikki minkä perässä on juostu on todettu turhaksi. Eletään päivästä päivään."

"Tärkeää on katto pään päällä ja olla tasapainossa itsen kanssa ja työkykyinen."(mt.,94,106)

Alajärvi (1996) kysyi miten arvot muuttuivat ylivelkaantumisen myötä. Vastaukset olivat yhteneviä:

"He olivat kokeneet turhaksi kaiken sen minkä perässä olivat ennen juosseet..."

"Se on kaikkein tärkeintä, että ihminen huomais, ettei se raha loppujen lopuksi niin olennainen asia tässä elämässä ookkaan, että aika paljon enemmän ihminen saa tästä irti kun vähän niukemmin rahaa käytettävissä...että osaisivat ottaa semmosen kannan, että keskittyisivät siihen henkiseen puoleen ja henkisiin arvoihin."(mt.,76,90-92)

"Jos vois sanoa niin minulla on elämä paljon oikeemman tuntusta kun silloin ennen, ei se oikein ihan semmosta realistista ollu tai se oli semmosta erilaista todellisuutta kun tämä, että tämä on niin ku enemmän sitä minun, mutta ehkä se johtuu siitä, että on käyny tämmösiä myllerryksiä."(mt.,83)

Kun puhe siitä, kuinka "materiaaliset arvot olivat vähentyneet" toistui myös Nummisen (1996) haastatteluissa, aloin miettiä mistä tässä puheessa on kyse. Mistä ylivelkaantuneet puhuvat puhuessaan "henkisistä arvoista" tai "erilaisesta todellisuudesta"? Miksi heidän mielestään "kaikki minkä perässä oli juostu" olikin turhaa?

Ylivelkaantuneet ilmaisivat varsin selkeästi ajatuksen siitä, kuinka "asiat olivat selkiintyneet". He näyttivät tulleen varmemmiksi siitä, mikä oli tärkeää ja tavoittelemisen arvoista. Toisin sanoen voi katsoa ylivelkaantuneiden arvojen muuttuneen. Mietin voisiko puhetta tulkita myös vapautumiseksi jostakin. Mutta mitä tuo 'vapautuminen' olisi ja mistä haastateltavat olisivat vapautuneet? Teema tuntuu itsestäni epämääräiseltä, hahmottomalta ja kaukaa haetulta. En tunnu saavan otetta siitä mistä he puhuvat. Kuitenkin mielestäni ylivelkaantuneiden puheessa kulkee selkeästi rinnakkain kaksi puhuntaa.

Tuomikoski ja Kortteinen (1998) huomauttavat, että työttömistä julkisuudessa keskustelussa rakentunut kuva (surkea, uloslyöty, huono-osainen) oli tutkimusten mukaan empiirisesti väärä (ks. mt.,13). Samoin he pohtivat, että jos osa väestöstä tottuu elämään ilman palkkatyötä, heidän keskuuteensa todennäköisesti syntyy sellaisia ajattelu- ja käyttäytymistapoja, jotka oikeuttavat ja normalistavat heidän poikkeavan elämäntapansa (mt.,18-19).

Mietin olisiko julkisuudessa annettu kuva ylivelkaantuneista (epäonnistunut, epäluotettava, rahan käyttöönsä ja elämäänsä kykenemätön hallitsemaan) väärä ja yksinkertaistava. Vastaavasti, kun ylivelkaantuneet ovat pakosta syrjässä kulutuksesta, synnyttäisikö se uudenlaisia ajattelu- ja käyttäytymistapoja, joilla he perustelisivat itselleen elämäntapansa "paremmaksi" suhteessa aikaisempaan. Toisin sanoen he asettautuisivat marginaaliin uusien argumenteilla.

3. Tutkielman toteutus

3.1 Tutkimusaineisto

Tutkielmani aineistona minulla on kahdeksan ylivelkaantuneen teemahaastattelua, jotka tein loka-joulukuussa 1998. Määrällisesti tutkimusaineistoni koostuu noin kahdestatoista tunnista haastattelunauhaa, jotka tekstiksi litteroituna on noin sata sivua tekstiä.

Haastateltavani minulla oli kaksi asunovelallista, yksi yrittäjä ja viisi takauksen vuoksi ylivelkaantunutta. Enimmillään velkaa oli ollut "useita miljoonia", vähimmillään 110 000 markkaa. Kolme haastatelluista oli velkajärjestelyn piirissä ja yksi oli juuri suorittanut loppuun viiden vuoden maksuohjelman. Yhdellä haastatelluista ei ollut enää ollenkaan velkaa, mutta hän oli joutunut myymään asunnon takausvelkojen peitoksi.

Ammateiltaan haastateltavani olivat kartanpiirtäjä, lehtori, luokanopettaja, pankkivirkailija, piirtäjä, projektipäällikkö, pääluottamusmies, terveydenhoitaja ja yksityisyrittäjä. Heistä kaksi oli työkyvyttömyyseläkkeellä, kaksi eläkkeellä ja kaksi työttömänä. Koulutustaustaltaan haastatellut olivat keskikoulun käyneestä yliopistotutkinnon suorittajiaan. Heidän keski-ikänsä oli 52 vuotta. Neljä haastatelluista oli naimisissa ja kolme eronnut. Yksi oli naimaton. Kaikilla paitsi yhdellä oli lapsia. Yhdellä haastatelluista pienet lapset asuivat vielä kotona. Yksi heistä asui nuorimman poikansa kanssa alivuokralaisena entisessä asunnossaan.

Takaajien asema on tutkielmassani korostetusti esillä, sillä heitä oli haastateltavissani suurin osa (5). Jossain vaiheessa katsoinkin, että olisi ollut helpompaa keskittyä yhteen ryhmään ylivelkaantuneita, kuten esimerkiksi yrittäjiin. Aineiston analyysi oli hankalampaa, kun haastateltavani olivat lähtökohdiltaan erilaisissa tilanteissa. Näin jälkikäteen näen kuitenkin, että ratkaisuni kerätä haastatelluita sieltä mistä sain, toi

minulle monipuolisemman aineiston. Sain myös kattavamman kuvan ylivelkaantuneista ja ylivelkaantumisen seurauksista. (vrt. Holstein & Gubrium 1995). Samalla havaitsin haastateltavillani olevan samanlaisia kokemuksia riippumatta siitä millä tavalla he olivat joutuneet taloudellisiin vaikeuksiin.

3.2 Haastattelujen toteuttaminen syksyllä 1998

Haastateltavin saaminen ei ollut helppoa. Ensimmäisen kerran yritin löytää haastateltavia maaliskuussa 1998 Kuopion ja Jyväskylän velkaneuvojien kautta. Sovin tuolloin velkaneuvojien kanssa, että he jakaisivat puolestani laatimaani kirjettä asiakkailleen, jotka sitten ottaisivat minuun yhteyttä, mikäli he olivat halukkaita osallistumaan tutkimukseen. Erityisesti Kuopion velkaneuvonnassa oltiin hyvin avuliaita, jotta aineiston keruu onnistuisi. Aikaisempien tutkimusten pohjalta olin tietoinen siitä, ettei haastateltavia ollut helppo saada aiheen arkaluontoisuuden vuoksi. Silti olin yllättynyt, etten saanut yhtäkään yhteydenottoa kolmeen kuukauteen. Tuolloin jäädytin tutkielmani tekemisen puoleksi vuodeksi.

Työrupeamani jälkeen aloitin aineiston keräämisen uudelleen lokakuussa 1998. Tällöin otin yhteyttä Kuopion velkaneuvontaan, jossa oltiin jälleen valmiita auttamaan minua vastaavalla tavalla kuin aikaisemmin. Kuopion velkaneuvonnan kautta sain lopulta kaksi yhteydenottoa, joista toinen suostui haastatteluun. Tämän haastattelun jouduin kuitenkin jättämään tutkielmastani pois. Tuolloin joulukuussa 1998 minulla oli aineistoa jo liikaakin, jolloin päätin jättää viimeisimmäksi tekemäni haastattelun tutkielman ulkopuolelle. Lisäksi tässä haastattelussa minulle jäi velkaantumisen syy epäselväksi, jolloin minua arvelutti ottaa tapausta mukaan tutkielmaan.

Syksyllä 1998 otin yhteyttä Helsingin seudun nimettömiin velallisiin ry:hyn, jonka toiminnanjohtajan kanssa sovin vastaavanlaisesta järjestelystä kuin Kuopion velkaneuvonnan kanssa. Tätä kautta sain melko pian kaksi haastateltavaa.

Loput haastateltavista sain "lumipallo" -menetelmällä. Olin kertonut tuttavilleni ja sukulaisilleni pro gradu -tutkielmastani ja että olin etsimässä haastateltavia tutkimukseeni. Kysyin heiltä tunsivatko he ketään ylivelkaantunutta, joka mahdollisesti suostuisi haastatteluun. Näin välikäsien kautta sain kolme haastateltavaa. Tuttavani, jotka tunsivat ystäväpiirissään ylivelkaantuneen, kysyivät ensin puolestani heidän suostumustaan haastatteluun. Tämän jälkeen sain henkilön nimen ja yhteystiedot ja

sovin haastattelun ajankohdasta haastateltavien itsensä kanssa. Yksi haastateltavistani tunsi kolme muuta ylivelkaantunutta, joilta kaikilta hän kysyi puolestani halukkuutta osallistua tutkimukseen. Hän jopa järjesti haastateltavien tapaamiset puolestani tietäessään minun tulevan paikkakunnalle tietynä päivänä tekemään hänen haastatteluaan. Yhdestä haastateltavastani oli siis suurta apua aineiston keruu vaiheessa. Aineiston keruutavasta johtuen jotkut haastateltavistani voivat tunnistaa toisiaan tutkielmastani. He ovat kuitenkin itse olleet tietoisia asiasta suostuessaan haastatteluun.

Haastateltavien nimet olen muuttanut. Vastaavasti mikäli heidän puheessaan tulee esiin nimiä tai paikkakuntia, olen muuttanut myös ne tai jättänyt kokonaan pois tekstistä. Näin haluan varmistaa, ettei yksittäistä ihmistä voida tunnistaa tutkielmastani. Haastattelut olen tehnyt useilla eri paikkakunnilla kaupungeissa ja maaseudulla Suomessa.

3.3 Haastattelujen kulku

Kuusi haastatteluista tein haastateltavieni kotona. Yhden haastatteluista tein haastateltava työpaikan ruokailutiloissa ja yhden kerran haastateltava tuli toisen haastateltavan kotiin. Tilana työpaikka oli haastattelun onnistumisen kannalta huonompi kuin haastateltavien koti. Työpaikalla oli aika ajoin toisia ihmisiä ruokailemassa tai kahvilla, mikä mielestäni jonkin verran häiritsi haastattelua. Herätimme hieman kummastusta istuessamme nauhureinemme ruokailutilan nurkassa. Tosin haastateltavani oli itse valinnut tämän paikan, eikä toiset ihmiset tuntunut häntä itseään häiritsevän. Kotona tehdyt haastattelut sujuivat rauhallisessa ympäristössä paremmin; mitä nyt puhelimen soiminen, puolison tuleminen kotiin tai koirien komentaminen väliin keskeyttivät haastattelun. Nämä seikat eivät mielestäni häirinneet haastattelujen etenemistä. Pikemminkin päinvastoin. Lyhyet keskeytykset tekivät tilanteesta rennomman ja luonnollisemman.

Haastattelujen aluksi rupattelin hetken haastateltavieni kanssa siitä miten matkani meni ja olinko ennen käynyt paikkakunnalla. Lisäksi kerroin kysymyksistäni, siitä mitä tutkin sekä yleistä taustaa opiskeluhistoriastani. Usein minua odottikin kahvit, jotka joimme rauhassa ennen varsinaisen haastattelun alkua. Ennen itse haastattelua oli hyvä totuttautua hetken molemmin puolin tilanteeseen ja toisiimme. Yritin saada aikaan niin välitöntä ja avointa tunnelmaa kuin mahdollista. Samalla toivoin selkeästi näyttäväni, että arvostin haastateltaviani ja heidän kokemuksiaan ja etten millään tavalla ollut tullut arvostelemaan tai tarkkailemaan heitä. Korostin ennen haastattelun alkua, ettei kaikkiin kysymyksiin ollut pakko vastata, jos vastaaminen tuntui vaikealta tai vastenmieliseltä.

Haastattelut kestivät vajaasta tunnista kolmeen tuntiin. Keskimäärin haastattelut kestivät puolentoista tunnin verran. Aikaa kaikki haastateltavat olivat varanneet riittävästi. Haastattelujen loppua kohdin havaitsin joidenkin kohdalla väsymystä ja kyllästymistä, mikä olikin ymmärrettävää yli tunnin yksinpuhelun jälkeen. Lisäksi kysymykseni tuntuivat muutamista haastatelluista saman asian toistamiselta. Joihinkin kysymyksiin he vastasivat, että "...niin kuin olen jo monta kertaa sanonut".

3.4 Haastattelumetodista

Allekirjoitan usein todetun seikan, että haastattelijaksi oppii haastattelemalla. Vaikka olin aikaisemmin toiminut tutkimushaastattelijana, aiheen arkuus sai minut epävarmaksi haastattelujen suhteen. Varsinkin ensimmäisten haastateltavieni kohdalla jännitin tilannetta. Miten saisin haastateltavani kertomaan kokemansa avoimesti ja luottamaan minuun. Se millaisen aineiston saisin tutkielmaani varten, riippui täysin kyvyistäni toimia haastattelijana.

Holstein ja Gubrium (1995) huomauttavat, ettei ole samaa millaiseksi tiedon välittäjiksi haastateltavat ajatellaan. Haastateltavat voidaan nähdä passiivisina tiedon haltijoina, "vessels of knowledge", jotka kertoisivat tilanteesta riippumatta samat kokemukset ja saman tarinan kenelle tahansa. Tällöin haastateltavat ovat omaamansa tiedon raportoijia. Itse näen kuitenkin Holsteinin ja Gubriumien tavoin, että olemme molemmat - sekä haastateltava että haastattelija - mukana merkityksiä tuottavassa prosessissa. Vastajat eivät ole piilotetun tiedon raportoijia, tiedon aarreaittoja odottamassa avaamista, vaan he ovat tiedon rakentajia yhdessä haastattelijan kanssa (mt.,4). Haastattelijana herätän vastaajan oman elämänsä tutkijaksi; rakentamaan tapahtuneesta tarinaa, tuomaan esille koherentteja kuvauksia, huomioita ja selityksiä. Holstein ja Gubrium (mt.) puhuvat aktiivisesta haastattelusta. "Active interview" ei ole mikään metodi, vaan nimi viittaa siihen, että haastattelutilanteessa molemmat osapuolet aktiivisesti tuottavat merkityksiä. Paikalla ei ole siten vain kysyjä ja kertojia, vaan olemme molemmat tapahtuneen konstruujia. Haastateltava ei ole ennalta määrittänyt kertomaansa, vaan tarina rakentuu haastatteluprosessin vuorovaikutuksesta (mt.,14). Haastattelijana olen minulle välitetyn tiedon organisoija.

Haastattelunauhoja purkaessani huomasin selvästi haastattelujen paranevan kerta kerralta. Ensimmäisessä haastattelussa seurasin turhankin orjallisesti avukseni laatimaani kysymyslistaa. Kerta kerralta aloin luottaa enemmän itseeni ja tulin rohkeammaksi kysymään jatkokysymyksiä sekä pyytämään vastaajia kuvailemaan ja

selittämään asioita tarkemmin. Opin pikku hiljaa haastatteluista niin, että tilanteet alkoivat olla "aktiivisia haastatteluja". Toisin sanoen improvisoituja esityksiä, jossa haastattelijana ohjailin haastattelua väljien raamien sisällä (Holstein & Gubrium 1995).

Haastattelijana pyrin kysymyksilläni rohkaisemaan vastaajia tarkastelemaan asiaa myös toisesta perspektiivistä, pohtimaan yhteyksiä eri asioiden välillä sekä hahmottelemaan kokemuksiaan kokonaisuudeksi. Johdattelin tietoisesti haastateltaviani tiettyjen teemojen äärelle. Se, että ohjailin haastateltaviani, ei kuitenkaan tee aineistostani vähemmän autenttista. Vastaukset heijastavat vastaajien todellista kokemusta yhtä paljon kuin jos olisin kysynyt heiltä "neutraalimpia" kysymyksiä. Nojaudun tässä Holsteinin ja Gubriummin näkemyksiin siitä, kuinka haastattelu joka tapauksessa on vuorovaikutuksen tulosta (mt.,46-51).

3.5 Miten haastattelut onnistuivat? -pohdintaa haastattelijan roolista

Tutkittavani olivat (luonnollisesti) hyvin erilaisia haastateltavina. He olivat yllättävänkin avoimia kertomaan tuntemuksistaan ja kokemuksistaan. Minulle jäi vaikutelma, että he vastasivat hyvin suoraan ja rehellisesti kysymyksiini pitäen kuitenkin tarkasti tietyn rajan siinä, kuinka lähelle päästivät minut. Haastatellut erittelivät tapahtunutta tarkasti ja analyttisesti; joidenkin mielestäni jopa teoretisoiden kokemustaan. He olivat suurelta osin hyvin runsassanaaisia eikä minun tarvinnut paljoakaan houkutella heitä pohtimaan ylivelkaantumisen eri puolia ja sen vaikutuksia heidän elämäänsä.

Vaikka jokainen haastattelu itsessään oli erilainen, erottui kaksi haastattelua muista poikkeavina. Nämä haastateltavani olivat hyvin niukkasanaaisia. Näille kahdelle tärkeämpää oli sen selvittäminen mitä oli tapahtunut kuin sen pohtiminen miten velkaantuminen oli muuttanut heidän elämäänsä. Näytti siltä kuin heidän energiansa meni tapahtuneen tajuamiseen ("eihän minulle ole voinut käydä näin") eikä siitä selviämiseen. Tunsin myös, että minut tietoisesti pidettiin etäällä. Heitä oli vaikea houkutella ajattelemaan ääneen. Nämä haastateltavani olivat myös niitä, jotka vastasivat myönteisesti kysymykseen tunsivatko he, että taloudellisten vaikeuksien allakin tietyt kulussit pitää yllä.

Roos (1978) puhuu onnellisuusmuurista, jonka ihmiset rakentavat suojelemaan elämän todellista ankeutta vastaan. Onnellisuusmuuri on se, johon haastattelija törmää haastattelun ensimmäisessä vaiheessa ja jonka lävitse hän haastattelun kuluessa etenee. Kortteinen (1982) pohtii onnellisuusmuurin käsitettä kysyen mitä ja miltä

onnellisuusmuuri oikeastaan suojelee. Siis suojeleeko onnellisuusmuuri yksilöä hänen oman elämänsä ankeudelta vai toisten tungettelevilta katseilta? Onnellisuusmuurin voi katsoa kuvaavan yksityiselämän sosiaalista puolustamista tai toisaalta psyyken sisäisiä defensessejä⁷. (mt.,297-299)

Itse päädyin mieltämään haastatteluissa vastaan tulleen "onnellisuusmuurin" suojelevan haastateltavien elämään minun katseeltani. Kun joihinkin kysymyksiin ei haluttu vastata tai osa kysymyksistä sai välttelevän kommentin, kyse oli mielestäni tietyn itse määritellyn yksityisyyden suojelemisesta. Katson, että tähän yksityisyyteen ihmisillä on myös oikeus. Minun ei siis ollut tarkoituskaan ikään kuin päästä onnellisuusmuurin toiselle puolelle. Se olisi tuntunut liialliselta tunkeutumiselta toisen, vieraan, yksityisyyteen. Kun haastateltavani vielä suuressa määrin kertoivat myös negatiivisista tunteistaan hyvin suoraan ja peittelemättä, katson haastatteluissa onnistuneeni pääsemään juuri niin lähelle yksityisiä kokemuksia kuin mielestäni on tarpeen.

Itselleni ristiriitaiselta tuntui kysyä ihmisiltä hyvinkin henkilökohtaisia ja vaikeitakin asioita. Minusta tuntui, ettei minulla olisi ollut oikeutta tunkeutua ihmisten yksityisyyteen tavalla, jolla koin sen tekeväni. Muistutin itseäni siitä, että henkilöt olivat itse suostuneet haastatteluun. Itse haastattelutilanteessa useimmat suhtautuivat asiaan hyvinkin välittömästi ja lähtivät paljolti kysymysten pohjalta myös miettimään asioita, selittämään tapahtunutta myös itselleen ääneen. Ehkäpä kysymykseni muuttuneista elämänarvoista, vapautumisesta ja siitä oliko velkaantumisesta kokemuksena mitään hyvää, olivat sellaisia, joita haastatellut alkoivat miettiä ja pohtia haastattelun kuluessa. Korostan kuitenkin, että useimmista haastateltavistani huomasin selvästi, että tapahtunut oli jo selitetty, mietitty ja puhuttu. (Pidän kuitenkin kiinni näkemyksestä, että tarina konstruoituu tilanteessa. Se mitä minulle kerrottiin, kerrottaisiin eri tilanteessa eri tavoin, eri sanoin, muuttaen jo merkityksiä. "Todellisuus on koko ajan uudelleen rakenteistumisen projektin alla" Holstein & Gubrium 1995,16) Jotkut palasivat uudelleen lopussa aikaisemmin esittämiini kysymyksiin, joihin juuri silloin eivät osanneet vastata. Muutama haastatelluista myös kommentoivat kysymyksiäni: "Tämähän on kuin lyhytterapiassa" tai että "...tää haastattelu olikin hyvä piste koko tälle asialle, että asia tuli käytyä kokonaisuudessaan läpi".

Ymmärsin, että haastattelu antoi myös haastatelluille itselleen jotain - eikä vain minulle erinomaista aineistoa. Lisäksi monet haastateltavistani kokivat, että oli tärkeää tuoda

⁷Tässä kohden Kortteinen tarkoittaa yksilön taipumusta sulkea liian raskaat ja vaikeat asiat piilotajuntaansa. Tässä psyykkisessä merkityksessä onnellisuusmuurin käsite tulisi lähelle Freudin yliminän käsitettä (mt.).

esille ylivelkaantuneiden tilannetta. Tutkielmani oli heille myös väylä tuoda julki omat tarinansa vastapainoksi julkisuuden leimaavallekin kirjoittelulle ylivelkaantuneista. Heidän mielestään asiasta tuli puhua, sitä tuli tutkia ja siitä tuli keskustella. Muutamille motiivina osallistua haastatteluun oli puhtaasti halu auttaa minua opinnäytteeni tekemisessä, että "tyttö pääsee valmistumaan". Kaiken kaikkiaan pidin haastatteluja hyvin antoisina.

Suurimpana haasteena näen sen miten saan erotettua ja kerrottua sen olennaisen minkä haastateltavieni puheesta kuulen. Ongelmani on, miten kykenen käsittämään tutkittavien tapaa jäsentää maailmaansa ja tuomaan se perustellusti tutkimuksessani esille, kun kuitenkin minun ja heidän maailmat ovat niin kaukana toisistaan. Miten tavoitan tunnin haastattelussa sen, mitä tulini hakemaan niin, että voisin todella väittää ymmärtäneeni mistä he puhuivat.

Kuitenkin - niin haastatteluhetkellä kuin nyt jälkeen päin - koin ymmärtäväni heitä; heidän ajatuksen loogisuutta kaikessa epätarkkuudessaan, sarkastisia huomautuksia ja väliin minuun luotuja epäileviä silmäyksiä. Katson tunnistaneeeni jotain "omaani" heidän puheessaan. Uskallan väittää löytäneeni tarinan juonen, kokemuksia selittävät tekijät (tai sen osan, joka minulle paljastettiin). Mutta onko niin, että kykenen tulkitsemaan ja tunnistamaan vain sen, minkä tunnistan myös itsessäni ja omassa kokemukspiirissäni vai pystynkö todella näkemään ja ymmärtämään toisenlaista tapaa hahmottaa asioita? Siis pystynkö ymmärtämään haastateltavieni näkemyksiä niin hyvin, että pilkottuani sanoman osiin se on silti vielä tunnistettavissa. En tiedä pääsinkö lähelle haastateltavieni ajatusmaailmaa, sitä miten he käsittävät ja rakenteistavat elämäänsä, mutta toivon tulkintani osuvan edes osittain oikeaan. Tuotan joka tapauksessa heidän "tietonsa" omien kokemusteni läpi. Mielenkiintoista olisi saada tietää tunnistavatko he itse itsensä tutkielmastani.

Kaiken kaikkiaan katson haastattelujen menneen hyvin tekemistäni virheistä huolimatta. Minulla on runsas ja monipuolinen aineisto käsissäni. Rikkaan aineistostani tekee juuri haastateltavien erilaisuus niin taustoiltaan (so miten he velkaantuivat) kuin persoonina (so miten asiat selitetään). Mielenkiintoista oli huomata, että haastateltavieni erilaisuudesta huolimatta löytyi myös kaikkia yhdistäviä tekijöitä. Tätä tulen myöhemmin todistelemaan.

Siirryn seuraavaksi käsittelemään kotitalouksien ylivelkaantumista kansantaloudellisesta näkökulmasta. Selvitän kotitalouksien melkein pä joukkomittaiseen ylivelkaantumiseen johtaneita syitä rahamarkkinoiden vapautumisen,

asuntomarkkinoiden muutosten ja korkotason vaihteluiden seurauksena. Tämä kaikki toimii tärkeänä ja selittävänä pohjana aineistoni analyysille.

4. Ylivelkaantumiseen johtaneita syitä

Ylivelkaantuneet ovat lähtöisin hyvin erilaisista tilanteista. Jokaisen ylivelkaantuneen takana on oma tarinansa ja ylivelkaantumiseen johtaneet syyt vaihtelevat tapauskohtaisesti. Kuitenkin yhteneviä syitä ja selittäviä tekijöitä voi helposti löytää. Kotitalouksien velkaongelma on uusi tässä mittakaavassa kuin mitä se tällä hetkellä on. Takana täytyy siis olla muita selittäviä tekijöitä kuin se, että kotitaloudet olisivat 1980-luvun kulutushuumassa ottaneet lainaa kulutusjuhlan ylläpitämiseen. Käyn nyt selvittämään syitä ylivelkaantumiseen. Nojaan pitkälti aikaisempiin tutkimuksiin kotitalouksien ylivelkaantumisesta; erityisesti Vesa Muttilaisen *Kohti luottoyhteiskuntaa* (1991) antaa selkeän kuvan talouspoliittisten linjausten vaikutuksista yksittäisten kotitalouksien velkaongelman syntymiseen.

4.1 Ylivelkaantuneiden kotitalouksien määrä

Ylivelkaantuneiden tai juuri lainanoton vuoksi taloudellisiin vaikeuksiin joutuneiden kotitalouksien määrää on vaikea tarkkaan sanoa. Kuten aikaisemmin esitin ylivelkaantumisesta ei ole tarkkaan määritelty, jolloin epäselväksi jää kuka oikein lasketaan ylivelkaantuneeksi. Ylivelkaantuminen sinällään ei rekisteröidy minnekään. Kotitalouksien määrä, joilla on merkintä häiriöstä luottotietorekisterissä ei riitä kertomaan koko ylivelkaantuneiden määrää. Usein puhutaankin "piiloylivelkaantuneista", jotka eivät näy missään tilastoissa (Muttilainen 1991,76). Luottoa ottaneiden kotitalouksien määrä tiedetään, mutta se ei kerro onko kotitalouksilla vaikeuksia maksaa velkaansa takaisin.

Ylivelkaantumisesta tuli Suomessa 1990-luvun taloudellisen laman aikana ongelma, joka kosketti eri arvioiden mukaan 40 000⁸ - 150 000⁹ kotitaloutta. Luku on vaihdellut suuresti 1990-luvulla johtuen jo yksinkertaisesti laskutavasta; kuka katsotaan ylivelkaantuneeksi. Muttilaisen (1998) mukaan laajimmillaan velkaongelmaksi voidaan lukea ulosottovelallisten määrä, joka oli vuoden 1997 alussa 300 000

⁸Tilastokeskuksen mukaan 1990 ylivelkaantuneita perheitä oli 46 000, pari vuotta myöhemmin 1992 tulonjakotilaston mukaan 52 000 (tällöin ylivelkaisuus perustui omaan ilmoitukseen. Hyvinvointikatsaus 3/96.

⁹Iivari & Heinonen 1997, 44. Tässä luku ilmaisee viimeisen viiden vuoden aikana itsensä ylivelkaantuneeksi kokeneita.

kotitaloutta tai lähes sama määrä luottorekisteriin maksuhäiriön saaneita henkilöitä (sama 1997). Asuntovelallisista ylivelkaantuneita oli vuonna 1994 61 000, mutta samaan aikaan 230 000 oli joutunut muuttamaan luottosuhdettaan¹⁰ (Timonen 1993). Vuosina 1993-1998 loppuun mennessä noin 60 000 yksityishenkilöä on hakenut velkajärjestelyyn (Iivari & Mälkiä 1999,12).

Ylivelkaantuneiden määrää on siis vaikea tarkasti määrittää. Tärkeintä tässä kuitenkin on tieto, että ylivelkaantuneiden kohdalla luku kulkee kymmenissä tuhansissa tai jopa sadoissa tuhansissa. Kyseessä on siis joukko kotitalouksia - ei yksittäiset tapaukset.

4.2 Kotitalouksien luotonoton määrä ja syyt 1980-luvulla

Tutkittaessa ylivelkaantumisen syitä. Täytyy ensin kartoittaa syyt miksi kotitaloudet ottivat velkaa. Poikkesiko velanotto aikaisemmista vuosikymmenistä.? Ylivelkaantuneita kotitalouksia on toki ollut aina, mutta miksi nyt 1990-luvulla niiden määrä nousi ratkaisevasti.

Luottomarkkinoiden toiminnan lähtökohtana on, että jotkut talousyksiköt tallettavat ylijäämävarojensa toisten lainattavaksi. Toinen luottojen olemassaolon peruste on, että luottoa ottavan talousyksikön tarpeet hyödykkeiden tai palvelusten hankkimiseksi ovat erilaiset eri ajankohtina. Tällöin syntyy tarve ottaa velkaa. Velkaantumisella tarkoitetaan siis vieraan pääoman ottamista ja käyttöä. Mitä tarkoitusta varten kotitaloudet sitten ottivat lainaa?

Kotitalouksien luotot voi jakaa seuraavasti: 1) asuntoluotot, 2) kulutusluotot (kestokulutusluotot, opintoluotot ja muut kulutusluotot), 3) elinkeinoluotot. Suurin osa 1980-luvulla otetuista lainoista oli asuntoluottoja (59%). Muita luottoja otettiin seuraavasti: kulutusluottoja (20%) ja elinkeinoluottoja (21%). Asuntolainat muodostavat siis suurimman osuuden kotitalouksien luotoista. Asuntolaina onkin ylivelkaantumisen syy yli puolissa tapauksissa (Iivari 1995,14).

Kotitalouksien velkaantumisaste nousi 1980-luvulla noin 50% tasolta selvästi yli 80%:iin vuoteen 1989 mennessä (Niemi-Kiesiläinen ym.1991,4). Velkaantuneiden kotitalouksien määrä lähes kaksinkertaistui vajaassa kymmenessä vuodessa. Tämä kertoo osittain siitä, että kotitaloudet suhtautuivat luottavaisesti tulevaisuuteen. Toisin

¹⁰Luottosuhteen muuttamisella tarkoitetaan esim. lainojen yhdistämistä, lisävelan ottamista, lainan lyhennyserien lykkäämistä tai maksuajan pidentämistä, koron määrän alentamista tai eräänntyneen koron pienentämistä tai poistamista kokonaan.

sanoen velkaa otettaessa tulostason uskottiin joko pysyvän ennallaan tai paranevan. Velan takaisinmaksun kannalta olennaista oli, että velanhoitomaksujen osuus käytettävissä olevista tuloista on yli kaksinkertaistunut eli noussut noin 30%:iin. Tämä teki kotitalouksista aikaisempaa haavoittuvampia tilanteissa, joissa jokin odottamaton syy johtaa joko tulojen vähenemiseen tai menojen kasvuun (ks. mt.,10-11). Eli velanhoitomenojen osuus käytettävissä olevista varoista sitoi kotitalouksien taloudellista liikkumavaraa.

Kotitalouksien velanoton määrä nousi siis 1980-luvulla. Kuitenkaan nousseella velanotolla ja velkaongelmalla ei ole yksinkertaista syy-seurausyhteyttä (ks. Mutttilainen 1991). Luotonoton määrä ei suoranaisesti korreloi velkaongelmaisten määrään, vaikka runsas velkaantuminen ja velkaongelma ovatkin sidoksissa toisiinsa. Toisin sanoen ei ole esimerkiksi mitään tiettyä prosenttiosaa luotonottajista, joille velanhoidosta tulisi ongelma. Kotitalouden velkaongelman syntymiseen tarvitaan jokin epäsuotuisa, ei-ennakoitu muutos, joka johtaa vaikeuksiin velan takaisinmaksun kanssa. Korostan muutoksen "ei-ennakoitavuutta", sillä aikaisemmat sosiologiset tutkimukset ylivelkaantuneista eivät tue mielikuvaa ovelista, petollisista ja maksuhaluttomista velallisista (esim. Ramsey 1986a, 1986b, Numminen 1996). Samoin oma tutkimukseni antaa varsin moniselitteisen kuvan ylivelkaantuneista eikä tue julkisuudessa annettua kuvaa ylivelkaantuneista "kevytmielisinä" kulutusjuhlijoina. Suomessa 1990-luvulla ylivelkaantuneet kotitaloudet eivät yksinkertaisesti osanneet ennakoida niitä muutoksia, joita tapahtui korkotasossa, työllisyystilanteessa ja kulutustasossa (yrittäjät). Ylipäättään 1980-luvulla elettiin hyvin optimistista aikaa (Kiander & Vartia 1998,17). Siirryn nyt tarkastelemaan niitä seikkoja, jotka yhdessä vaikuttivat velkaongelman syntyyn.

4.3 Kotitalouksien ylivelkaantumiseen vaikuttavia tekijöitä

4.3.1 Rahamarkkinoiden vapauttaminen

Rahamarkkinat olivat Suomessa pitempään säännöstelltyjä kuin muualla. Suomen Pankki säännösti markkinoita päättämällä talletus- ja lainakoroista. Korot pidettiin matalina, mutta luotonannolle määrättiin ehtoja, kuten pakollinen enakkoon säästäminen. Lisäksi alhainen korkotaso asetti tiukat rajat luotonannon kokonaismäärälle, mikä johti luottosäännöstelyyn. Säännöstelyn tarkoituksena ja tavoitteena oli pitää korkotaso vakaana. Valuuttaliikkeitä rajoitettiin ja rahalaitoksille annettiin menettelyohjeita luottojen myöntämisessä (Raatikainen 1997, Mutttilainen 1991, Kiander & Vartia 1998, 23-27). Rahamarkkinoiden säännöstely patosi luotonantoa ja luottojen ylikysyntä oli jatkuvaa.

Luottomarkkinoilla vallitsi siis ylikysyntää, kun rahamarkkinoita alettiin asteittain vapauttaa 1980-luvulla. Yksityishenkilöiden luottoja koskenut säännöstelyn purkaminen käynnistyi 1983. Tuolloin alettiin purkaa pankkien antolainauksen korkosäännöstelyä ja samalla sallittiin yritysten pitkäaikainen lainanotto ulkomailta. Antolainauksen keskikoron säätelyn Suomen Pankki lopetti kokonaan elokuussa 1986. Vuodesta 1987 lähtien keskuspankki ryhtyi noteeraamaan markkinakorkoja lyhytaikaisten kulutusluottojen viitekorkoina. Samana vuonna keskuspankki synnytti pankkien väliset rahamarkkinat Helibor-korkoineen. Siirryttiin siis moderneihin, säännöstelemättömiin, rahamarkkinoihin. Vaikka markkinaehtoisten viitekorkojen käyttö lisääntyi voimakkaasti 1980-luvun lopussa, niihin ei kuitenkaan siirrytty välittömästi. Vuoden 1988 alussa yli 90 % pankkien antolainauksista oli vielä kiinteäkorkoisia (vekselit) tai sidottu peruskorkoon. Vasta vuonna 1992 yli puolet pankkien antolainauksista oli markkina- tai primekorkosidonnaisia. (Aaltonen & Aurikko 1989, Aaltonen ym. 1994,24-33, Kiander & Vartia 1998, 56-57).

Vapaassa taloudessa luottomäärää ei rajoiteta hallinnollisin toimenpitein, vaan korkotason määrää rahan hinta ja luottojen kysyntä. Nyt rahamarkkinoiden vapauduttua kuka tahansa täysi-ikäinen, jolla oli säännölliset tulot ja puhtaat luottotiedot voi saada velkaa haluamansa määrän. Luotonotto toimi tulojen jatkeena ja laajensi kulutusmahdollisuuksia.

Tämä vapaus ottaa ilman säännöstely oli itsessään perusteltua. Luottosäännöstely patoutti markkinoita ja lisäksi siinä voi nähdä paternalistisia holhouspiirteitä kansalaisia kohtaan. Lisäksi yrityspuolella säännöstelyä oli opittu kiertämään, joten sillä ei ollut sellaista merkitystä kuin aikaisemmin. Rahamarkkinoiden vapauttaminen oli myös yhteydessä ajatukseen integroida Suomi länteen ja Euroopan unionin talouteen, jolloin rahamarkkinoiden sääntely oli integraation esteenä. (Kiander & Vartia 1998, ks. myös Aaltonen ym. 1994,25-26)

Täytyy kuitenkin huomioida, että rahamarkkinat vapautettiin nopeassa tahdissa eikä itse asiasta juuri keskusteltu julkisuudessa (Kiander & Vartia 1998). Samoin kotitalouksille ei syntynyt selvää kuvaa siitä mitä seurauksia rahamarkkinoiden vapauttamisesta olisi vaikkapa korkotasoon.

4.3.2 Luotonmyynti ja korkotason nousu

Uudessa kahlitsemattomassa tilanteessa luoton kysyntää ei pankkien taholta haluttu millään tavalla rajoittaa korkotuoton ja myynnin vähenemisen pelossa. Pankit lähtivät ikään kuin kilpajuoksuun luotonottajien voittamisesta. Kilpailu luotonottajista johti

siihen, että pankit myönsivät myös katteettomia luottoja. Yksi haastateltavistani kuvaa tilannetta luottomarkkinoilla seuraavasti.

Yrjö: "Se oli ihan hullua aikaa niin ku minä tuossa alussa sanoin, niin sitä rahaa työnnettiin, suoraan sanoen tuputettiin, että ottakaa, ottakaa, ottakaa...että tuota...esimerkiks jos sanotaan nää...niin minusta oli kaiken naurettavinta tämä säästöpankkitouhu. Meillä ei ollu säästöpankista varsinaisesti lainaa, mutta meillä oli pankkitakauksia.--- Ja tota säästöpankkisysteemi...mitä se oli...nehän tarjos melkein ilmaseksi niitä pankkitakauksia. Et ne...meilläkii tais olla (nimi)X:sta... niin itse tyrkyttivät, että ottakaa ja hirveen pienellä korolla eihän siinä kustannuksia ollu oikeestaan mittään. No, otetaan ihmeellä jos tuolle, että takaavat. Tottakai, kun pankkitakaukset oli melkein ilmaisia niin otettiin vakuutusyhtiöltä takaisinlainausrahaa ja sillä selvä...käytettiin investointeihin."¹¹

Lainaa sai siis helpolla ja valoisat tulevaisuudennäkymät ja kiristynyt kilpailu nostivat myös pien- ja keskisuurten yritysten investointien määrää.

Luottosäännöstelyn purkaminen vaikutti myös asuntoluottojen määrän nousuun. Asuntoluottojen kysyntä oli patoutunut ja nyt kysyntä pääsi purkautumaan. 1980-luvun nousukauden huumassa ihmisten käsitykset palkkatason kehityksestä ja työllisyystilanteesta olivat ehkä liiankin optimistiset. Lainanottopäätökset tehtiin näiden varmalta ja turvalliselta näyttävien tulevaisuudenodotusten valossa.

Rahamarkkinoiden vapautuessa keskuspankki ryhtyi noteeraamaan markkinakorkoja kulutusluottojen viitekorkona. Lainat sidottiin tavallisimmin Heliboriin¹² ja lainankorko seurasi markkinakorkojen vaihteluita. 1980-luvun ajan korkotaso säilyi kohtuullisena. Tuolloin 1980-luvun lopulla huomattava osa kotitalouksien luotoista oli vielä sidottu peruskorkoon ja esimerkiksi asuntolainan ottaminen oli vielä kannattavaa ja edullista.

Korko siis määräsi uudessa tilanteessa rahan hinnan ja sääтели luotonottoa. Kuten kuviosta 1 (liite 1) näkyy korkotaso nousi 1989 ja korot pysyivät korkeina aina vuoteen 1992 saakka (Kiander ja Vartia 1998,79-80). Yksin vuonna 1989 korot nousivat puolenkymmentä prosenttiyksikköä ja 1980-luvun lopussa korkotaso läheni 20%:a. Korkotaso teki useille kotitalouksille mahdottomaksi selvitä kuukausittaisista maksueristä. Esimerkiksi 100 000 suuruinen kulutusluoton veron jälkeinen hinta kohosi yksin vuonna 1990 lähes 6% (Muttalainen 1991,39).

¹¹Nämä tel-takaisinlainaukset olivat myös olleet korkosäännöstelyn piirissä.(Aaltonen ym. 1994).

¹²Helsinki Interbank Offered Rate. Viitekorko, jonka Suomen Pankki päivittäin julkaisee kuudelle eri periodille. Se lasketaan suurempien valuuttapankkien sijoitustodistusten ostonoteerauksista.

On arvioitu, että korkotason nousuun yhtenä syynä voi nähdä Suomen silloisen hallituksen ja Suomen Pankin rahapolitiikka, joka pyrki suojaamaan markan arvon laskua, mutta päätyi pakkodevalvaatioon vuonna 1991 ja lopulta markan kellutukseen 1992. (Kiander & Vartia 1998, 121-137)

4.4 Haastateltavieni ylivelkaantumisen syyt

4.4.1 Asuntovelalliset

Kun ylivelkaantuneista kotitalouksista suurin osa on asuntoluoton vuoksi ylivelkaantunut (Iivari 1995,14), ovat he siten tässä tutkielmassa hieman aliedustettuja. Tutkielmaani haastatelluista kaksi oli asuntoluoton vuoksi ylivelkaantunut. Toisella asuntovelallisista lainanhoitokulut olivat tulleet ylitsepääsemättömiksi romahtaneiden tulojen ja nopeasti kohonneiden lainankorkojen yhteisvaikutuksesta. Toinen oli jäänyt ns. "kahden asunnon loukkuun". Velkaa asuntoa varten toinen oli ottanut 300 000 markkaa ja toinen haastatelluista 500 000 markkaa. Molemmat olivat mitoitaneet velan takaisinmaksun omien tulojensa mukaisesti, eikä takaisinmaksussa pitänyt tulla vaikeuksia. Näin omaa tilannettaan selvittää Jukka.

Jukka: "Asunnon hankinta (johti ylivelkaantumiseen AP), sitä varten otettiin lainaa.--- Hankimme sitten velkarahalla asunnon, asunto-osakkeen tästä aika läheltä. Ja tuota sitten siinä asuttiin vuoden päivät ja sit hankittiin omakotitalo edelleen täysin velkarahalla. Laskelmien mukaan sen ois pitänyt sikäli onnistua, että sen asunto-osakkeen arvo oli suunnilleen sama kuin sen omakotitalon mikä hankittiin. Mutta siinä vaiheessa sitten nämä asuntokaupat tyrehtyi ja hinnat alko tippua elikä se oli ihan muutaman viikon asia. Satuttiin sellaseen saumaan, että vain muutamaa viikkoa aikaisemmin kun olis näitä kauppvoja ryhtyny tekemään, niin siinä ois voinu käydä hyvinkin, mutta nyt kävikin sillä tavalla, että siitä asunto-osakkeesta ei päästy eroon. Mitenkähän se nyt...jotenkin on onnellisesti pyyhkiytynyt mielestä nää asiat...saattaa olla, että siinä meni pari vuotta (myynnissä AP). Välillä siinä oli vuokralaiset, mutta joka tapauksessa niin tuota kahen asunnon velat raksutti korkoo koko ajan. Korke oli jotain 13%. Että kahen asunnon...se oli varmaan 100 000 vuodessa."

Korkojen nousi romutti useiden kotitalouksien suunnitelmat selvitä lainan takaisinmaksusta. Korkotason nousun nosti kuukausittaisen koron niin suuriksi, ettei lainaa itsessään pystytty juuri maksamaan.

Kalle:"Eli jos lasketaan 6700 markkaa (lainanlyhennykset kuukaudessa AP). Se on noin kaheskymmentuhatta vuodessa ja totuus oli, että lainat ei lyhentynyt sinä aikana ku kymmentuhatta jotakuinkin. Kaikki loppu meni korkoihin.

Ja siinä on hyvä esimerkki et vuodesta yhdeksänkymmentä muistaakseni yhdeksänkymmeneen kuuteen, kun mä laskin, niin me oltiin maksettu siinä vaiheessa sitten...ei oteta siitä vuodesta -88 lähtien...niin kolmesataakuuskyttuhatta oltiin maksettu pankille rahaa ja lainat oli lyhentynyt sinä aikana kuuskymmentätuhatta."

Samanaikaisesti myös työttömyysaste nousi Suomessa ennätyskorkealle. Työttömyysaste oli vielä vuonna 1990 3,4%, mutta vuoteen 1994 mennessä se oli noussut jo 18,4%:iin. Läpi 1980-luvun oli totuttu alhaiseen noin 3% työttömyyteen. (Kiander & Vartia 1998,112). Nyt 1990-luvulla uudelleen työllistyminen oli hyvin vaikeaa - ja erityisen vaikeaa yli 50-vuotialle. Niinpä työttömyydestä seurannut tulojen romahtamista oli vaikea paikata etsimällä uuden työnpaikan. Irma ja Kalle ylivelkaantuivat tulojen romahtaessa ja korkotason nostaessa velkapääoman hallitsemattomaksi.

Irma: "Sanotaan nyt niin, että olihan meillä velkaa, mutta ne oli hoidossa kun meillä molemmilla oli työ. Elikä se oli oikeestaan minun työttömyys, joka ratkas tilanteen. Että hän oli jo vuoden kerinnyt sairastamaan (aviomies AP).--- Ja samana kesänä, kun hän jäi eläkkeelle niin minulta mulla loppu työsuhte. Et tulot niin ku romahti pienessä ajassa aivan."

Kalle: "Oikeestaan se lähti (paikkakunnan vaihdosta AP). Ja meillä oli siellä (paikkakunta) sitten rakennettu omakotitalo, josta oli velkaa. Lähdettiin kuitenkin asunnon vaihtoon. Saatiin pankista sitten lainaa sen verran, että saatiin se erotus maksettua sen osakkeen ja omakotitalon välillä ja tuota alkuperäinen laina oli siinä vaiheessa kolmesataatuhatta ja korkoprosentti oli jotain siinä kymmenen prosentin luokkaa. Ja sitten kun iski tää niin sanottu lama päälle, niin tulot lähti tippumaan tai oikeestaan ne lähti mulla jo vähän aikaisemmin tippumaan, sillä mä olin (ammatti) ja palkka perustuu pelkästään tähän keskituntiansioon, että sitä ei oikeestaan pysty tekemään mitään semmosta urakkatyötä siinä sivussa niin ku siihen asti oli tehny. Todettiin vaan siinä vaiheessa se, että mulla oli tulot tippunut 137 000:sta 117 000:een että noin kahdeksankymmentuhannen pudotus ja sitten lähti nää korot liikkeelle. Me todettiin, että hetkinen meillähän on korot tällä hetkellä 14,5% ja tuota oltiin sitä mieltä, että me ei tätä kovin kauan katella. Alettiin pankin kanssa neuvottelemaan sitten siitä, että jos me myytäs tää asunto pois. Pankin vastaus oli, että kyl me voidaan antaa vähän lisää lainaa, että ei tässä mitään sen kummempaa ole, että täähän mene hyvin tää asia. Mut sitten kuitenkin tehtiin päätös siitä, että kyllä me nyt se myydään ja sillä selvä. Muutettiin pois siitä asunnosta. Mentiin niin ku vuokralle ja maksettiin vuoden ajan niin ku näitten kahdenasunnon kuluja. Myynti oli sillä hetkellä se, että jos ilmaseks ois antanu, niin joku ois saattanu ottaa, mutta rahalla ei asuntoja saanu kaupaks millään."¹³

¹³Haastateltavani selvensivät myöhemmin, että asuntomyyntiä yritettiin vauhdittaa poismuutolla, siten että asunto olisi heti tyhjä ja muuttovapaa.

Pariskunta yritti myyntiä ratkaisuna tilanteeseen, mutta romahtaneen asuntokaupan vuoksi osaketta ei saatu myytyä. Samaan aikaan lainan myöntänyt pankki fuusioitui toiseen pankkiin, jolloin lainat jäädettiin puoleksi vuodeksi. Tämä tarkoitti 18% korkoja lainoille. Tulojen romahtamisen vuoksi haastateltavani joutuivat ottamaan pienempiä lainoja maksaakseen asuntolainojen korot, jolloin maksettavat kuukausierät nousivat entisestään. Haastateltavani olivat koko ajan neuvotelleet tilanteestaan pankin kanssa (ensin toisen sitten toisen) löytääkseen ratkaisun takaisinmaksun järjestämiseksi niin, että he voisivat siitä selvitä. He olivat viisi vuotta ns. vapaaehtoisessa velkajärjestelyssä, jolloin "pankki hyvin tarkkaan laski sen mitä meille voi jättää rahaa käteen" ennen velkajärjestelyyn pääsemistä.

Korkotason nousulla oli vaikutus asuntokaupan kehittymiseen 1980- ja 1990-luvuilla. Asuntojen hinnat lähtivät nousuun 1980-luvulla (ks. kuvio liite 1). Luottosäännöstelyn aikana syntynyt luoton ylikysyntä purkautui rahamarkkinoiden vapauttamisen yhteydessä. Kotitalouksien luotonoton määrä kasvoi varsinkin asuntolainojen kohdalla kun ennakkosäästämisvaatimus poistui. Tämä näkyi asuntomarkkinoilla kysynnän voimakkaana kasvuna mikä vastaavasti nosti asuntojen hintoja. Asuntojen hintojen nousu vaikutti myös luottojen suuruuteen nostaten yksittäisen lainan määrää. Voidaan väittää asuntomarkkinoiden ylikuumentuneen 1980-luvun lopulla. Hinnat yksinkertaisesti karkasivat pilviin. Asunnonostokyky laskikin tasolle, joka oli tyypillistä kehitysmaille (Mutttilainen 1991,38).

Korkotason nousu vaikutti viiveellä asuntomarkkinoihin. Korkea korkotaso hillitsi lainanottoa, mikä vaikutti myös asunnonostohalukkuuteen. Korkojen noustessa ja tehdessä lainan takaisinmaksun entistä vaikeammaksi, useat yrittivät päästä asunnostaan aroon. Asuntojen kysyntä oli kuitenkin lyhyessä ajassa romahtanut, jolloin tarjonta oli kysyntää suurempi. Näin tilannetta kuvaa asunnonmyyntiä yrittänyt haastateltava.

Saara: "Mie ajattelin, että kyllä mie selviän tästä. Mie panen asunnon myyntiin, mutta kas se lama tuli, asunto ei mennyt kaupaks, ihmiset eivät enää uskaltaneet ottaa velkaa ja mulla oli kuusi vuotta asunto myynnissä."

Tuossa tilanteessa monet kotitaloudet ajautuivat pattitilanteeseen, josta ei näyttänyt olevan mitään ulospääsyä. Syntyi joukko kotitalouksia, jotka olivat ns. "kahden asunnon loukussa" tai joiden selviämiseksi tilanteesta oli kiinni asunnon myynnistä. Tässä kohden täytyy huomauttaa, että kotitalouksien käsitys lainanotonriskistä perustui käsityksiin lainanannon ja korkotason säännöstelyn ajoilta. Tuolloin kotitaloudet eivät vastaavalla tavalla ajautuneet velkaongelmiin eikä varoittavaa esimerkkiä markkinakorkojen vaikutuksista lainapääomaan ollut. Korkotason vaihtelun vaikutuksia

lainanmäärään ei osattu ennakoida. Varsinkin asuntolainan ottaminen oli aikaisemmin nähty edullisena, sillä 1970-luvun ajan inflaatio ja palkkatason nousu "söivät" lainan edulliseksi. 1970-luvun negatiivisen koron¹⁴ aikana muotoutunut yleinen käsitys asuntolainan edullisuudesta säilyi uusissa oloissa ja korkosäännöstelyn tottuneilla luotonottajilla ei usein ollut kuvaa siitä, kuinka suuri velanhoitokustannuksia uudet markkinaehtoiset korot saattoivat aiheuttaa (Asuntovelkatyöryhmän muistio 1994,2). Junkan ja Pohjolan (1991) mukaan esimerkiksi 250 000 markan asuntolainan korko jäi vielä 1986-1989 alle nollassa, kun otetaan huomioon inflaatio ja korkojen vähennysoikeus verotuksessa (mt.,23). Lisäksi ilmapiiri luotonotolle tuli sallivammaksi 1980-luvun aikana (esim. Muttilainen 1991).

Kuluttajan katsotaan tekevän taloudellisia päätöksiä sen mukaan miten he odottavat taloudellisen tilanteen kehittyvän sekä henkilökohtaisesti että kansantalouden sisällä lähitulevaisuudessa. Siten lainanottajan on täytynyt ajatella taloudellisen tilanteen pysyvän vähintään entisenlaisena tai parempana. Elämää siis ennakoitiin ja ennustettiin eteenpäin sellaiseksi, ettei lainanoton potentiaalinen riski realisoituisi. Lisäksi monet olivat laskeneet esimerkiksi asuntokaupoissa sen varaan, että jos lainanmaksussa tulee ongelmia, asunnon voi aina myydä. Riski arvioitiin siis olevan hallittavissa tavalla tai toisella.

Kukaan tuskin olisi uskonut, että seuraavanlainen lopputulos asunnonostosta ja 300 000 markan luotonotosta olisi mahdollinen.

Kalle: "Niin siitä kaheskyttuhatta pyöreesti pois ja korot nyt tietenkii nehän nyt siihen pitää laskee mukaan (velkajärjestelyssä lainasta pois pyyhkiytynyt osa AP). Ihan niin ku loppusysteeminä pitää sanoo näin, että koko tää prosessi ku on käyty läpi, niin me ollaan pankille maksettu alkuperäislainasta 300 000:sta niin 1 600 000:a ja meillä ei oo mitään."

Molemmat haastattelemistani asuntovelallisista olivat päässeet velkajärjestelyn piiriin. Jukka oli päässyt juuri viiden vuoden ohjelman loppuun, kun Kalle ja Irma olivat haastatteluhetkellä juuri aloittaneet maksuohjelman toteuttamista. Molemmat maksoivat takaajilleen näiden maksettavaksi tullutta osuutta takaisin. Irma ja Kalle maksoivat takaajan osuutta elinvarastaan takaajalleen. Jukka maksoi takaisin takaajan osuutta nyt velkajärjestelystä päästyään palkkatuloistaan.

4.4.2 Yrittäjät

¹⁴myös Aaltonen ym. 1994,25.

Yksi ryhmä ylivelkaantuneiden ,joukossa on yksityisyrittäjät. Koska monet yksityisyrittäjät takasivat henkilökohtaisella omaisuudellaan yrityksiensä lainoja, yrityksen konkurssiin hakeminen ei poistanut velkoja. Yrittäjien kohdalla kyse oli joko kotimaisesta luotonotosta, jolloin takaisinmaksuvaikeuksiin johti korkotason nousu ja laman tuoma palveluiden ja hyödykkeiden kysynnän lasku. Toisena velkaantumisen syynä oli pien- ja keskisuurten yritysten ottamat ulkomaiset luotot, jolloin markan devalvaation 1992 yhteydessä luotonmäärä moninkertaistui. Haastateltavistani yksi oli yrittäjä. Hän kuvaa silloista tilannetta tähän tapaan.

Yrjö:"---irtinaista rahaa oli silloin Suomenniemellä liikkeellä. Sitä sai ihan tautisesti. Ei tarvinnu maksaa mitään paljon tai jos tarvis , niin ei tarvinnu mitään takuita ja niin pois päin. Niin se aiheutti...tämä on nyt minun mielipide, mutta kyllä tämä varmaan peilaa sitä kokonaistilannetta alalla siinä vaiheessa. Niin se tosiaan aiheutti paljon epätervettä kilpailua, että siinä vaiheessa hyvinvoineetkin yritykset joutuivat satsaamaan toimintaansa lisää ja joutuivat tekemään remontteja ja ottamaan rahaa lainaa, ulkomaista rahaa tai mitä millonkii sattuu olemaan ja parantamaan yrityskuvaansa ja niin pois päin epäterveen kilpailun myötä. Kunnes siinä sitten tämä yleinen lama naksautti niskaan ja kaikki nämä devalvaatiot ynnä muuta mitä oli, niin rupes sille rahalla hintaa löytymään. Ja niin siinä kävi onnettomasti myös mejän osalta, että ja oli vierasta pääomaa paljon ja se rahan arvo kun muuttu mikskä muuttu, niin siinäpä ei oikeestaan muuta ku hukka peri.---. Kyllä se tuli täytenä yllätyksenä...siis siinä vaiheessa täytenä yllätyksenä, ku ne rupes sitten..Suomessa silloin ku se tilanne muuttu mikskä muuttu...niin tuli täytenä yllätyksenä silloin. En mikkään talousnero oo, että oisin osannu ennakoida, että mitenkä tulee käymään.---Että en suon surminkaan missään vaiheessa yrittäjän ollessa kuvitellu, että mulle kävis näin. En, en koskaan.-- -Minä osasin hoitaa...olin kuitenkin ammattitaitonen yrittäjä siinä mielessä, että osasin hoitaa oikeessa balanssissa henkilökunnan käytön ja kaiken..."

Useat pien- ja keskisuuret yrittäjät olivat lisäksi ottaneet ulkomaista lainaa sen halpuuden vuoksi. Markan kellutus ja devalvaatio saattoi nostaa lainapääoman kolminkertaiseksikin. Tässäkin luotonottajan odotukset markasta vakaan valuuttana loivat luottavaisen tilanteen edullisen ulkomaisen lainan ottamiseen. Sekä hallitus että Suomen Pankki vakuuttivat pitkään, ettei markkaa tultaisi devalvoimaan. (Kiander & Vartia, 1998,127)¹⁵¹⁶

¹⁵Pankkituen vaikutuksia yrityskonkurssiin on spekuloitu julkisuudessa (YLE 1 Pankkien uhrin). On arvioitu, että hallituksen päätös taata pankkien luottotappiot pankkituen muodossa kiihdytti pien- ja keskisuurten yritysten konkurssiaaltoa 1990-luvun alussa. Koska luottotappiot oli taattu, irtisanoivat pankit yritysluottoja, vaikka monissa tapauksissa vaikeiden aikojen yli olisi voitu sinnitellä, jos lainojen takaisinmaksusta olisi neuvoteltu.

¹⁶Ennen lamaa 2000-3000 yritystä haettiin vuosittain konkurssiin. Laman aikana luku nousi moneksi vuodeksi 4000-7000:een. Kiander & Vartia 1998,134).

4.4.3 Takaajat

Haastateltavistani suurin osa painiskeli velkaongelman kanssa taattuun sukulaistensa tai ystäviensä lainan. He olivat taanneet aviomiehensä, lapsensa, sukulaistensa ja ystävien asunto- ja yritysluottoja. Yhdellä haastatelluista tilanteen laukaisi avioero, jossa hän joutui osavastuulliseksi miehensä yrityslainoista. Kahdella haastateltavistani oli myös omaa asuntolainaa, jonka takaisinmaksussa tuli ongelmia vasta kun takausmaksut lankesivat päälle.

Takauksella tarkoitetaan velkojan ja takaajan välistä sopimusta, jolla takaaja sitoutuu vastaamaan kolmannen osapuolen eli päävelallisen velasta. Takaus voidaan rajoittaa tiettyyn markkamäärään ja saman velan voi taata useampi takaaja yhdessä. Erittellen seuraavassa eri takausmuotoja. Käsittelen tässä vain henkilötakauksia.

Laiillinen takaus on luonteeltaan toissijainen: takaaja joutuu maksamaan takaamansa velan vain, jos velallinen itse ei kykene sitä maksamaan. Omavelkainen takaus sitä vastoin tarkoittaa, että takaaja vastaa velastaan kuin omastaan. Tämä tarkoittaa myös sitä, että velkoja voi velan eräännyttyä periä saataviaan takaajalta kääntymättä ensin velallisen puoleen. Käytännössä takaus on melkein aina omavelkainen takaus. (Saarnilehto 1994,808-809). Jos takaaja joutuu maksamaan velan tai osan velasta, hänelle syntyy takaustumisoikeus päävelallista kohtaan (mt.,811). Samaa velkaa taanneiden vastuu on solidaarista eli yhteisvastuullista: jokainen takaaja vastaa yksin koko velan määrästä (Takaustoimikunnan mietintö 1996,12). Käytännössä takausvastuuseen sitoudutaan allekirjoittamalla pankissa takausta koskeva sitoumuslomake.

Henkilötakaus on pankille keino saada velanantamiseen liittyvälle riskille takaus silloin kun velallisella ei ole realisoitavaksi kelpaavaa omaisuutta. Henkilötakauksen onkin katsottu mahdollistavan lainanoton myös ryhmille, joilla ei muuten tähän olisi mahdollisuutta. Tämä on otettu huomioon myös takauslainsäädäntöä valmisteltaessa (Takaustoimikunnan mietintö 1996,8). Henkilötakauksen mahdollistamisesta voi katsoa hyötyvän koko kansantalouden, sillä siinä mahdollistetaan velallisen elin- ja kulutustason nousu ilman että velanmyöntäjä jää ilman vakuuksia, jotka ovat velan myönnön edellytys. (Kivivuori 1996,201)

Pankkiyhdistyksen kyselyn mukaan vuonna 1996 takauksen antajia oli 14% kotitalouksista. takausten määrä on jonkin verran laskenut mm. luoton ottamisen ja takaamista kohtaan tunnetun epäluulon lisääntyneenä. Lainanotto laski 1990-luvun alussa

myös koron nousun myötä, mikä luonnollisesti korreloi takausten määrään. Pankkiyhdistyksen kyselyssä (N=207) kartoitettiin myös kenen velkaa tavallisesti taattiin. 30% ilmoitti taanneensa lapsiensa tai lapsenlapsen lainaa, 43% puolison tai muun sukulaisen lainaa ja 20% muun kuin sukulaisen lainaa. Taattu velka oli useimmiten asuntovelkaa (35% takauksista). Yritysvelkaa oli taattu 26% tapauksista ja 19%:ssa tapauksista oli taattu kulutusluottoa. Lapsille ja lapsenlapsille annetuista takauksista 56% koski asuntovelkaa. (Kivivuoren mukaan 1996,193).

Takausvelallisista vastuuseen oli joutunut vuoden 1990 jälkeen 7% takaajista. Kyse on siis edelleen pienestä määrästä, vaikka takausvastuuseen joutuneiden määrä onkin kasvanut 1990-luvun ajan. Tämä näkyy mm. takausriitojen määrän huimasta noususta 1990-luvun alusta alkaen (Kivivuori 1996,194).

Haastateltavistani kolme oli taannut yritysluottoa, yksi asuntolainaa ja yksi kulutusluottoa. Keskiwertotakaajasta haastateltavani poikkeavat siinä, että vain kaksi oli taannut sukulaisensa lainaa. Toinen (tietämättään) entisen miehensä yritysainaa ja toinen poikansa asuntolainaa. Tosin poikansa taannut oli takaajana myös ystäviensä asuntolainassa. Loput kolme olivat taanneet ystävänsä lainaa.

Kaikilla haastateltavistani takausvastuu oli tullut yllätyksenä. Kukaan ei ollut tiennyt velallisen todellista tilannetta ennen kuin pankista oli tullut ensimmäinen maksumääräyskirje. Poikkeuksena tästä oli yksi haastateltavani, joka tiesi koko ajan poikansa taloudellisen tilanteen. Hän oli kuitenkin ollut myös tuttaviansa asuntolainan takaajana ja tästä lainasta takausvastuun lankeaminen maksettavaksi oli tullut yllätyksenä.

A: "Mitkä asiat johtivat velkaantumiseen?"

Saara: "Mulla tuli kaikki silloin vuonna -91. Minä olin silloin eronnut ja miehellä oli firma. Se oli kommandiittiyhtiö ja minä olin se ky. Mies oli saanut pankilta velkaa, minä en tiennyt näistä veloista. Pankki oli antanut vekselivelkaa kommandiitti yhtiön kautta. Ja siinä erossa pankki vaati näitä velkoja pois ja minä jouduin maksamaan siinä kun tietysti osuutettiin kaikki niin sen miehen osuuden niin pankille velkana ja ajattelin silloin, että...Siinä jäi silloin vielä satatuhatta sitten sen yhtiön velkoja asuntoon kiinnitettynä ja me oltiin erottu kolme kuukautta aikaisemmin, kun sitten tää mies kuoli. Et nää jäi sitten satatuhatta asuntoon kiinnitetty velka ja sitten jäi vielä tää sataviiskymmentätuhatta siinä erossa, minä minä olin maksanu pankille niin ne jäi niin ku mun velaks eli yhteensä kakssataaviiskyttuhatta. Ja minä aattelin, että kyllä minä selviän tästä, että minä paan asunnon myyntiin, mutta kas se lama tuli, asunto ei mennykkään kaupaks, ihmiset ei enää uskaltaneet ottaa velkaa eikä uskaltaneet ostaa asuntoja. Ja mulla oli kuus vuotta asunto myynniissä. Koko tämän laman ajan ja mulla oli kuus vuotta

aikaa olla töissä ennen eläkkeelle jääntiä. Et minä maksoin joka tilistä...kaks tuhatta jäi kätteen ja minä maksoin sitä velkaa ja se meni melkein korkoihin, kun oli viistoista viiva yheksäntoista prosenttii oli korot siitä lainasta."

A: "Kehittyikö tilanne vähitellen vai tuliko se täytenä yllätyksenä?"

Sirpa: "Oman pojan tilanne sehän mulla oli sillee tiedossa, siitä minä en nyt niin kauheesti. Sen minä otin ilman muuta itselleni; siinä mä en sen kummempia toimenpiteitä tehnykkään. Että se asunto myytiin (pojan asunto AP) ja se mikä jäi se tappio niin minä ilman muuta sen rupesin maksamaan. Otin niin ku omaks velaks. Sitten se, ne vieraat henkilöt niin niitä kirjeitä tuli pikku hiljaa. Niitä tuli ehkä kaksii vuotta aina niitä maksukehotuksia, mutta sitten ne kuitenkin aina niitä maksoivat. Pankki ei ryhtynyt sen kummempiin toimenpiteisiin. Mutta sitten lopputulos oli kuitenkin se, että heillä oli velkaa yli miljoona ja sitten maksettua omaisuutta ei ollu mitään. Että se asuntokin oli sillee, että siitä oli maksettu vaan korkoo siitä velasta, mikä oli mulle tietysti yllätys sekkin. Ja toisaalta silloin oli asuntojen arvot alakantissa, että sitten kun se meni viimeistään myyntiin, niin nehän ei taas saaneet edes sitä mikä olis ollu silloin, kun ne sen hankkivat se hinta. Siitä jäi paljon enemmän velkaa, ku mihin summaan minä olin ruvennu kolmestaan. Meitä oli niin ku kolme takaajaa, mutta tuota nää kaks muuta oli vielä velkajärjestelyssä. Elikkä minä olin ainut, joka jäi sitä maksamaan tai se oli pakko, ku mulla oli omaisuutta. Että jos minä sitä halusin koettaa pitää, niin minun oli pakko maksaa. Enkä minä ruvennu siitä riitelemään siitä asiat, kun ajattelin, että siitä kasvaa kuitenkin korkoo koko ajan. Voi olla, että se tulee aina vaan kalliimmaks."

Miksi haastateltavani sitten olivat taanneet sukulaistensa tai ystäviensä lainoja. Takauksen antajahan ei takauksessa hyödy mitään, vaan ottaa päävelallisen veloista vastuun. Takaamiseen syyksi haastateltavani ilmoittivat yksinkertaisesti luottaneensa velanottajaan, että nämä pystyivät selviytymään velan takaisinmaksusta ongelmitta. Takauksen avulla katsottiin pystyttävän auttamaan hyvää ystävää tai sukulaista.

Kari: "No, se lähinnä vaan se, että mä aattelin, että enhän mä oikeestaan voi siitä poiskaan jättäytyä, jos jätkät kuitenkin uskovat, että he pystyvät tämän hoitamaan. Ja kun on vaan se 700 000:a niin mä aattelin, että kun varaston arvo on niin paljon suurempi, niin kyllä nyt...kyllä se tulee hoidettua. Koska mä sen tiesin, että ne myy hyvin. Sitä mä en tiennyt mitenkä kauheen...siitä mulla ei ollut selvää kuvaa, miten ne törsäs sitä rahhaa. Sitähän mä en sitten tiennyt. Oisinhan minä voinu saada tietoon, jos mä olisin halunnut, mutta..."

Sirpa: "Silloin oli selvästi semmonen buumi menossa yleensäkin, sen vaistos, että tuntu, ettei ilkeä olla takaamatta."

Venla: "Se oli varmaan semmonen, että en minä yhtään epäroiny tai ajatellu. Että hää oli minun ystävätär ollu jo ja oltiin mielestäni niin ku sillee...niin ku nyt aikuiset ihmiset, että sitä luottaa. Luotin siihen tai en niin ku ollenkaan tajunnu sitä hänen tilannettaan ja ihan aattelin, että joo mikäs

siinä. Niin ku se nyt oli semmonen tavallaan semmonen muodollisuus. Tottakai tuommonen vakituudessa työssä ja ihan paremmin kuin itse ansaitseva henkilö niin tuota...aattelee, että hänhän hoitaa sen ilman muuta, että vaikka tiesin, että hänellä nyt jotain on. Siis sellasia...olihan hän sanonu, että jotain on, että on muitakii lainoja, mutta ei sitä...Sitä aatteli, että no mikäs, että kyllähän minä nyt voina, että kyllä hän sen hoitaa. Hänellä oli selvät suunnitelmat. Hän esitti mulle suunnitelmat miten hän lyhentää ja maksaa sen pois."

Takauksen antaminen perustui siis tietoon, joka koski a) velallisen taloudellista tilannetta ja b) velallisen luonnetta. (vrt. Kivivuori 1996, 195-197). Taattavan taloudellinen tilanne katsottiin vakaaksi ja hyväksi, mutta ennen kaikkea päävelallisen sanaan luotettiin. Takauksen antamisen syynä voi lisäksi nähdä yleisen altruismin. Takauksen antamisesta katsottiin myös olevan vaikea kieltäytyä. Kieltäytyminen koettiin pyytäjän luotettavuuden kyseenalaistamiseksi.(vrt. mt.,195-197)

Kivivuori (1996) on tarkastellut takausta sosiaalisena suhteena antropologien, erityisesti Marcel Maussin (1990), kehittämän lahjateorian avulla. Lahjojen vastavuoroinen antaminen on sosiaalisen siteen ilmaisemisen ja uudistamisen tapa (Mauss 1990, Kivivuoren 1996,202 mukaan). Kivivuori näkee takauksen lahjan antamisen modernina muotona. Takauksen antaminen on merkki luottamuksesta toiseen ja samalla sosiaalisen siteen vahvistamista. Takauksen antamisen voi nähdä keskinäisen luottamuksen todentamisena, luottamuksen julkilausumisena.

Niin takauksen pyytäminen kuin siitä kieltäytyminenkin voi olla vaikeaa. Takausta pyydetessä itse asiassa pyydetään lahjaa, mikä ei kulttuurillisesti ole suotavaa. Kivivuoren tulkinnan mukaan kieltäytymisen vaikeus ilmentää velvollisuutta ilmaista sosiaalinen side lahjalla (mt.,202). Itse näen kyseessä olevan myös halu osoittaa luottamustaan toista kohtaan (velvollisuus?). Vaikka haastateltavistani osa olikin jossain vaiheessa epäillyt velallisen kykenevyyttä hoitaa raha-asioita, takauksen antaminen koettiin juuri luottamuksen osoituksena päävelallista kohtaan. Luottamusta toiseen ei haluttu kyseenalaistaa.

Haastateltavieni takaajien kohdalla voisikin puhua sokeasta luottamuksesta; he eivät yksinkertaisesti uskoneet, että vastuu voisi realisoitua. Riskiä, jota takaamiseen liittyy ei pidetty todellisena. Sillä jos takausvastuun maksamista olisi todella pidetty mahdollisena, olisi myös oltu selvillä omasta taloudellisesta kyvystä kantaa vastuu.

Toisaalta on muistettava, että takaus koettiin myös muodollisuutena eivätkä kaikille takauksen velvoitteet olleet selvillä allekirjoittaessa takaussitoumusta. Yhdelle

haastatelluista oli ollut yllätys se, että hän yksin vastasi koko takaussummasta eikä vain yhdestä kolmasosasta siitä muiden takaajien ollessa varattomia. Yksi haastateltavistani ei tiennyt olevansa aviomiehensä yrityslainojen suhteen maksuvelvollinen. Lainat tulivat ilmi ja osittain maksettavaksi vasta avioerossa. Yksi haastateltavistani oli tuontiluoton takaajan, joka hänen tietämättään oli muutettu seitsemän vuoden lainaksi. Kaksi haastattelemistani takaajista oli joko vienyt asian tai yrittänyt viedä takausta oikeuteen petoksena. Kumpikaan ei ollut saanut puoltavaa oikeudenpäättöä.

Takauslainoja on viety oikeuteen. 1990-luvun aikana huomattavasti entistä enemmän. Tämä tietysti korreloi otettujen lainojen, takausten ja ylivelkaantuneiden määrän nousun kanssa. Kun päävelallisilla tuli vaikeuksia lainan takaisinmaksun kanssa, myös takaajat joutuivat entistä useammin maksajiksi¹⁷. Se, että takauskiistoja on viety oikeuteen entistä enemmän kertoo myös siitä, ettei takausvastuun velvoitteista useinkaan oltu selvillä. Takaajat olivat joissain tapauksissa kysyneet velkaneuvonnassa mahdollisuutta sanoutua irti takauksesta.

¹⁷Takausten kautta kotitalouksien velat siirtyivät eteen päin, mikä pahensi maan velkadeflaatiokierrettä (Kiander & Vartia 1998,131). Niin myös takausvastuilla oli myös kansantaloudellista merkitystä.

II OSA

5. Johdannoksi aineiston analyysille

Olen edellä selvittänyt syitä, jotka johtivat haastateltavieni ylivelkaantumiseen. Olen samalla kartoittanut niitä talouspoliittisia linjauksia ja muutoksia Suomen kansantaloudessa 1980- ja 1990-luvulla, jotka selittävät kotitalouksien joukkoylivelkaantumista laajemmin. Olen siis pyrkinyt liittämään haastateltavieni ylivelkaantumisen laajempaan kontekstiin. Tämä kaikki toimii olennaisena perustana sille puheen analysoinnille, jota seuraavassa tulen tekemään.

Olen jatkossa jakanut aineistoni analyysin kahteen pääkohtaan: a) haastateltavieni itse-identiteetin muutokseen ja b) heidän muuttuneeseen suhtautumiseensa yhteiskuntaan. Ensimmäisen osan keskeisiä teemoja ovat kuluttajuus ja elämänhallinta. Toisessa osassa tulen purkamaan aineistoani luottamuksen ja tilan politisoinin käsitteiden avulla.

Aloitin aineistoni analysoinnin esittämällä ajatuksen *elämästä tarinana*. Siirryn sen jälkeen kuvailemaan haastateltavieni taloudellista tilannetta ja elintasoa ennen ja jälkeen ylivelkaantumisen. Selvitän siis miten ylivelkaantuminen konkreettisesti muutti haastateltavieni elämää. Tässä yhteydessä otan esillä kuluttajuuden itse-identiteetin tuottamisen paikkana. Koska ylivelkaantuminen tuo mukanaan myös psyykkisiä ja sosiaalisia vaikeuksia, käsittelem myös laajasti maksuvaikeuksiin ajautumisen vaikutuksia tutkittavieni jaksamiseen ja ihmissuhteisiin. Analyysini ensimmäisen osion lopuksi pohdin haastateltavieni ajatuksia kulutuksesta, "paremmasta elämästä" ja uuden tilan hallinnasta.

6. Elämä tarinana

Kaikki haastattelemistani olivat kokeneet ylivelkaantumisen hyvin vaikeana ja raskaana tapahtumana elämässään. Käsitänkin ylivelkaantumisen johtavan kriisiin, joka vaatii pitkällistä prosessointia, pohtimista ja elämän uudelleen järjeistämistä. Huolimatta haastateltujen erilaisista taustoista ja erilaisista velkaantumisen syistä, heidän puheessaan voi nähdä samat suuntaviivat.

Lukiessani aineistoani uudelleen ja uudelleen läpi, huomasin, etteivät haastateltavani vain antaneet vastauksia asettamiini kysymyksiin. Pikemminkin he rakensivat

puheessaan kertomusta, narraatiota, tapahtuneesta. Puheessa kulki mukana metatason juoni. Aivan kuin haastateltavani olisivat kertoneet minulle tarinaa ylivelkaantumisesta. Haastattelutilanteessa haastateltavani konstruoivat kokemuksensa kertomuksen muotoon. He esittivät tapahtuneelle tausta-asetelman, loivat selityksiä ja tiivistivät kertomansa "tulokseksi". Toisin sanoen he rakentavat ylivelkaantumisestaan tarinan, josta löytyy syyt ja seuraukset siitä mitä tapahtui, miten he sen kokivat sekä haastateltavien itsensä arviointi siitä, miten ylivelkaantuminen muutti heidän elämäänsä.

Ihmisten elämäntilaa voikin tarkastella tarinametaforan kautta. Varsinkin sosiaalipsykologian alalle on tutkittu ihmisten puhetta tietystä tapahtumasta (tai elämäntilasta) konstruoiden ne tarinaksi (Hänninen, V. 1999). Tämän näkemyksen mukaan ihminen kuvaa tai elää elämäänsä ikään kuin tarinana, jossa päähenkilö on hän itse. Tarina kautta ihminen rakentaa omaa identiteettiään. Elämä itse on kaoottinen sarja tapahtumia, johon luodaan järjestystä hahmottamalla tapahtumat loogisesti eteneväksi tarinaksi. (Murray 1989, Ricoeur 1982, Hännisen, V. 1991, 348 mukaan).

Elämän mieltämistä tarinana on käytetty myös sosiologisissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Sennett (1998) on erinomaisessa kirjassaan konkretisoinut tätä ajatusta *elämästä narraationa* kahden haastateltavansa Enricon ja Ricon elämäntilaa kuvauksena kautta. Hän painottaa tekstissään sitä, miten olennaisen tärkeää yksilölle on elämän hahmottuminen eläjälle itselleen lineaarisena ja kumuloituvana tapahtumien sarjana, jossa on jokin elämää eteen päin vievä elementti. Kertomukset ovat enemmän kuin yksinkertaisia toisiaan seuraavien tapahtumien kronikoita; ne antavat muodon ajan kulumiselle, muutokselle eteen päin, ehdottavat syitä sille, miksi asioita tapahtuu sekä näyttävät tapahtumien seuraukset (mt., 29-31).

Katsonkin, että käsissäni on siis "kertovia tekstejä"¹⁸, tarinoita ylivelkaantumisesta. Tutkittavani eivät tietenkään itse kertoneet tarinaansa, vaan myös tapahtuneet tosiasiat ja tutkittavien niistä esittämät tulkinnat on saatu teemahaastattelun kautta, prosessin kautta. Minä tutkijana organisoin minulle välitettyä tietoa tarinan muotoon eli etsin juonen tapahtuneella kuulemani pohjalta ilman, että kertoja itse välttämättä näkee konstruoineensa tapahtumasarjaa tarinaksi.

¹⁸Satu Apo (1990) erittelee kertomuksen työmääritelmäksi, että "kertomus on formaalisen kertomusskeeman mukaisesti jäsentynyt kuvaus tapahtumasta tai tapahtumasarjasta--kertomus ilmenee teksteinä, eri tyyppisinä kertovina diskursseina, jotka vastaanottaja hahmottaa visuaalisesti ja/tai auditiivisesti (mt.,62-63). Täten kertomuksia ei ole vain kirjoitetut elämänterrat, vaan myös puhutut tekstit.

Van Dijk on esittänyt seuraavan määritelmän kertomuksesta. "Kertomuksessa on kyse inhimillisen toiminnan kuvaamisesta; kuvaamisessa käytetään seuraavia kategorioita: tapahtumien puitteiden määrittely (setting), tapahtuma tai tapahtumasarja ja sen tulos (complication, resolution) sekä kertojan arviointi kerrotusta tapahtumasta (evaluation) (van Dijk 1980, Apo 1990, 63 mukaan). Kertomuksen sisältöä analysoitaessa voidaan niistä löytää aina tapahtumarakenne eli juoni, sitä kehystävä ja määrittävä aines eli kertomusmaailman kuvaus sekä kertojan toiminta eli narraatio (Apo 1990,63).

Koska usein tarinat rakentuvat muutoksen ympärille, kertomuksen juonen voi tiivistää muutoksen peruskaavaan "alkutila-muutos-lopputila" (Sarbin 1986, Hännisen 1991,349 mukaan). Käsittelen seuraavassa haastatteluja juuri tästä näkökulmasta käsin. Nämä käsissä lepäävät kertomukset ylivelkaantumisesta ovat selkeästi muutuskertomuksia. En kuitenkaan lähde analysoimaan tekstien kieltä enkä tyypittelemään erilaisia tarinoita teksteistäni. Pikemminkin sen avulla, että kaikista haastatteluista löytyy sama juoni, rakennan tutkielmani kulkua eteen päin. Tarkoitukseni ei siis ole puhtaasti analysoida tarinaa, vaan käyttää tarinametaforaa apuna aineistoni jäsentämisessä.

6.1 Ylivelkaantuminen tarinana

Nimeän haastateltavina kertomukset *selviytymistarinoiksi*. Tarkoituksena on siis tiivistää kerrottu, niin että se jäsentyy myös lukijalle selkeänä muutuskertomuksena ilman, että kuitenkaan rakenna mallitarinaan ylivelkaantumisesta.

Katson, että haastateltavani rakentavat puheessaan muutuskertomus. Tarinan alkutila on aika ennen ylivelkaantumista. Tuo aika nimetään "normaaliksi elämäksi", "entiseksi elämäksi" tai aikaan viitataan sanonnalla "silloin ennen". Aika ennen maksuvaikeuksia on siis selvästi jotain toista aikaa elämässä. Tuo entinen elämä oli aikaa, jolloin elämä oli ratkaisevasti erilaista kuin nyt haastatteluhetkellä. Entinen elämä esittäytyy turvallisena, hallittuna ja suunniteltuna. Siihen sisältyy niin opinnot, perheen perustaminen kuin työssä eteneminen. Vaikka entisessäkin elämässä esiintyi vaikeuksia (joita muutamat haastatelluista toivat esille) kuten kokemukset lapsuudessa, murentuneet ihmissuhteet ja muut vaikeat henkilökohtaiset ongelmat, ne jättäytyivät tässä minulle kerrotussa tarinassa ylivelkaantumisesta taka-alalle. Entisessä elämässä oli eteen päin menevä juoni (vrt. Sennett 1998), joka näyttäytyi lineaarisena tapahtumien ketjuna, johon ylivelkaantuminen toi ratkaisevan katkoksen¹⁹.

¹⁹Tässä kohden minun täytyy toki huomauttaa, että koska haastattelu keskittyi ylivelkaantumiseen, elämän muut murroskohdat jättäytyivät pakosta taka-alalle ja leimautuivat ei-niin-merkitsiviksi

Muutoksen "normaaliin elämään" toi ylivelkaantuminen, joka ratkaisevasti muutti haastateltavieni elämäntapaa. Ylivelkaantuminen esittäytyy katkoksenä, muutoskohtana, elämäntapana, jonka jälkeen "mikään ei ollut niin kuin ennen". Muutos tapahtui ensitilassa tutkittavieni taloudellisessa tilanteessa, mutta se heijastui myös muihin elämäntapoihin. Taloudellinen tilanne muuttui joko vähitellen (esim. korkojen nousun myötä) tai yllätyksellisesti (esim. takausvastuun maksaminen). Taloudellisen tilanteen muutos vaikutti elintasoon ja elämäntapaan. Taloudelliset vaikeudet heijastuivat psyykkiseen hyvinvointiin ilmentyen masentuneisuutena, itsemurha-ajatuksina ja psykosomaattisina oireina. Ne koettelivat myös sosiaalisia suhteita. Tätä aikaa haastateltavani kuvaavat aikana, joka meni "unessa ja sumussa" tai ajanjaksona, jossa "ei muista juuri mitään", jolloin "kaikki oli hyvin epäselvää". Katsonkin, että kriisin keskellä tarinaa omasta elämästä ei kyettykään selittämään itselleen. Kun kaikki oli epävarmaa ja epäselvää, elämä ei jaksottunut eteenpäin meneväksi tarinaksi. Siten kriisin aikaa ei voidakaan selkeästi selittää toiselle.

Lopputila tarinassa on se tapahtuma, jonka merkitys oli ratkaiseva ylivelkaantumisen aiheuttamasta kriisistä yli pääsemiseksi. Tapahtumaksi haastateltavani esittävät jonkin tietyn hetken, jolloin taloudellinen tilanne selkiintyi. Tällainen tapahtuma oli esimerkiksi velkajärjestelyyn pääseminen²⁰, asunnon myyminen, oikeuden päätös takausvastuusta tai konkurssi. Vaikka se merkitsikin joillekin "taistelun häviämistä" tai mielestään epäoikeudenmukaisen oikeuden päätöksen hyväksymistä, tällainen ei-toivottukin ratkaisu selkiinnytti taloudellisen tilanteen. Lopputila on siis haastatteluhetki, jolloin ollaan jo hyväksytty tapahtunut ja prosessoitu - tai prosessoidaan - se tarinaksi.

Selviytymistarinan lopputilassa tapahtunutta katsotaan taaksepäin ja sen vaikutuksia ihmiseen itseensä, omaan identiteettiin, arvioidaan. Samalla käsitetään *itse* tarinan voittajaksi, joka pysyy pystyssä, vaikka "kuinka painetaan alas ja nöyryytetään". Tarinan *minä* tunnustetaan selviytyjäksi, joka pärjää suurista vaikeuksista huolimatta ja jaksaa jatkaa eteen päin, vaikka välillä ylivelkaantuminen näyttäytyikin ylitsepääsemättömältä kriisiltä kaikkine vaikeuksineen. Niinpä kaikki haastateltavani yhtä lukuun ottamatta näkivätkin ylivelkaantumisen kokemisen metaforana vuoren yli kiipeämisen: "Kaiken kaikkiaan se tilanne...semmone vuori, jonka yli kiipes ja sitten se jäi sinne selän taakse."

²⁰Velkajärjestely lain vaikutusta ylivelkaantumisesta selviytymiseen voi käsitellä myös toivosta "ei-vielä" merkityksessä. Tarkoitin siis Ernst Blochin ajatusta siitä, kuinka "ei-vielä" on jotain muuta kuin "ei".

Kuten jo edellä mainitsen, yksi haastatelluistani kertoi muista poikkeavan tarinan ylivelkaantumisesta. Kun useimmat haastatelluistani kuvasi ylivelkaantumista siten, että "sillonhan (alussa AP) se tuntu tietysti, että se oli joku romahdus", mutta jonka yli kuitenkin selviytyi, yhdelle tutkittavistani ylivelkaantuminen oli ylitsepääsemätön asia. Hänelle ylivelkaantuminen oli "seinä, johon kaikki pysähtyi". Katsonkin hänen edelleen olevan kriisin keskellä; hän ei kyennyt työstämään tapahtunutta kokonaiseksi kokemukseksi, johon pystyisi ottamaan etäisyyttä ja jolloin tapahtunutta kykenisi arvioimaan. Katson hänen edelleen elävän tarinan muutoksen keskellä.

Olen tässä tiivistetysti esittänyt millaisen muutuskertomuksen haastateltavani minulle kertoivat. Siirryn nyt konkretisoimaan tuota *selviytymistarinaa*, jonka haastateltavieni puheesta konstruoin. Koska muutos heidän elämässään oli nimenomaan muutos taloudellisessa tilanteessa, tulen seuraavssa käsittelemään taloudellisen tilanteen ja kulutustason muutosta ylivelkaantuneiden elämässä. Teen kuitenkin aluksi silmäyksen kulutuksen sosiologian väitteisiin viitoittamaan tietä aineistoni analyysille.

7. Kuluttajuus

Kuluttajuutta on nyky-yhteiskuntateoreetikkojen parissa käsitelty paljon. Kuluttajuutta ja kuluttamista on lähestytty tarkastelemalla sitä identiteetin tuottamisen väylänä, pohtimalla kuluttamisen halua tai liittämällä kuluttajuus kansalaisuuteen.

Kommenteissa kulutuksen sosiaalisesta luonteesta on tuotu esille kuluttamisen moniselitteisyys. Kyseessä ei ole vain ostotapahtuma, jossa tavara tai palvelu vaihtaa omistajaa, vaan työn rinnalla kulutuksesta on tullut tärkeä yhteiskuntaa muotoileva toiminta (mm. Ilmonen 1993). Itse asiassa kuluttaminen on asettunut arkielämän keskiöön. Se jäsentää elämismaailmaamme. Ensinnäkin kuluttaminen erottaa ja työstää yhteiskunnallisia eroja ja toiseksi se järjestää arkeamme ja rytmittää ajan käyttöämme. (mt., 11-12). Kolmanneksi kuluttaminen itse tapahtumana kiinnittää yksilön anonyymiin yhteisöllisyyteen, jossa yhdessä koetaan erikseen shoppailun iloja (Lehtonen & Mäenpää 1997). Ostoksilla käyminen, kuluttaminen, on tapa viettää aikaa. On helppo yhtyä ajatukseen siitä, että "tavaravälitteinen kulutus on kivunnut elämäntapojemme keskiöön" (Ilmonen 1993, 43).

Kuluttamisella on toinenkin ulottuvuus. Se ei vain jäsennä arkeamme, vaan kuluttaminen tarjoaa areenan itse-identiteetin tuottamiselle, muokkaamiselle ja näyttäytymiselle. Hankkiessamme esineitä "me liitämme ne itseemme lainataksemme

niiden ominaisuuksia" (Ilmonen, 1993,11-12). Tavaroiden, siis kuluttamisen, avulla erotumme toisaalla ja liitämme itsemme osaksi jotain toista toisaalla; eli rakennamme sosiaalista identiteettiämme. Ympäröivillä esineillä, pukeutumisella, ruualla kerromme mitä olemme tai (ehkä pikemminkin) mitä emme ole. Voin hankinnoillani yrittää vastata tänään toisin kysymykseen kuka olen, kuin viime viikolla. (vrt. Ilmonen 1993, 250-261)

Baumanin (1998) mukaan ennen postmodernia aikaa työ oli ensisijainen itseluottamuksen lähde, ylpeys ja häpeä. Kysymykseen kuka olet vastattiin ennen osoittamalla yritystä, jossa vastaaja työskenteli. Työura merkitsi elämänpiirin; se tarjosi ensisijaisen merkin ihmisen elämän saavutuksista ja epäonnistumisista. Työ oli identiteetin elämänikäisen rakentamisen ja puolustamisen keskiössä. (mt., 17-19). Mutta kun aikaisemmin elimme tuottajien yhteiskunnassa, elämme Baumanin mukaan nyt kuluttajien yhteiskunnassa. Tämän hetkisen postmodernin tilassa (myöhäismoderni, toinen moderni²¹) yhteiskunta kiinnittää jäsenensä ensisijaisesti kuluttajuuden kautta (s.24).

Tämä muutos tuottajista kuluttajiksi pitää sisällään monia eri muutoksia; perustellusti yksi merkittävimmistä niiden joukossa on muoti, jossa ihmiset ovat tuomittuja ja koulutettuja kohtaamaan sosiaalisen identiteettinsä vaateet. Samoin "that is the fashion in which men and women are integrated into the social order and given a place in it" (mt.,25). Paikkamme sosiaalisessa järjestyksessä ei siis määräytyisikään yksinomaan työn perusteella, vaan paikkamme määrittyy kuluttajuuden ja siellä ensisijaisesti muodin²² kautta.

Koska Bauman mukaan identiteettiä ei enää tehdä työuralla, ei työelämän muutoksiakaan (esim. pätkätyöläistyminen) nähdä eksistentiaalisina kriiseinä. Sen sijaan "the roads to self-identity, to a place in society, to life lived in a form recognizable as that of meaningful living, all require daily visit to market place" (mt., 26). Itse-identiteetti tuotetaan siis kuluttajina markkinoilla. Markkinoilla hallitsee valinnan vapaus, joka antaa kehykset itsensä kehittämisen suunnan yrityksille. Paikkamme yhteiskunnassa määrittyy kuluttajuuden kautta ja juuri kuluttajuus tekee elämästämme huomioitua yhteisön silmissä.

²¹Bauman käyttää tekstissään näitä kaikkia kolmea termiä. (In its present late-modern, second-modern or postmodern stage...)

²²Mietin voisiko tässä kohden 'muodin' laajentaa 'maun' käsitteeksi?

Bauman näkee, että valinnan vapaus, kuluttajuus, sulkee sisäänsä ajatuksen "hyvästä elämästä". Siten mitä enemmän jollakulla on valinnan vapautta eli resursseja kuluttamiseen, sitä korkeammalle hän yhteiskunnan hierarkiassa asettuu. Työ ei siis enää olekaan meitä ensisijaisesti määrittävä tekijä, vaan voimme tuottaa uudelleen minämme kuluttajina. Kun identiteetin luominen on valintoja kuluttajana, identiteetistä tulee helposti vaihdettavissa oleva. (Bauman kysyykin tulisiko ennemmin puhua itse-identiteeteistä monikossa) Kun ennen ihmisen tuli olla tuottaja ennen kuin kykeni olemaan mitään muuta, nyt kuluttajien modernissa ihmisen täytyy olla ensin kuluttaja tullakseen miksikään muuksi. (Bauman 1998)

Sennett (1998) on kirjassaan kuvaillut osuvasti työn muuttavaa merkitystä. Sennettin mukaan työura on nykyään pilkkoutuneempi ja työn toimenkuva pirstaloituneempi kuin ennen. Työ ei enää siten anna enää mahdollisuutta vahvasti kiinnittyä identiteettiin työhön ja omaan ammattiinsa. Työ ei toki ole menettänyt merkitystään, mutta sen luonen on muuttunut ailahtelevammaksi ja nopeatempoisesti muuttuvaksi. Koska yksilö ei voi kiinnittää itseään työhön ja tiettyyn työyhteisöön entisenlailla, myös itse-identiteetti, *minä*, on koko ajan muutoksen alla.

Sennettin kirja antaisi siis tukea sille, että väitteet kulutuksesta arkielämämme keskiössä ja tienä minän löytymiselle osuisivat oikeaan. Sillä jos työ ei enää luo pysyvää paikkaa, yhteisöä, minän muodostukselle, sen seuraava muokkaamistila näyttäisi olevan kuluttajuus²³.

Jäin pohtimaan Baumanin ja kumppanien ajatuksia kuluttamisen keskeisyydestä arkielämässämme ja itse identiteetin muodostamisessa. Aloin tutkailla aineistoani näiden teemojen kautta. Olin alunperin esittänyt haastateltavilleni kysymykseni kuluttajuudesta lähinnä testatakseni voisinko aineistoni kautta todentaa uudenlaista kuluttajuutta. Tällä tarkoitan oletustani siitä, että haastateltavani kuvailisivat kuinka markkinoiden reunallakin voi kuluttaa ja löytää toisia väyliä tuottaa itse-identiteettiä. Katsoin, että puheesta voisi helposti löytää kuvauksia siitä miten uusi arki niukkuudessa olisikin kekseliästä ja idearikasta (vrt. Kiili 1999).

Kuitenkin kuluttaminen aiheena tuli esille muissakin yhteyksissä haastatteluissa kuin vain silloin kuin siitä itseasiallisesti kysyin. Itse asiassa mielipiteet kuluttamisesta

²³Sennett vertailee työyhteisöjä ennen ja nyt "joustokapitalismin" aikaan. Vaikka työ ennen ei olisi ollut sosiaalisesti vähän arvostettua, se kuitenkin kiinnitti yksilö tiettyyn yhteisöön. "It could be said that capitalism was always thus. But not in the same way. The indifference which radiates out of flexible capitalism is more personal because the system itself is less starkly etched, less legible in form. --- Thus the personal confusion today about answering the question 'Who in society needs me?'"(mt.,146)

nousivat hyvin tärkeiksi haastatteluissa. Tämä huomio kuluttajuudesta ja kuluttamisesta keskeisenä teimana haastateltavieni puheessa tukee ajatusta kuluttajuudesta arkielämän ja minän muokkaamisen keskiössä. (Sillä jos se ei olisi tärkeää, sen ulkopuolelle joutumista ei huomattaisi eikä suhtautumista kuluttamiseen pohdittaisi.)

Jätän nyt hetkeksi kulutuksen sosiologian teesit hautumaan ja siirryn kuvailemaan ylivelkaantuneiden taloudellista tilannetta ennen ja jälkeen ylivelkaantumisen. Kuvailen myös ylivelkaantuneiden uutta arkea, toisin sanoen sitä miten heidän kulutustottumuksensa ovat muuttuneet ylivelkaantumisen myötä.

7.1 Haastateltavieni taloudellinen tilanne

7.1.1 Taloudellinen tilannen ennen ylivelkaantumista

Haastateltavieni taloudellista tilannetta ennen velkaongelmaa kuvailen sanoilla hyvä ja vakaa. Tämä arvioni pohjautuu haastateltavieni kuvailuun omasta elintasostaan ennen ylivelkaantumista. Koska vain yksi haastatelluista kertoi vuositulonsa, minulla ei ole käytössäni tarkkoja tietoja käytettävissä olevista tuloista ennen ylivelkaantumista.

Nämä kaksi sanaa - hyvä ja vakaa - voin hyvin liittää kaikkiin haastateltaviini. Päätelin heidän puheestaan haastateltavieni olleen "toimeentulevaa keskiluokkaa". Elintason mittarina pidin myös haastateltavieni ammatteja sekä seikkaa, että he olivat olleet työelämässä jo vuosikymmeniä. Haastateltavani itse kuvasivat elintasoaan "normaaliksi suomalaiselle perheelle" tai sanoin "meillä oli molemmilla säännölliset tulot". Kaijan kommentti kysymykseeni taloudellisesta tilanteesta ennen ylivelkaantumista kuvaa hyvin kauttaaltaan haastateltavieni vastauksia.

Kaija: "...ei meillä oo koskaan mitenkään leveesti eletty, mutta ei meillä oo ollu mitenkään sillee, et ois joutunu kauheesti pihistämään, tiukoilla elämään: semmonen ihan normaali, semmosta normaali elämää."

Kuvatessani haastateltavieni tilannetta "normaaliksi", täytyy muistaa, että kaikille heidän aikaisempi taloudellinen tilanne oli heille se "normaali". Kaikki suhteuttavat käsitteen "normaali" omaan tilanteeseensa. Kuitenkin heidän taloudellisessa tilanteessaan oli selvästi eroja.

Kahdeksasta haastatellusta yhden tulotaso oli mielestäni ollut muita korkeampi. Väliin rahaa oli voinut viikonloppuisin kulua kymppitonnikin, kun "kyllä minä silloin hurmustelin ja hörmöstelin". Ulkomaan- ja kotimaanmatkoja oli voitu tehdä useampi

vuosittain. Vastaavasti työtahti oli ollut kova, stressaavaakin ja kulutetut rahat oman työn tulosta. Haastateltavani huomauttaakin, että "jos joku jossain vaiheessa kuvitteli, että ylivoimien elämistä olis ollu, niin ei varmana ollu". Varaa kuluttaa siis oli, eikä matkustelua maksettu kulutusluotoilla.

Toisaalla haastateltavissa oli matalapalkka-aloilla työskenteleviä naisia, joiden tulotaso ei aikaisemminkaan ollut korkea. Heillä oli ollut aina tiukka budjetti. Yksi kuvailikin eroa nykyisen ja entisen kulutustason välillä seuraavasti: "ei siinä paljon (eroa ole AP) siinä mielessä, että mulla oli kuitenkin sitä asuntolainaa ihan niin paljon ku on sietäny maksaa, pystyny maksaa. Kovin isoa muutosta ei oo." Muutos nykyiseen kulutustasoon oli se, että nykyisessä budjetissa ei ollut enää ollenkaan jouston varaa. "Toisaalta tuntuu, että laskennallisesti en pärjäis, mutta pärjään kuitenkin."

Muut haastatelluista sijoittuivat elintasonsa mukaan näiden kahden ääripään väliin. Siten "normaali" tarkoitti eri haastateltaville eri elintasoja. Samalla ylivelkaantuneiden erilainen taloudellinen tilanne ennen velkaongelmaa täydentää kuvaa siitä, etteivät ylivelkaantuneet ole yksi homogeeninen joukko, vaan myös lähtökohdiltaan hyvin erilainen ryhmä.

Vertailllessani haastateltavieni kuvauksia elin-, ja kulutustasostaan tärkeintä oli huomio, että kaikki ilmaisivat eri sanoin kaksi ajatusta: taloudellinen tilanne ennen oli vakaa eikä rahankäyttöä pitänyt jatkuvasti miettiä. Nämä kaksi seikkaa erottivat sen kuinka rahaa oli käytettävissä ennen ja miten sitä oli käytettävissä haastatteluhetkellä. Ennen ylivelkaantumisesta perheentaloutta tuli toki pitää tasapainossa, mutta säännölliset tulot takasivat rahankäytön ja pärjäämisen jatkuvasta miettimisestä vapaan elintason.

7.1.2 Taloudellinen tilanne nyt

Ylivelkaantumisen myötä haastateltujen käytettävissä olevat tulot olivat yhtä lukuun ottamatta pienentyneet. Riippuen velkaantumisen syistä taloudellinen tilanne oli joko kiristynyt vähitellen (esimerkiksi asuntolainan kuukausierän noustessa) tai taloudellinen tilanne oli romahtanut äkkiä (esimerkiksi takauksen tullessa maksuun). Kaikilla paitsi yhdellä haastatelluista kulutustaso oli käytettävissä olevien varojen pienentyessä laskenut huomattavasti tai romahtanut ylivelkaantumisen myötä. Rahaa oli siis käytössä hyvin vähän. Neljä haastatelluista oli velkajärjestelyn piirissä, joista yhden kohdalla viisivuotinen maksuohjelma oli juuri päättynyt. Kolmen kohdalla velan takaisinmaksu kiristi taloudellista tilannetta äärimmilleen. Yhden haastatelluista taloudellinen tilanne oli helpottunut, kun hän nyt viimein oli saanut asuntonsa myytyä ja pystynyt

maksamaan takausvelat pois. Hänenkin kohdallaan kulutustaso laski, kun nyt vuokramenot pienensivät elämiseen käytettävissä olevia varoja.

Pienimmillään kuukausittainen käteen jäävä tulo oli velkajärjestelyssä olevilla. Velkajärjestelyssä olevista haastatelluista, joista yksi toteutti kymmenen vuoden ohjelmaa ja kolme muuta viiden vuoden ohjelmaa. Yksi viiden vuoden maksuohjelman suorittajista oli juuri suorittanut ohjelman loppuun. Koska haastateltava puhui kulutustasosta kysyttäessä ajasta velkasaneerauksessa, otan hänet mukaan tähän, vaikka taloudellinen tilanne oli nyt jo hieman helpottunut (hän maksoi edelleen takaajien osuutta takaisin takaajilleen). Rahaa päivittäisiin menoihin heillä oli varoja seuraavasti asumiskustannusten jälkeen: n. 2300 mk/ kk kaksi aikuista, n. 3100 mk/kk kaksi aikuista ja kaksi lasta (veromaksuja maksettavana), n. 1020 mk/kk yksi aikuinen, n.1700 mk/kk yksi aikuinen (elinvara, mutta teki pimeästi töitä, joten todellista käytettävissä olevien varojen summaa en tiedä).

Velkasaneeratut elivät siis todella pienellä budjetilla. Kaksi saneerauksessa olevista maksoi takaaja osuutta pois elinvarastaan ja toinen näistä piti elinvaraan pienempänä kuin mihin laki oikeuttaisi, jottei takaajien osuus vastaavasti suurenisi. Tämän vuoksi heidän tulonsa ovat pienemmät kuin mitä maksuohjelmassa määritelty minimi edellyttäisi.

Myös niiden haastateltavien, jotka eivät olleet joko päässeet tai hakeneet velkasaneerauksen piiriin, oli käytettävissä olevat varat tippuneet juuri velan takaisinmaksun vuoksi. Tarkkoja summia he eivät kysyttäessä kertoneet. Yksi sanoi elävänsä puolisonsa palkalla, josta tulkitsin, ettei hänellä ollut omia tuloja. Toinen kuvasi taloudellista tilannettaan "no, kyllä minä pärjään, mutta paljosta ...paljon jää tekemättä tai matkustamatta tai hankkimatta". Yhdellä haastatelluista taloudellinen tilanne oli parantunut, kun asunto oli vihdoinkin mennyt kaupaksi kuuden vuoden myynnin yrittämisen jälkeen. Ennen asunnon myyntiä käteen oli jäänyt n.2000 mk/kk asumismenojen kanssa. Kaikkien käytettävissä oli siis odotetusti vähemmän varoja kuin ennen ylivelkaantumista. Osalle pudotus "entisestä" oli suuri, kun taas osalle niukkuus muuttui niukemmaksi.

Olivatko he sitten edustava otos niukkuuteen tipahtaneesta hyvin toimeentulevasta keskiluokasta, kuten tutkielmani lähtökohdissa oletin? Vaikka haastateltavani olivat lähtökohdiltaan tottuneet erilaiseen elintasoon ja vaikka selvästi haastateltavien joukossa on niin hyvin toimeentulevia kuin pienituloisiakin, he suurelta osin vastasivat

esittämäni kuvaa tilan muutoksesta. He kaikki olivat taloudellisesti vakaassa ja (siten) hyvässä tilanteessa ennen velkaongelmaa.

Haastatelluistani voisi löytää yhtymäkohtia esimerkiksi Leskisen typologioihin "pienipalkkaisista naisista" (1990), mutta katson kuitenkin heidänkin tapahtaneet tilasta toiseen, kulutustasosta toiseen. Sillä vaikka osa haastatelluista olivat olleet pienituloisia jo ennen ylivelkaantumista, heillä oli silti säännöllisten tulojen tuoma jatkuvuuden turva. Elämä oli suunniteltu jotenkin, siinä oli jatkuvuuden ja turvallisuuden leima. Juuri tämä "entisen elämän" ennustettavuus, suunnitelmallisuus, hallittavuus saa minut nimeämään heidät osaksi keskiluokkaa erotukseksi "ongelmallisessa tilanteessa olevista" (vrt. mt.,1990). Lisäksi heillä oli ennen velkaongelman syntyä varaa matkusteluun, ulkona käymiseen, elokuviin, harrastuksiin, kutsua vieraita syömään eli mahdollisuus sellaisiin vapaa-ajan viettotapoihin, jotka vaativat resursseja kuluttaa. Heidän elämänpiirinsä oli selvästi kaventunut velkaongelman myötä. Siten katson heidän siirtyneen uuteen "tilaan". Tämän uuden tilan voisi nimetä "uudeksi köyhyydeksi"²⁴.

7.2 Kulutustottumusten muutos

Miten haastateltavani ylivelkaantuneet sitten kuluttivat ennen ylivelkaantumista ja haastatteluhetkellä? Ennen velkaongelmaa heillä oli mahdollisuuksia kuluttaa nykyistä huomattavastikin enemmän ja vapaammin. Tiukka taloudellinen tilanne luonnollisesti näkyi kulutuksen kaventumisena ja elämäntavan muutoksena.

Kaikilla haastatelluista yhtä lukuun ottamatta oli tapahtunut jokin muutos asumisessa. Haastatelluista neljä oli myynyt asuntonsa ja asui tällä hetkellä vuokralla. Yksi oli vaihtanut asuntoa (se oliko vaihdos taloudellinen pakko, ei selvinnyt haastattelussa). Kolme haastatelluista asui edelleen samassa asunnossa, yksi heistä vuokralla.

Asunnon, siis kodin menettämisen osa haastatelluista oli kokenut hyvin raskaana. Pohjimmaisena tunteena näytti olevan perusturvallisuuden tunteen järkkymisestä. Oman kodin menetys tuntui monista kohtuuttomalta.

Kaija: "Sit sen jälkeen tuli tää pankki...rupes vaatimaan näitä rahoja ja mulla ei sitten ollu mitään muuta mahdollisuutta, ku mennä velkasaneeraukseen ja

²⁴En käytä tässä sanaa uskóyhyys, koska tarkoitan nimenomaan haastateltavieni kohdalla siirtymistä totutusta elämäntavasta toiseen, sen niukkaankin versioon. En siten viittaa suoraan uskóyhyteen. (ks. Kangas & Ritakallio 1996, 30-31,39-40)

anoin sitä ja pääsin siihen mukaan. Sit siinä vaiheessa myytiin tää mun asunto ja...(tauko)...se oli mun elämänromahdus (itkee). Koska mä en oo koskaan halunnukaan mitään muuta ku asunnon ittelleni."

Saara: "Se (asunto AP) oli kuitenkin ...kun se oli oma. Oma...niin siinä oli oma vaikeutensa. Kyllä minulta itku lähti, silloin ku minä viimeistä kertaa läksin sieltä. Sen oli niin ku ite laittanu ja maksanu."

Niillä haastatelluista, jotka olivat pystyneet säilyttämään asuntonsa, ohjaava piirre toiminnassa olikin juuri kodin menettämisen pelko. Koti tuli pyrkiä säilyttämään hinnalla millä hyvänsä. Kodista pidettiin "kiinni kynsin hampain. Se on viimeinen asia mistä luovun".

Koti on paljon muutakin kuin pelkkä paikka asua. Usein koti on haaveiden täyttymys, oman työn näkyvä tulos. Kotiin liittyy paljon henkilölle itselleen tärkeitä merkityksiä. Niemelä (1997) on turvattomuustutkimuksessaan osoittanut keski-ikäisten suurimman pelon oleva kaiken menettämisen; so kodin, työpaikan, kesämökin. Näiden seikkojen voi katsoa kuvastavan omissa tavoitteissaan onnistumista, päämäärien täyttymistä. Samalla ne ovat itse asetettuja ehtoja "hyvälle elämälle". Ne luovat turvallisuuden tunnetta, taloudellista varmuutta ja pysyvyyttä. Siten niiden (kodin, työpaikan) menettämisessä ei ole kyse vain materiaalisen varmuuden tai omistamisesta luopumisesta. Samalla joudutaan luopumaan pysyvyydestä, elämän ennustettavuudesta ja turvallisuudesta. Elämäkulun tavoiteltu suunta muuttuu.

Ensimmäiseksi huomioni kiinnittyi haastateltavieni puheeseen ruoasta ja sen hankinnasta. Kun rahaa oli hyvin vähän, suuriosa kulutuksesta keskittyi ruuan ostamiseen. Oma arvioni on, että haastateltujen varoista ruoka vei keskimäärin 60% tuloista asumismenojen jälkeen. Tämän suhteen haastateltavin välillä oli eroja, mikä johtui luonnollisesti siitä, että heidän käytettävissä olevissa tuloissaan oli eroja.

Kun rahoja oli vähän, joutui rahan käyttöä miettimään enemmän. Tämä johti talouden budjetointiin. Tämä seikka olikin ratkaiseva ero entiseen elämään. Kun ennen "ei meidän tarvinnu sillai miettiä...laskea sitä mitä me käytetään ruokaostoksiin" niin nyt tilalla oli tullut tiukka budjetointi jopa ruokamenojen suhteen. Neljä haastateltavista kertoi laskevansa ruokaan menevät varat tarkkaan.

Irma: "Et me kuitenkin niin ku syödään, että me ei kärsitä nälkää. Se perustuu siihen, että osataan tehdä kotona ja tosiaan tehdään. Me lasketaan etukäteen, kun on rahapäivä tulossa, puutelista mitä tarvitaan ja mitä sit voidaan ostaa, kun katotaan puhelinlaskua, telkkarilupaa ja näin. -- voi

mennä kolmekii viikkoo, ettei tarvii käydä kaupassa kertaakaan välissä. Maidonkin mä oon jättäny pois ja veden laitan tänne kahvin sekaan."

Lisäksi ylivelkaantuneet olivat siirtyneet yksinkertaisempaan ja halvempaan ruokavalioon. Ruokaa tehtiin paljon kotona perusraaka-aineksista ja samaa ruokaa saatettiin syödä useampana päivänä viikossa. Elintarvikkeita myös ostettiin tarjouksesta suurempia määriä ja siitä valmistettiin ruokaa pakkaseen. Myös marjojen ja sienien käyttöä olivat muuttamat haastatelluista lisänneet. Osa haastatelluista näki puutteena ravinnossaan, ettei vihanneksiin ja hedelmiin ollut laittaa rahaa.

Kalle:"--- Mä kiinnittäsin huomiota tähän meidän yksipuolisen ruuan monipuolistamiseen. Hieman enemmän hedelmiä ja...mitä tänä päivänä voidaan ostaa eli jos meidän ruokabudjetti on kummankin osalta pyörii tossa sadan viiva kahden sadanmarkan välissä kuukaudessa (viikossa? AP), niin siitä voi hyvin laskea sen, mitä siinä niin ku syödään. Mä ostin viimeks vajaalla kuudellakymmenellä markalla kaks kiloo jauhelihaa ja tein siitä makaronilaatikkoo ja sitten semmosta lihamureketta ja siihen kastikkeet. Ja sitten ostin sianpotkan kolmellakympillä ja siitä tein monta purkillista hernekeitto tonne (pakastimeen AP) eli siinä on kolmee lajia ruokaa."

Neljä haastatelluista siis kertoi budjetoivansa ruokamenoja tarkasti. Heidän ruokavalionsa vaikuttikin yksipuoliselta, mutta samalla he osoittivat luovaa kekseliäisyyttä, miten saada rahat riittämään kuukauden ajaksi. Kolme haastatelluista kertoi laihtuneensa velkaantumisen myötä parikymmentä kiloa lisäten ironisesti "mutta se tekee ihan hyvää vaan." Kaikki haastatelluista kielsivät kuitenkin nähneensä nälkää. Heillä oli niukkaa, mutta juuri tiukka budjetointi varmisti sen, ettei nälkää nähty. Tästäkin selviytymisestä ja kekseliäisyydestä oltiin selvästi ylpeitä. Äärimmäisen tiukassakin taloudellisessa tilanteessa perustarpeet; asunto, lämpö ja ruoka pystyttiin turvaamaan.

Kun nämä neljä kertoivat mieltivänsä ruokamenoja, kolme muuta haastatelluista sen sijaan mainitsivat, ettei velkaantuminen vaikuttanut "tähän syömiseen, mutta kaikkeen muuhun. Vaatetukseen, kulkemiseen jo aivan huomattavasti". Seitsemän kahdeksasta oli siis jollain tavoin joutuneet budjetoimaan talouttaan. Yhdellä haastatelluista tulot eivät siis olleet laskeneet, mutta hänkin sanoi, ettei luksukseen (ulkomaanmatkat) ollut varaa ja että "jos mulla ei näitä sivuhommia olis niin kusessa oltas".

Ylivelkaantuneet olivat vähentäneet kulutustaan rajusti; he ostivat vain *välttämätöntä*²⁵. He olivat siirtyneet ostamaan vaatteensa kirpputoreilta, lakanneet tilaamasta lehtiä ja osa oli jättänyt auton pois käytöstä. Yksi oli eronnut ammattiliitostaan ja harkinnut kirkosta eroamista taloudellisista syistä. Kodin sisustamiseen haastateltavani eivät laittaneet rahaa, samoin kodin elektroniikka oli jäänyt hankkimatta tai jonkun laitteen rikkoutuessa ei ollut/olisi varaa ostaa uutta. Käytännössä varat riittivät siihen välttämättömään: ruokaan, vuokraan, sähkö- ym. laskuihin ja joskus harvoin - säästämisen jälkeen - vaatteisiin tai kenkiin. Myös terveydenhoitomenoista oli karsittu. Oli jätetty menemättä hammaslääkäriin eikä silmälaseja oltu uusittu.

Jukka: "Kyllä sitä oli laskujen roikottelua tietenkin. Oli pakko oli aina lykätä jotakin. Ja vaatteista tietenkin, että ei me oikeastaan olla tällä vuosikymmenellä ostettu muuta ku kirpputorilta.--Auto hävitettiin tietenkii pois ja pyörällä kuljettiin. Me asuttiin silloin tuolla neljän - viiden kilometrin päässä, niin enpä mä oikeestaan koskaan bussiakaan käyttäny silloin."

Kaija: "On se suuri ero (elintasossa AP). Ei mejän tarvinnu ennen niin ku sillai laskee mitä me käytetään ruokaostoksiin tai meillä oli mahdollisuus niin ku...Lapset pääs laskettelemaan ja harrastamaan ja minäkin sentään kävin joskus jossakin. Et sen jälkeen ei oo ollu mitään mahdollisuutta."

Ylivelkaantuneiden elinpiiri ja sosiaalinen elämä oli selvästi kaventunut. Aikaisemmista harrastuksista oli luovuttu. Enää ei käyty kansalaisopiston kursseilla kurssimaksun vuoksi, ei laskettelemassa eikä pelaamassa golfia. Muistakin vapaa-ajan viettotavoista kuten elokuvissa ja teatterissa, jalkapallo- tai jääkiekkopeleissä käymisestä, ravintolassa syömisestä tai oluen nauttimisesta baarissa he olivat yhtä lukuun ottamatta kaikki luopuneet. "Tai että vois hakee silloin tällöin Alkosta pari pulloa kaljaa tai viinii niin ei tuu kuuloonkaan".

Myös kotiin kutsuttiin entistä vähemmän ystäviä tai sukulaisia vierailulle, koska ei ollut varaa tarjota vieraille sitä mitä olis halunnut. Yksi haastateltavista mainitsi, että vieraiden kutsuminen, mikä ennen oli ollut tavallista, oli nyt jäänyt pois, koska "ehkä siinä on jotain sellaista häpeän tunnetta, et minä asun vuokralla ja näin pienessä" Ei ns. pystytty täyttämään sitä sosiaalista normia mitä vastavuoroiseen kyläilyyn kuuluu. Yksi haastatelluista vastasi kysymykseeni taloudellisista selviytymiskeinoista sanoin: "Mä en käy missään, en missään. En kuluta mitään."

²⁵ Lehtonen on artikkelissaan (Sosiologia 3/1998, 173-185) eritellyt mitä hänen haastattelemansa ylivelkaantuneet pitivät välttämättömänä. Välttämätöntä haastatelluille oli perusravinnon ostaminen, mutta turhuuksiakaan ei kokonaan jätetty pois (ks. s 177). Tämä Lehtosen mukaan kertoo välttämättömäksi koetun suhteellisuudesta. Itse en lähde tässä pohtimaan mikä on haastateltavilleni välttämätöntä.

Haastateltavani eivät juuri matkustelleet. Kaikkein tiukimmassa tilanteessa olevat eivät käyttäneet edes paikallisliikennettä. Heidän elinpiirinsä oli se, millä pyörällä tai jalan pääsi. Rahan puute siis myös satoi paikkaan. Muutamat matkustivat Suomessa tapaamaan vanhempiaan tai muita sukulaisia, tosin harvemmin kuin olisivat halunneet.

Kotitalouden taloutta oli ylivelkaantumisen myötä alettu tiukastikin suunnitella. Ensinnäkin moni haastatelluistani oli joko luopunut luottokorttien käytöstä tai heillä ei enää ollut oikeutta käyttää niitä. Menot maksettiin aina käteisellä, koska "silloin ku oli visat sun muut -- saatto ostaa mitä sattu ja tosiaan niin kyllä silloin ostettiin uusia vaatteita vaikka visalla ja lasku tuli myöhemmin". Käteismaksuin siis hallittiin rahankäyttö tarkemmin ja talous pysyi näin varmemmin suunnitellussa budjetissa.

Osa haastatelluista ilmaisee selvästi ajatuksen, että talouden budjetointiin oli pitänyt oppia. Vaikka talous oli ennenkin ollut hallinnassa (ylivelkaantuminen ei ollut kenenkään kohdalla hallitsemattoman kulutuksen tulosta), ylivelkaantumisen jälkeen rahan käyttöä piti opetella uudelleen. Rahaa kun oli nyt aikaisempaa vähemmän käytössä. Niinpä haastateltavani olivat "oppineet köyhäilemään", kuten Jukka asian ilmaisee. Kotitalouden budjetoinnin kautta talous otettiin hallintaan; tiedettiin tämän kuukauden velanhoitomenot ja suunniteltiin muu kulutus sen mukaan niin, että rahaa jäi tarvittavaan. Budjetointi oli selvästi elämän hallinnan keino, ei ainoastaan tapa kontrolloida rahankäyttöä. Budjetointi näytti lisäävän hallinnan ja turvallisuuden tunnetta.

Kalle: "Tietysti nyt kun tää velkasaneeraus tuli päälle, niin se ku toi uutta toivoo tähän kokonaiselämään. Mutta tietenkii joku nakertaa tuolla takaraivossa, että perkele, jos tässä vielä tapahtuu jotain semmosta, että asiat ei menekkää ihan justinsa niin ku ollaan suunniteltu. Ainut suunnitelma meillä on se, että miten me saadaan kuukaudeksi ruoka ja miten me saadaan velat maksettua. Mistään muusta meidän ei tarttee välittää."

7.3 Ylivelkaantuneet ja kuluttaminen

Vertasin tutkielmani alussa työttömien ja ylivelkaantuneiden tilannetta tosiinsa. Otin esille työttömyystutkimuksissa esitettyjä pohdintoja siitä, ettei työttömyys ole merkki vain taloudellisesti tiukasta tilanteesta. Koska "minä" tuotetaan ja uudelleen tuotetaan työn kautta eli yksilön identiteetti on kiinnittynyt palkkatyöhön, työstä syrjäyttäminen koetaan minäkuvaan kohdistuvana loukkauksena. Työttömien kokemusten rinnalle esitin arvioni siitä, että ylivelkaantuminekin kohdistuisi minäkuvaan. Postmodernissa

yhteiskunnassa identiteettiä tuotetaan ei vain palkkatyöläisenä, vaan yhä suuremmassa määrin kuluttajana.

Olen edellä kuvannut ylivelkaantuneiden kulutuksen rajallisuutta, sosiaalisen elämän kaventumista ja elinpiirin pienentymistä. He selkeästi ovat syrjässä kulutuksesta niin ostamisen kuin näyttäytymisen suhteen; he ovat siis syrjässä kulutuksen areenoilta. Heillä ei yksinkertaisesti ole resursseja kuluttaa tavalla, joka todella mahdollistaisi *valintoja* markkinoilla. Siten heillä eivät myöskään ole vapautta tuottaa (tai vaihtaa) identiteettiään.

Tutkimuksessaan työttömistä Kortteinen ja Tuomikoski (1998) pohtivat, että jos osa väestöstä on ilman palkkatyötä, voisiko pitkäaikaistyöttömyys synnyttää työttömien keskuuteen sellaisia ajattelu- ja käyttäytymistapoja, jotka oikeuttaisivat ja normalisaisivat heidän poikkeavan elämäntapansa. Asetin vastaavan kysymyksen omalle aineistolleni. Kysyin, voisiko ylivelkaantuminen kokemuksena luoda uudenlaisia ajattelu- ja käyttäytymistapoja, joilla he perustelisivat itselleen uuden elämäntapansa "paremmaksi" suhteessa aikaisempaan. Entä miten he asettaisivat, määrittelisivät, itsensä uuteen marginaaliuteen²⁶. Niin ikään esitin alussa myös kysymyksen siitä voisiko aikaisempien ylivelkaantuneiden tutkimusten pohjalta katsoa, että ylivelkaantuminen kokemuksena synnyttäisi puhetta vapautumisesta jostakin.

Näiden kysymyksen edessä kuluttajuus nousi aiheena yhä keskeisemmäksi. Selvästi kulutuksen kaventuminen (uusi köyhyys?) määritti haastateltaviani heidän puheessaan syrjään, mutta mielestäni toisenlaiseen *toiseuteen* kuin mitä olin olettanut. He siis itsekin katsoivat olevansa erotettuja jostakin, joka oli normaalia. He olivat syrjässä normaalista elämästä eli "entisestä elämästä", jossa juuri kuluttaminen oli ollut arkea rytmittävä ja ohjaavakin piirre. Mutta enemmistä haastatelluista määrittikin itsensä toiseuteen, joka näyttäytyi parempana, aidompana ja selkeämpänä kuin "aikaisempi elämä" oli ollut. Haastattelemillani ylivelkaantuneilla oli osalla selkeästi kulutuskriittisiä mielipiteitä, joita he toivat jyrkästikin esille. Muutamien mielestä he eivät haluaisikaan tai osaisi enää "kuluttaa sillä tavalla kun ennen". Haastateltavieni puheesta pystyin helposti lukemaan kulutusyhteiskunnan kritiikkiä.

Tulen seuraavassa pohtimaan haastateltavien kulutuskriittisyyttä ja miettimään mistä puheessa oikein on kyse. Kysyn samalla voisiko kulutuskielteisyys todella kertoa uudesta ajattelutavasta, marginaalisesta sellaisesta? Korostan, että haastateltavieni

²⁶"Marginaaliuteen", koska he olivat selvästi syrjässä kulutuksesta. "Uuteen", koska haastateltavieni ei leimannut läpi elämän huono-osaisuus. Tällainen elämänpiiriin kaventuminen näytti olevan heille uutta.

puheessa kuluttajuus ei kuitenkaan esiintynyt niinkään yhtenä oman osa-alueenaan, vaan se liittyi tiiviisti koko uuden identiteetin tuottamiseen, joka ilmaistiin puheena "uudesta elämästä". Yritykseni on keräillä kaikki tämä lopussa yhteen. Käyn nyt kuitenkin problematisoimaan puhetta kulutuksesta.

7.4 Kulutusyhteiskunnan onttoisuus

*"Työtä tekevät ja raskautetut
teitä on petetty
yhtä monta kertaa kuin teille on luvattu
kevyempi elämä
joka on aina merkinnyt raskaampaa kantamusta*

--

*aurinko paistaa vuoren rinteeseen
jota pitkin on lumen läikkiä
maailma on tutuntuntuinen
kuin käsivarsi johon ennenkin on nojailnut"*

Pentti Saarikoski, Työtä tekevät ja raskautetut

Lehtonen (1998) on haastatellessaan ylivelkaantuneita heidän kulutustottumuksistaan huomionnut seuraavan seikan. Ylivelkaantumisella näytti olleen kaksinainen vaikutus kuluttamiseen. Toisaalta velkaantuneet tunsivat itsensä alempiarvoisiksi, koska olivat lähipiirinsä verrattuna kyvyttömiä kuluttajina. Toisaalta haastatellut tunsivat ylemmyyden tunnetta koko kulutuskulttuuria kohtaan. Velkaantuneet olivat "oppineet uudet arvot", jossa kulutukselle ei enää annettu keskeistä sijaa arkielämässä, eikä kohtuuttoman suurta merkitystä elämän suolana (mt.,181). Lehtosen haastattelemilla velkaantuneilla oli omien sanojensa mukaan "traagista tietoa", jota muilta kuluttajilta puuttui" (mt.,181). Velkaantumisen myötä suhtautuminen kuluttamiseen oli siis muuttunut.

Samantapaisen "traagisen tietouden" kuluttamisen tyhjyydestä elämänsisältönä tuovat myös minun haastattelemi ylivelkaantuneet esille. Haastatelluistani viisi toi selvästi esille kulutuskriittisiä mielipiteitä. Kuluttamisen he määrittivät "turhaksi" ja "tyhjäksi". Heidän mielestään "kaikki se turhan perässä juokseminen" esittäytyi merkityksettömänä. Kuluttaminen näyttäytyi toimintana, josta poissuljettuna vasta ymmärtää, kuinka paljon se jäsentikään arkielämää. Entistä elämää kuluttajana ei ole ikävä, vaan se esittäytyykin "harhana, jossa oli hyvin vähän todellista". Ikään kuin heitä olisi "petetty / yhtä monta kertaa kuin teille on luvattu / kevyempi elämä /joka on aina merkinnyt raskaampaa kantamusta".

Korostan tässä, että kyseessä oli siis vain osa haastatelluista ja että asia ei ole näin yksioikoinen mitä tässä kohden esitän. Tarkennan myöhemmin haastateltavieni näkemyksiä toisesta näkökulmasta.

Erotin tästä puheesta *kulutussyhteiskunnan ontoudesta*²⁷ kolme teemaa. Ensinnäkin esille tuli kriittisyys kuluttamista, itseasiallista tavaroiden ostamista, kohtaan. Ylivelkaantuneiden puheessa kulutussyhteiskunnan liikkeelle paneva voima, kuluttaminen, näyttäytyy naurettavana ja turhana. Elintaso ja elämänlaatu erotettiin puheessa toisistaan.

Jukka: "En missään tapauksessa osais enää kuluttaa samalla tavalla kuin ennen."---"...se tuntuu jotenkin turhalta ja sellaselta kerskakulutukselta. Turhakkeelta ja turhakkeiden ostamiselta. Siis jotenkin älyttömältä..."

Haastateltavieni mukaan "aineellisesta elintasosta on helppo luopua ilman että elämänlaatu oleellisesti kärsii". Tai vielä korostetummin; "on oppinut elämään paremmin just sen takia että turhaa kulutusta on vähennetty". *Kuudelle kahdeksasta haastatellusta heidän omasta mielestään elämänlaatu oli parantunut vaikka elintaso oli selvästi laskenut*. Puheessa korostettiin nimenomaan seikkaa, ettei elämänlaatu ollut yhteydessä elintasoon. Elämä esitetyksi yksinkertaisesti parempana, kun kaikki "semmonen turha ja turhanpäiväinen on jäänyt pois".

Yrjö: "Ennen kun oli rahaa enempi käytettävissä, niin silloin tuli liikkua paljon enempi...kaikkiällä tuli käytyä ihan siis loppujen lopuksi semmosta turhanpäivästä ja tyhjää liikkumista..että ei sillä tälle jälkikäteen ku aattelee, niin ei sillä oikeestaan ollu mittään merkitystä. Kun tässä oppin elämään ja ajattelemaan asioita sillä tavalla toisella kannalla, että tekkee vaan semmosia asioita, mitkä on tärkeitä ja välttämättömiä. Et ei pyrikään tekemään mittään semmosia turhanpäiväisiä ja tyhjänpäiväisiä asioita, mitkä kuluttaa voimavaroja ja rahoja."

Elämän mielekkääksi ja onnelliseksi kokemisessa tulevat esille aivan toiset seikat kuin aineellinen elintaso. Kriisistä selviäminen ja sen tuoma varmuuden tunne koettiin tärkeiksi elämää eteen päin viemiksi henkiseksi voimavaroiksi. Kun perustarpeet olivat turvattuina, muu kuluttaminen nähtiin "ei-niin-merkityksellisenä".

Irma:" Kun se pelko ja epävarmuus on poissa, niin mun mielestä silloin on kaikki asiat hyvin. Mun mielestä meillä on ihan semmonen koti missä me viihdytään, mist me tykätään ja meidän ei tarvi pelätä, että posti tuo taas

²⁷Nimeän puheen ontoudeksi, koska se mielestäni tiivistää yhteen adjektiivin ympäröivän arkitodellisuuteen liitetyt attribuutit haastateltavieni puheessa.

jotain epämiellyttävää tai että tää koti riistetään meiltä. Niin musta meillä on ne perusasiat mitä voi haluta. Se et ei me eletä henkisesti köyhää elämää, et vaikka meillä ei oo varaa matkustaa eikä käydä teattereissa, kirjastosta saa kasa päin kotiin hyviä kirjoja ja eikä semmonen ihminen joka on vireä ja valpas, niin eihän se ilman henkisiä virikkeitä elä. Eikä suostu elämään...Et ei se rahalla ja luksuksella se elämän onni tule.--- Ja ne muut on loppujen lopuksi triviaalia, kun ei tarvii pelätä kodin menettämistä, eikä tarvii pelätä kodin sisällä henkistä tai fyysistä väkivaltaa, niin kaikki muu on loppujen lopuksi sitten..." A: "Toisarvoista?" Irma: "Näin on."

Toiseksi -edelliseen elämänlaatuun kiinteästi liittyen - puheeseen sisältyi ajatus siitä, ettei esineillä olisikaan sitä merkitystä mikä niille kenties aikaisemmin oli annettu. Kriittisyys kohdistui nimenomaan kuluttamiseen; ostamiseen ja tavaroiden omistamiseen. Tavarat riisuttiin puheessa niiden ennen sisältämistä merkityksistä. Haasteltavani näkevät nyt haastatteluhetkellä antaneensa omistamilleen esineille tietyn merkityksen, katsoneet sen edustaneen jotenkin itseään, kertovan heistä tai siitä mitä halusivat muille representoida. Esineet tyhjennetään niiden merkityksistä, ne pelkistyvät välineiksi.

Yrjö: "Kyllähän silloin, kun rahaa oli niin --- aina piti ajaa hyvällä hienolla autolla...se oli se, semmonen joku....mikä se nyt sitten olikii".

Sirpa: "Ei se (raha AP) oo tärkeetä. Tietysti just se, että pakkohan se on pakolliset menot saaha hoiettua. Ja se auto homma, josta puhuin, niin ei se oo tärkeetä mulle sen auton takia, vaan sen takia, että pääsee kulkemaan. Ei sen takia, että *se olis joku...peltiähän se on.*"

Kolmanneksi kuluttaminen arkea rytmittävänä ja ohjaavana toimintana oli jollakin tapaa paljastunut haastatelluilleni. Tai pikemminkin kuluttaminen, ostoksilla käyminen tuntui nyt jollakin tapaa ahdistavalta. Kuluttajuus oli entistä elämää määrittävä tekijä, josta ulkopuolelle jääminen olikin pikemminkin vapauttava kuin kahlehtiva asia. Tämä kokemus kuluttamisen ahdistavuudesta liitettiin myös omistamiseen ylipäätään²⁸.

Jukka: "Kyllä se on niin ku tavarain orjuudesta jotenkin vapauttanut, vaikka nyt en niin hirveesti sitä enenkään oo ollu, mutta sitä vaan oli tottunu kuluttamaan."

A: "Koetko olevasi eri arvoinen tämän henkilön kanssa?"

²⁸ Tähän verrattavia esimerkkejä löytyy lehtien palstoiltakin. HS:n kuukusiliitteessä 9/98 haastateltiin työtöntä Pirkko Grönlundia, jolla takausvastuiden ja asunlainan jälkeen käteen jäävät tulot olivat 1000 mk/kk. Artikkelin kertoi Grönlundin aikaansa edellä olevana maailmankansalaisena, joka ei kuluttanut juuri mitään. Kaiken keskellä Grönlund oli onnellinen: "Kaikkea minulla on paitsi rahaa. Silloin on asiat hyvin."

Sirpa: "No, en, vaikka tuota taloudellisesti ollaan hyvin erilaisissa tilanteissa. Mutta huomaa sen, että esimerkiksi semmoset joilla tuntuis, että heillä olis käyttörahaa, heillä taas on paljon vaikeempaa sitä rahaa käyttää, kun mulla elikä tulee semmonen roopeankkamainen saituus helposti. Ja sitten minä koen, että *heidän elämä on vaikeampaa ku mun elämä*".

Muutama haastatelluista toi esille ajatuksen työelämän pinnallisuudesta ja uuvuttavuudesta. Tulkitsin osittain muutamalla haastateltavistani olleen **myös** vapauttavaa päästä myös työn aiheuttamasta stressistä ja Yrjön sanoin "siitä niin sanotusta oravanpyörästä pois". Huomautan, että työttömyys oli aiheuttanut myös paljon häpeän ja petetyksi tulemisen tunnetta sekä itsensä riittämättömäksi ja hyödyttömäksi kokemisen tunnetta. Tämä ajatus "jostakin vapautumisesta" tuotettiin mielestäni tapahtuneen prosessoinnin lopussa eli tarinan lopussa. Toisin sanoen tapahtuneelle annettiin itse itselle selitys.

Irma: "Tietysti työelämässä mulla ainakii oli sellanen kova tarve päästä eteenpäin ja olla hyvä. Ja tottakai nautin siitä arvostuksesta mikä tuli ja siihen olin valmis ottamaan haasteita, --mutta en niinkään sen takia, että olisin saanut ulkopuolista suistutusta, vaan oman itseni takia. Uskon, että on sisään rakennettu tarve kasvaa paremmaksi.--- Mutta kun se on loppuja se ovi pantu kiinni, niin mä huomasin että se on loppujen lopuksi aika mitätön asia...sitä vaan jotenkin...Mä luulen että meidät imaistaan siihen oravanpyörään, niin me jotenkii eletään semmosessa harhassa. Se on vähän niin ku scientologia, että ---pannaan semmonen napsahdetaan päälle, että mä uskon tähän.--Et paljolti sieltä, vaika sieltä löytyy se toimeentulo, niin paljon semmosia asioita, joita ilman tulee loistavasti toimeen. Ja jälkeinpäin kritisoikin, että hirveen pinnallista elämää se on loppujen lopuksi."

Esiin tuli myös vastaavanlainen asenne kulutusta kohtaan kuin mitä Lehtonen (1998) on esittänyt. Myös minun haastattelemani toivat esille ajatuksen "traagisesta tiedosta" kuluttamisesta, joka toistenkin tulisi huomata. Ylivelkaantuminen oli opettanut haastateltavilleni jotain oleellista rahankäytöstä, kuluttamisesta ja niiden ehdoilla elämisestä. Opetus olisi haastateltavieni mielestä hyödyksi myös muille oivaltaa.

A: "Ajatteletko sitten ikinä näistä toisista ihmisistä, jotka selvästi kuluttavat enemmän, että "voi , nuo eivät tiedä"?"

Jukka: "Kyllä."

A: "Mitä he eivät tiedä?"

Jukka: "Ne ei tiedä sen turhuutta tai mielettömyyttä, älyttömyyttä. Noi isot... mitä ne on Citymarket ja Prisma...me sanotaan niitä ostohelveteiks (naurua). Vaimo ie oo ikinä käyny vaikka ne on siis tossa lähellä noin kilometrin päässä meiltä. Mä käyn joskus sillon tällön ostamassa jonkun tietyn tavarain sieltä, jonka minä tiedän siellä olevan. Mä käyn siellä ja aivan näyttää siltä,

että mä oon poikkeusyksilö, kun minä kannan vaan yhden tavaran kassalle, Huvittuneena katselen sitä kärrien työntelyä kassalle."

Yrjö: "Siis minä tarkoitan sitä, että tämmösestä tyhjäänpäiväisestä asioitten perässä keikkumisesta ja tämmösestä (tulisi luopua AP). Että ihmiset oppis enemmän arvostamaan ja näkemään oikeenlaisia asioista elämässä ku pelkästään...niin ku oon sanonut tässä...ku pelkästään rahan perässä juoksemisen. Niin. En minä tarkota mittään, että ihmisten pitäis olla jotakii..pukeutua johonkin säkki ja ..en, en mittään semmosta tai ruveta hyppäämään kirkossa ja huutamaan hallelujaa ja tämmöstä, en minä tarkota mittään semmosta". A: "Mutta... ?"

Yrjö: "Vaan sitä, että ihmiset oppisi itsestään niin paljon, et ne oppis löytämään sen onnen jostakii muusta ku siitä materiaalista ja siitä hirveestä hillumisesta ja kaikesta tämmösestä. Kun tää yhteiskunta kuitenkin tänä päivänä, kun sitä seuraa, niin ihmisille tuntuu vaan olevan tämmöset asiat tärkeitä. Yhä enempi siis kaikki tämmönen jonnin joutuva paska niin se on niille tärkeitä, mutta ei sitten..ei sitten ajatella omaa ittee, että mikä ois niin ku ittelle tärkeitä."

Irma: "Tiedän ihmisiä, jotka on eläneet hyvin tasaista ja rauhallista elämää. Mun mielestä ne on sellasia onnettomia ihmisiä, joilla ei oo paljon omintakeisia ajatuksia pääsää. Et jos et sä koe mitään, niin et sä mitään elämästä opi."

Esitin haastateltavilleni myös kysymyksen lottoamisesta ja siitä mihin mahdolliset rahat haastateltavani käyttäisivät. Kaikki haastateltavistani sanoivat lottoavansa. Pääsääntöisesti haastateltavani lottosivat velkarahojaan takaisin: jos he voittaisivat kaikki yhtä lukuun ottamatta kertoivat maksavansa ensimmäisenä velat pois. Se mitä jäljelle jäävällä rahalla tehtäisiin, olikin vaikeampi kysymys. Monet haastateltavistani nimittäin miettivät asiaa, koska "en ainakaan osaisi sitä enää kuluttaa" tai koska "entistä ei ole ikävä". Osa antaisi rahat lapsilleen, takaajilleen kipurahana tai lahjoittasi sitä toiselle samassa tilanteessa oleville. Muutoin haastateltavani ostaisivat asunnon (2), lähtisivät maailmalle (1) tai pitäisi sapattivuoden (1).

7.4.1 Kapinaako vallitsevia elämäntyyplejä vastaan?

Tätä edellä esittämäni puhetta kulutuksen turhuudesta, saadusta kokemuksellisesta opetuksesta ja uusista arvoista löytyy Lehtosen lisäksi muistakin tutkimuksista. Kun vielä mm. Leskisen ja Jarvan tutkimusten ylivelkaantuneet tuovat esille samantapaisia ajatuksia, voisi yhteisen kokemuksen, ylivelkaantumisen, katsoa luoneen jossakin määrin yhtenevän, valtavirralla vieraan ajattelutavan; kulutuskriittisen ja jopa kulutuskielteisen sellaisen.

Giddens (1990,1996) on kirjoittanut paljonkin luottamuksen käsitteestä ja abstraktien järjestelmien yhteydestä luottamusmekanismeihin.. Tällä käsitteelläään "abstract systems" Giddens tarkoittaa syntyynyttä luottamusta symbolisiin ja asiantuntijajärjestelmiin, jota tiede on ensisijaisesti tuottanut. Kun "moderneissa yhteiskunnissa elämäntyylivalinnat määräävät arkielämästä ja sovittuvat abstrakteihin järjestelmiin", luottamusmekanismeja, joka pitää yllä koko "koko moderniuden institutionaalinen koneisto", voi saattaa kyseenalaiseksi jo oman elämäntyylivalintansa kautta (Giddens, 1996,121-129). Sillä luottamus abstrakteihin järjestelmiin liittyy kiinteästi kollektiivisiin elämäntapamalleihin.

Jos joku yksittäinen henkilö tai ryhmä päättää sanoutua irti luottamuksesta abstrakteihin järjestelmiin, on sen merkitys itse järjestelmien pysyvyydelle marginaalista. Tästä esimerkkinä Giddens (mt.) nostaa kuvitellun ryhmän, joka perustaa omavaraisen kommuunin maaseudulle. Tällä ei ole sinänsä suurtakaan merkitystä muille - saati sitten koko koneiston ylläpysymiselle. Mutta jos suuri joukko ihmisistä alkaa toimia toisin kuin ennen, sillä onkin jo merkitystä abstraktien järjestelmien luottamuksen uskottavuudelle. Niinpä "elämäntyylin käytäntöjen muuttaminen voi merkitä syvällistä kapinaa keskeisiä abstrakteja systeemejä vastaa"(mt.,128). Nimenomaisesti esimerkiksi Giddens ottaa kuluttamisen. Jos kuluttaminen vähenisi ratkaisevasti, tällä olisi "massiivisia vaikutuksia talousinstituutioihin"(mt.).

Koska esitän, että kulutuskielteisyys näyttäisi olevan eri ylivelkaantuneista tehtyjen tutkimusten yhdistävä tekijä, jätän ilmaan seuraavat kysymykset. Voisiko kulutuskielteisyyttä jo sanoa sellaiseksi valtavirralla vieraaksi ajattelutavaksi, jolla tehdään henkilökohtaista kapinaa vallitsevia kollektiivisia elämäntapamalleja vastaan? Entä voisiko ylivelkaantuneiden ryhmänä arvella valinneen elämäntyyllillisesti talousinstituutioita murentavia elämäntapoja?

7.5 Kuluttava halu...

*"--Näin paljon tavaraa
tilassa on tekemistä
että saa siihen järjestyksen
joka on jokaiselle kappaleelle mukava--"*

Pentti Saarikoski, Sataa jo lunta

Kysyin tutkielmani alussa voisiko aikaisempien tutkimusten valossa ylivelkaantuneiden puheesta kenties tulkita ulos vapautumisen teemaa? Haastattelututkimukset mielestäni

kertoivat ylivelkaantuneiden puheessa kulkevan rinnakkain kaksi puhuntaa: vaikeuksien ja "uusien arvojen löytämisestä". Mietin mitä tuo puhe uusine arvojen löytämisestä silloin olisi ja miten se liittyy vapautumisen teemaan?

Olen edellä tuonut esille vapautumisen aiheita haastateltavieni puheessa. Tämän vapautumisen olen lukenut teksteistä ulos tulkiten enemmän rivien välejä ja koko kerrottua tarinaan kuin yksittäistä vastausta. Kysyin jokaiselta haastateltavistani suoraan, vapauttiko ylivelkaantuminen heidät jostakin. Tässä oli mielenkiintoista huomata, että osa heistä vastasi suoraan kyllä/ei, osa ei kokenut kysymystä millään tapaa aiheelliseksi. Kysymys tuntui joistakin jopa rienaavalta, olihan ylivelkaantuminen kokemukseni ollut henkisesti hyvin raskas. Kuitenkin nekin, jotka vastasivat kysymykseen kieltävästi, puhuivat muissa yhteyksissä vapautumisesta jostakin "turhasta ja tarpeettomasta".

Kysymykseni ensisijainen tarkoitus oli yrittää päästä sen lähteille, mitä nuo sanonnat "uusista arvoista" ja "erilaisesta todellisuudesta" kuvaisivat. Vastaukseksi olen hahmottanut jonkinlaisen *uudenlaisen tietoisuuden* haastateltavieni todellisuuden kokemisessa. Samalla vapauttavana koettiin uudenlainen elämänrytmi ja ajan lisääntyminen. Vapauttavana koettiin myös se, että kulutusjuhlista syrjäytyneenä juhliin ei oikeasti kaivannutkaan kutsua takaisin. Muutamilla tämä konkretisoitui nimenomaan kulutukseen. Kuluttaminen koettiin nyt turhana ja ahdistavanakin. Kulutus toimintona esittäytyi maailmana, jonne ei lottovoitonkaan jälkeen haluttaisi takaisin.

Lehtosen (1998) on haastatellut 25-45 -vuotiaita toimihenkilöitä pääkaupunkiseudulta heidän kuluttamisestaan. Nämä "normaalikuluttajat" ilmaisivat muun ohessa ajatuksen/kokemuksen *halun* vaarallisuudesta. "Halu tavaroihin voi olla niin suuri, että voi tulla ostaneeksi tavaroita tai palveluita, joihin itsellä ei ajattelisi olevan varaa. Kuluttamisen halu voi ikään kuin imaista kuluttajan, joka tulee tilapäisesti vaarallisena pidettyjen tavaroiden "syömäksi" (mt. 1998, 224, vrt. Falk 1994, 68-92). Tässä sitaatissa olennaista ei ole se, että halutessaan voi tulla ostaneeksi tavaroita, joihin ei ole varaa. Sen sijaan kiinnostavaa on tunne siitä, että halua ja tarve kuluttaa alkavatkin hallita kuluttajaa eikä toisin päin. Kulutuksesta tulee vaarallista, koska se voi imaista meidät mukaansa.

Haastateltavien ajatuksissa kulutusmaailma myös viettelee pois "aidoista" tarpeista hautautumaan tavaralle. Niinpä halutaankin pois kulutuksen keskeltä paikkaan, jossa vallitsevat "uudet arvot" kulutuskeskeisyyden sijaan. Vallitseviin arvoihin ollaan tyytymättömiä ja kulutuskulttuuri tuntuu ahdistavalta. Samalla Lehtosen haastateltavat

implikoivat, että päästääkseen eroon kulutuskeskeisyydestä todellisten arvojen äärelle, on konkreettisesti muutettava kauas pois - vaikkapa Intiaan. (Lehtonen 1998, 232-234). Halu siis koetaan ahdistavana ja kulutuksen vallan liian suuren roolin elämäntyylissä.

Pohdin, voisivatko haastateltavieni tunne kulutuksen ahdistavuudesta ja toisaalla normaalikuluttajien puhe halusta paeta kulutusyhteiskuntaa (vrt. Lehtonen 1998), kertoa saman asian kaksi puolta. Kuluttamisessa on sen tuoman mielihyvän rinnalla jotain ahdistavaa, josta haastateltavani näyttävät vapautuneen. Marginaali esittäytyy tässä toisena maana, saarekkeena elää toisin. Vapautuminen olisi siten metafora itsemääritelyyn toiseuteen asettautumiselle. Molemmissa tiloissa vapaus on kuitenkin raamitettua (ks. Roos & Hoikkala 1998): marginaalissa taloudelliseen niukkuuteen ja normaalikulutuksessa vaateiden täyttämisen ehtoihin.

Tämän kaiken edellä esittämäni ohella tarkennan, että haastateltavieni puheessa oli kuitenkin toinenkin puoli. Toisaalla he puhuivat sen, mistä he olivat syrjässä, "turhuudesta", "merkityksettömyydestä" ja "tyhjiydestä". Samantapaista puhetta mielestäni on heidän esittämät ajatukset tapahtumien "syvemmästä tuntemisesta" He irtisanoutuivat puheessaan siitä miten olivat ennen eläneet. Toisaalta he toivat esille kaipuunsa takaisin entiseen, nimenomaan haluna kuluttaa, saada olla sitä mitä ennekin.

7.6 ...ja halu kuluttaa

Kulutuksen sosiologiassa on pitkään pohdittu *halua* (desire). Haluksi on nimitetty loppumatonta uusien tarpeiden syntymistä, joita ei voi palauttaa takaisin biologisiin tai fysiologisiin tarpeisiin. Haluaminen on jotenkin loputonta ja kyltymätöntä. Tämä kyltymättömyys uuden kaipuuseen onkin nähty nykyisten kulutuskäytäntöjen keskeisenä piirteenä. (Lehtonen 1998,222, Ilmonen 1993,89-90)

Halun käsitettä on lähestytty kysymällä mistä tämä pohjaton halu uuteen tulee? Falkin mukaan nykyisissä kulutuskäytännöissä pyritään saavuttamaan subjektiivinen täyteys ja kokonaisuus (Falk 1994, 93-150, lainaus Lehtonen, 222). Elämme houkutusten ympäröiminä samalla kun markkinoinnin keinoin meille luodaan jatkuvasti uusia "ylimääräisiä" tarpeita. "Houkuttelevat "ylimääräiset" objektit sekä ilmaisevat puutteen että luovat vajauksen", eikä Falkin mukaan halua ja puutetta viime kädessä voidakaan erottaa toisistaan (mt.143). Jonkin haluaminen siis jo ilmaisee puutteen; vajauksen meissä. Halu "kertoo" meille meidän olevan vielä pari askelta täyteydestä,

kokonaisuudesta. Halu hiljennetään hetkeksi ostotapahtuman yhteydessä, mutta jostain syntyy hetken päästä uusia tarpeita, joka odottaa täyttymistään. Baumanin mukaan luotujen tarpeiden ja halun tarkoitus ei kulutusyhteiskunnassa olekaan täyttymys, vaan "desire does not desire satisfaction. To the contrary desire desires desire" (mt.,25). Lupaus tyydytyksestä tuottaa tarpeita.

Miten tämä halun käsite sitten sopii ylivelkaantuneisiin? Heillähän ei ole rahaa kuluttaa. Toisin sanoen halulle ja sen täyttymykselle on tiukat rajat. Miksi puhua kyltymättömästä tarpeesta "ylimääräisiin" objekteihin, kun osalle haastatelluista perustarpeidenkin tyydyttäminen oli vain budjetoinnin avulla mahdollista ?

7.7 Kaipuu takaisin

Olen edellä esittänyt haastateltujeni kritiikin kulutusyhteiskunnan ontoudesta; siitä miten kuluttaminen esittäytyi negatiivisessa valossa. Näistä vahvoistakin argumenteista huolimatta kaikilla haastatelluista tuli puheessa ilmi myös kaipaus takaisin kuluttamaan. Tämä kaipaus esitetään hyvin konkreettisesti toiveina, että "olis kiva tehdä/ostaa/mennä/matkustaa." Voin mielestäni hyvin yhdistää heihin *halun* käsitteen, sillä tämä haluaminen -"olis kiva" - ylitti juuri perustarpeiden tyydytyksen.

Haaveet olivat hyvin vaatimattomia ja yksinkertaisia. Useimmat halusivat sisustaa kotiaan uusiksi, "ostaa jotain nättiä". Muutamat halusivat matkustaa enemmän ja kyetä harrastamaan niitä asioita, joihin nyt ei ollut varaa. Haastateltavani halusivat esimerkiksi matkustaa Tallinaan tai hypätä Helsingin junaan, käydä teatterissa ja parilla drinkillä. Sen, että haastateltavani tunsivat halua voida joku päivä tehdä pitämistään asioista tai kohentaa hieman kotiaan, eli toisin sanoen kuluttaa "normaalimmin" kuin nyt, ymmärtää hyvin. Vaikka kuluttaminen nähtiin turhanakin, se, että olisi resursseja kuluttaa, yksinkertaisesti mahdollistaa tekemään asioita, joista nauttii. Lisäksi useat haastateltavani olisivat halunneet kyetä auttamaan lapsiaan taloudellisesti.

7.7.1 Taloudellisen turvallisuuden tarve

Tässä kaipuussa ei ollut kuitenkaan kyse vain kaipuusta takaisin kuluttamaan. Erityisen tärkeäksi aiheeksi nousi myös paremman taloudellisen tilanteen tuoma turvallisuuden tunne. Turvallisuuden tunne liittyi elämän ulkoiseen hallintaan, jossa taloudellinen tilanne kuitenkin sääteli elinoloja. Kun on rahaa, pystyy helpommin säätämään elämänsä ulkoisia olosuhteita. Raha antaa sekä varmuutta että reservejä elämään. Parempi taloudellinen tilanne selvästi loisi turvallisuutta.

Kaija: "Turvallisuutta, turvallisuutta nimenomaan (kaipaa AP). Mä oon aina arvostanu elämässä sitä, että täytyy olla niin ku turvallista. Sillai niin ku henkisesti turvallista, taloudellisesti turvallista, asumisen turvallisuutta, ympäristön turvallisuutta. Ne on semmosia tärkeitä asioita. Ja se, että...mä en koskaan ajatellukkaan, että mä joutusin sellaseen tilanteeseen, että mä joutusin hakemaan vuokra-asuntoa jostakii...Asumaan semmosissa paikoissa missä on...sanon varmaan vähän rumasti, mutta jossakii slummissa. Siis semmosessa vuokraslummissa. Musta se on ihan hirveetä. En mä mitään luksusta, en mä mitään sellasta kaipaa. Sitä kaipaa ihan semmosta tavallista elämää, ihan normaalia."

Se, että rahaa olisi edes hieman enemmän käytössä vapauttaisi rahan jatkuvasta miettimisestä ja selvästi toisi turvallisuuden tunnetta. Parempi taloudellinen tilanne antaisi myös jouston varaa, jos jotain odottamatonta sattuisi.

Sirpa: "Kyllähän se aina välillä tulee semmonen tunne, (että kituuttaa AP), mutta ei se niin kovin ensisijainen tunne ole. On kuitenkin niin paljon sitä mukavaa, että ei sitä enää jaksa aatella että kituuttaa. Että välillä se tuntuu, että kun ei yhtään mitään pysty hankkimaan ylimäärästä, mutta hyvin harvoin.--Ei soo semmosta kuluttamista ikävä.--- Mutta ehkä se on just se turvallisuus mitä nyt niin ku kaipaa. Että ei aina tarvitsis miettiä sitä viimeistä penniä."

Yrjö: "Senhän voi sanna, että se raha luo sitä turvallisuuden tunnetta sillä tavalla, että kun sitä on tuolla selän takana voi luotta tässä yhteiskunnassa, että voit luottaa siihen, että on jollaki tavalla turvatumpi olo. On pystytty hankkimaan kalliit vakuutukset ja kalliita sairaalapalveluita ja kaikkee tämmöstä. --- Mutta ei se kuitenkaan sulle sitä onnee suo."

Kokemusta ylivelkaantumisesta pidettiin tärkeänä ja merkittävänä; ei vain siksi, että se yksinkertaisesti vaikutti elämäntilanteeseen dramaattisesti, vaan myös, koska "se oli selkeyttänyt sen mikä on tärkeää". Silti luonnollisesti kukaan ei olisi halunnut kokea tapahtunutta.

Kari: "Kyllä tää prosessi on tehny sitä, että on niin ku oppinu vielä paremmin, mikä tässä elämässä on todella tärkeä: ei se ihan oikeesti...vähän fraasimaisesti aina sanotaan, että eihän se raha nyt...niin kyllä tää on opettanut sen, että todella tässä elämässä on muita tärkeempiä arvoja kuin raha, mutta kyllä se on opettanut senkin, että jumalauta, kyllä sitä rahaa pitää jonkin verran olla. En minä kestä semmosta köyhäilyä."

Haastateltavieni puheessa esittäytyi siis kulutuskriittisyyden rinnalla kaipaus takaisin *halun* vieteltäväksi. Tämä ristiriitaisuus kirvoitti muutamat haastateltavista pohtimaan aihetta hyvinkin henkilökohtaisella ja rehellisellä tasolla.

A:" Koetko olevasi eri asemassa ja..?"

Jukka:" Kyllä. Se on ikävä sanoa, mutta jotain katkeruutta sinä on, kun kun joillakin kaikki on niin valmista. Asunnon hankinta on niin selvää, kun on perintöjä tavalla tai toisella---pesämunaa taikka sitten muuten, että pääsee vähän alulle. Se on vaikea kysymys onko se oikein vai väärin, mutta kyllä siinä semmonen katkeruuden häivähdys on, kun kattoo kun joku kollega vaihtaa bemaria uudempaan ja taloa isompaan."

A: "Haluaisitko vaihtaa paikkaa heidän kanssaan?"

Jukka: "En oikeestaan vaihtais, kun se pikemminkin sokeuttaa. Se on niin helppoa se oleminen ja ostaminen. Ei silloin näe missä ympäristössä eletään. Mutta se on sitten heijän kohtalonsa se. Se heijän kohtalonsa on helppo elämä, se on kohtalo."

7.8 Tasapainoilun taito - kuinka irtisanoutuminen onkin mahdotonta

Olen edellä pyrkinyt kuvaamaan sitä ambivalenssia, mitä haastateltavieni puheessa kuulen. Toisaalta kulutusyhteiskunta nähdään vääristyneenä ja kuluttaminen turhana, toisaalla kaivataan takaisin menetettyjä resursseja, jotta omi mielihaluja voitaisiin toteuttaa. Toki tähän liittyy jo mainitsemani rahan tuoma turvallisuuden tunne. Toisin sanoen he sekä *irtisanoutuvat* kulutuksesta ja kulutusyhteiskunnasta että samalla haluavat olla osa sitä.

Näen haastateltavieni suhtautumisessa kulutukseen ja koko kulutusyhteiskuntaan *tasapainoilua irtisanoutumisen ja halun* välillä. Tasapainoilu on itselle selitettyä moraalista puhetta vapautuksesta halusta, jossa halun olemassaolo kuitenkin tunnustetaan. Samaan aikaan tunnetaan sekä ylpeyttä omasta halun voittamisesta että kaivataan takaisin halun vieteltäväksi. He ovat oppineet sietämään tilanteen luomaa ambivalenssia.

Kun ylivelkaantuneiden voi katsoa olevan kulutuksen marginaalissa ja näin ollen itse-identiteetin tuottamisessa syrjässä kulutuksen areenoilta, herää kysymys mikä sitten pitää heidät niin vahvasti kiinni kuluttamisessa mielen tasolla. Toisin sanoen, jos heidän kulutuksensa on vähäistä miksi se silti nousi niin tärkeäksi aiheeksi haastattelujen aikana?

Minulle halun käsite paikantuu identiteetin muodostamiseen kulutuksen kentillä eli minän leikkauspisteessä toisiin. Kuluttaminen on noussut arkielämän keskiöön. Kuluttamisen voi nähdä itse-identiteetin muodostamisen ensisijaisena paikkana; me sekä jäsenämme itseämme että paikannumme yhteiskunnassa kulutuksen kautta. Siten voi väittää kuluttajuuden tunkeutuu *itseän* antaen identiteetin tuottamiselle sekä raamit että tilan. Kuluttamista on vaikea välttää ja sen piiristä on vaikea astua ulos.

Väittäisin, että kuluttamisesta, nyky-yhteiskunnan liikkeelle panevasta voimasta, ei voikaan sanoutua irti. Näin ei ole vain siitä syystä, että täysin kuluttamatta oleminen on melkein mahdotonta nyky-yhteiskunnassa, vaan pikemminkin siksi, että juuri kuluttaminen on arjen ja minän keskiössä. Kulutus on minän leikkauspisteessä toisiin. Koska tuotan ja uudelleen tuotan identiteettiäni ja minääni kuluttamisen areenoilla, siitä irtisanoutuminen on mahdotonta, vaikka argumentoisinkin sen turhaksi, tyhjäksi ja eitärkeäksi. Vastaaminen kysymykseen *kuka minä olen*, vaatii kuluttamisen resursseja.

Niinpä katson, että kulutusyhteiskunnan logiikka tunkeutuu elämismailmaamme niin vahvana, että vaikka kuluttajuudesta sanoutuisi irti, jää aina kaippu halun täyttymykseen. Viitataan tässä juuri Falkin (1994) esittämään ajatukseen markkinoiden luomasta lupauksesta tulla täydeksi. Tältä viestiltä ei voi välttyä tai piiloutua. *Kulutusyhteiskunnan logiikan ulkopuolelle ei voi asettua, sillä vaikka siitä sanoutuisi irti se on silti läsnä, minussa, tässä.*

Olen tässä pyrkinyt selvittämään miten elämänmuutoksen jälkeen entinen elämäntapa selitetään ei-merkitseväksi ja miten uusi elämäntapa rakennetaan ei-kuluttajuudelle. Kuva jää tässä kohden kuitenkin vielä ohueksi. Siirryn seuraavassa kuvailemaan haastateltavieni psykofyysisiä oireita ja ihmissuhteiden merkitystä kriisistä selviämiseen. Aloitan elämäntalouden käsitteellä.

8. Elämäntalouden käsitteenä

Elämäntalouden on yksi ihmistieteissä paljon käytetty termi, jolla on pyritty käsitteistämään elämäntaloutta. Erityisesti elämäntalouttutkimuksen piirissä elämäntaloutta on käytetty jäsentämään ja luokittelemaan kertomuksia.

Myös psykologit ovat pohtineet elämäntaloutta. Psykologiassa ja sosiaalipsykologiassa elämäntalouden vastaavana terminä käytetään englanninkielistä "coping" termiä. Coping on määritelty "kognitiivisina ja käyttäytymistä ilmenevinä ponnistuksina, joiden avulla

hallitaan, siedetään tai vähennetään ulkoisia ja sisäisiä vaatimuksia sekä niiden ristiriitoja (Folkman & Lazarus 1980, 223). Psykologeilta löytyy ajatus terveistä persoonallisuuksista, jotka pystyvät hallinnoimaan ja kontrolloimaan omaa elämäänsä (Riihinen 1996, 17).

Elämönhallinnan käsite liitetään siis erilaisten ongelmatilanteiden onnistuneeseen ratkaisemiseen. Snyderin mukaan elämönhallinta on "kykyä kohdata vaikeita ja uusia tilanteita ja ehkäistään niihin liittyviä ahdistavia kokemuksia ja ratkaistaan ongelmia (mt. et al., 1988,3,7). Lähtökohtana koko elämönhallinnan käsitteen käytölle on ajatus ihmisen ymmärtämisestä tavoitteellisena olentona, joka toteuttaa elämäntehtävänsä, henkilökohtaisia projektejaan tai pyrkimyksiään (Järvikoski 1996,44). Siten elämönhallinta kuvaa kykyä käsitellä ja selvittää ongelmista, silloin kun elämäkulussa ilmaantuu yllättäviä katkoksia. Elämönhallintaan assosioituu siten myös ajatus turvallisuudesta; elämän jatkuvuudesta odotetun kaltaisena ja selitettävänä.

J.P. Roos (1987) on tutkimuksessaan suomalaisten elämänkerroista jakanut elämönhallinnan ulkoiseen ja sisäiseen elämönhallintaan. Ulkoinen elämönhallinta on kyseessä silloin, kun ihminen on pystynyt suurin piirtein ohjaamaan elämänsä kulkua ilman, että sen vaiheisiin ovat vaikuttaneet kovin monet hänestä itsestään riippumattomat tekijät. Sisäinen elämönhallinta sitä vastoin merkitsee, että riippumatta siitä, mitä kirjoittajalle elämässä tapahtuu, hän kykenee sopeutumaan, "katsomaan asioita parhain päin", sisällyttämään elämäänsä "mitä dramaattisimpia tapahtumia".(Roos 1987,65-68) Tiivistetysti asian voi ilmaista kysymällä omistaako ihminen elämänsä vai ei.

Yhteiskuntatieteissä elämönhallinnan käsite liittyy paljon hyvinvoinnin ja hyvinvointivaltion teemoihin. Hyvinvointivaltion sisällä on sosiaalipoliittisin toimin pyritty sekä lisäämään yksilön resursseja oman elämän hallintaan että vakuutettu riskejä vastaan. On pyritty varmentamaan toimeentulonturvaa, joka parantaa ihmisten mahdollisuuksia elämän (ulkoiseen) hallintaan.

Ylivelkaantuneilla elämän ulkoinen hallinta romahti. Kun velan takaisinmaksu tai takausvastuu toi yllättävän, suuren muutoksen perheen taloudelliseen tilanteeseen, elämäntilanne muuttikin suuntaansa. Tarkastelen seuraavaksi ylivelkaantumisen psyykkisiä ja sosiaalisia seurauksia. Kuinka ylivelkaantumisesta selviää henkisesti? Voiko ylivelkaantumiseen sopeutua ja oppia "katsomaan asioita parhain päin"? (mt.)

8.1 "Perkele minä !"-henkisesti raskaat ajat

Esitin tutkielmani alussa oletukseni siitä, että ylivelkaantuminen lisäisi turvattomuuden tunnetta ja johtaisi elämänhallinnan menettämiseen. Pohjustin olettamustani sillä, että ihmisten kaipuu turvallisuuteen ilmentää tarvetta jatkuvuuteen ja järjestykseen. Ihmiset olettavat elämän jatkuvan odotetun kaltaisena, ymmärrettävänä ja selitettävänä.

Perusturvallisuuden näyttää perustuvan ensisijaisesti toimeentulon turvaamisen varmuuteen. Ylivelkaantumisen ensisijainen vaikutushan oli perheiden käytettävissä olevien varojen romahdus. Katsoin ylivelkaantumisen olevan yllättävä tapahtuma, joka toi odottamattoman katkoksen suunniteltuun elämäntähtäykseen. Se muutti elämäntähtäystä merkittävästi. Siten odotin haastateltavieni tuottavan puhetta turvattomuudesta ja perusturvallisuuden tunteen menetyksestä.

Aikaisemmissa tutkimuksissa ylivelkaantuneista on huomattu ylivelkaantuneiden psykofyysiset oireet ja korkeampi itsemurhariski. Ylivelkaantuminen siis kasaa ongelmia samalla tapaa kuin työttömyyskin. Ylivelkaantumisen on todettu tuovan terveydellisiä ja sosiaalisia ongelmia.

Haastattelemiini ylivelkaantuneet vastaavat tältä osin annettua kuvaa ylivelkaantumisesta kokemuksena. He kaikki kertoivat kärsineensä psykosomaattisista oireista kuten unettomuudesta, masennuksesta, ahdistuksesta ja itkuisuudesta. Taloudelliset vaikeudet heijastuivat myös terveyteen psykosomaattisina oireina. Toivottomuus oli tai oli ollut myös leimaava tunne haastateltavieni parissa.

Irma: "Siis mähän sairastuin jo siitä ihan fyysisesti. Et postiluukku kolahti, heti maha sekaisin. Et ootti vaan, et mitä taas tulee. --- Että se taloudellinen puoli on jo rankka, mutta mutta mitä se tekee henkisesti semmosillekin ihmisille, jotka on henkisesti vahvoja."

Kaija: "Tiiätsä, mä en osaa edes ajatella sitä (tulevaisuutta AP). Mä en osaa edes mielessäni kuvitella, et mitä sitten. Koska mulla on sellanen vakaa käsitys, että mun elämä vaan loppu. Se loppu siihen.--- Elämä kokonaisuudessaan (puuttuu AP). En elä ollenkaan. Mä vaan oon. Kulutan aikaa ja ootan sitä, että kuolen." (itkee, pidämme tauon)

Haastateltavani kuvailevat noita vuosia, jolloin velkaongelma syntyi aikana, jolloin he kulkivat "unessa ja sumussa", eivätkä he välttämättä muista ajasta muuta kuin tunnelman paniikinomaisesta kauhusta. Vaikeudet näyttäytyvät ylitsepääsemättömiltä eikä tietä vaikeuksista ulos löydy.

Sirpa: "Unettomuutta oli selvästi ja masennusta oli. Kyllä sen jälkeenpäin tunnistaa ihan selvästi. Oli semmosta ihan niin ku kauhun tunnetta. Semmosta paniikinomasta kauhun tunnetta."

A: "Semmosta että kaikki kaatuu päälle?"

Sirpa: "Joo ja justinsa se, että yöllä tuli semmonen tunne, että ei oo mitään mahdollisuutta selvitä."

Venla: "Oli joo (unettomuutta). Ihan semmonen, että niitä aamuyötä aikasiin heräsin ja oli semmone väsymys ja uupumus ja semmone masennus, kun ei niin ku voinu sille asialle mittään. Et niin semmone, että kyllä minä niitä mielenterveyslääkkeitä söin. Niin ku semmosia, jota niin ku vähän tasotti tätä mieltä."

Itsemurha-ajatuksia haastatelluistani oli ollut kuudella. Taloudellinen tilanne aiheutti tuntea vaikeuksien ylitsepääsemättömyydestä, jolloin itsemurha esittäytyi ainoana tienä ulos tilanteesta.

A: "Mikä oli ensi reaktiosi, kun tilanne paljastui?"

Jukka: "No, ensi ja ensi....kyllähän siinä itsemurha-ajatuksia oli. Että nyt pitäis ottaa iso henkivakuutus ja rekan eteen tai jotain vastaavaa. Ja mulla oli ihan pitempi aikaista masennusta muutenkii. Unettomuutta mitä nyt masennukseen liittyy jossakin määrin.--- Olin kuukausia masennuksen takia sairaslomalla."

Kari: "Kyllä oli semmonen tunne, että miten tästä oikein. Kun rupes selviämään se tilanne, kun oikeasti rupes tajuamaan mitä tää kaikki on että. ..(tauko). Ja kyllä oli itsemurha-ajatuksia jopa. Kyllä oli semmosia, että perkele minä! Mutta sitten minä, että enhän minä voi tehdä sitä toisille ihmisille. Näille, jotka joutuis siitä sitten kärsimään. Se on aika raukkis teko sekkin. Että ei minusta sitten loppujen lopuksi, että elämää rakastan kuitenkin niin paljon, että ei minusta. Mutta kyllä semmonen tuli ja ihan semmosia mielenterveydellisiä häiriöitä. Että vaimo sano, että mee psykiatrilte ja minä huusin, että saatana sieltäkö sitä rahhaa tulee!"

Haastateltavani kuvasivat tuntemuksiaan kriisin alkuaikoina laveastikin. Tilanne oltiin koettu todella ahdistavana ja kauheana, uskomattomanakin. Heillä näytti olleen tunne perusturvallisuuden, elämänhallinnan järkkymisestä. Ylivelkaantuminen oli odottamatonta ja ihmisen itsensä hallitsemattomissa. Tilanne koettiin käsittämättömänä; sitä ei pystytty ymmärtämään tai selittämään itselle. Katonkin, että oletukseni ylivelkaantumisesta turvattomuuden tunteen tuojana, osuu mielestäni oikeaan.

Elämänhallinnallisesti haastateltavani näyttivät selviytyneen hyvin. Yhtä lukuun ottamatta pahimmasta masennuksesta näytettiin päässeen hyvin ylitse. Negatiivisista

tunteista puhuttiin enimmäkseen menneessä aikamuodossa. Siten ylivelkaantuneiden kohdalla voi sanoa heidän ottaneen oman elämänsä takaisin hallintaansa (vrt. Roos 1987). Tarkastelen nyt niitä tekijöitä, jotka auttoivat jatkamaan.

8.2 Sosiaaliset suhteet

Työttömyystutkimuksissa on usein viitattu sosiaalisiin suhteisiin yksilön tukipilarina työttömyyden nostattaessa negatiivisia tunteita omasta riittämättömyydestä. Tällöin apuna on käytetty sosiaalitieteissä yleisesti käytettyä jaottelua "yhteiskunnallisiin" ja "yhteisöllisiin" suhteisiin. Käsiteitä voi yksinkertaisesti määrittää seuraavanlaisesti. Yhteiskunnallisista suhteista on kysymys, jos yksilö esiintyy eriytyneen roolin kantajan. Tällaisia rooleja ovat vaikkapa ammatti tai kuluttajan rooli. Vastaavasti, jos yksilö ei esiinnyt minkään roolin kantaja, kyse on yhteisöllisistä suhteista. Yhteiskunnallisia suhteita leimaa jonkinlainen laskelmoiva ote; suhde on tavoiterationaalinen tai laskelmoivakin; yksilön arvo tavallaan arvotetaan markkinoilla. Yhteisöllisissä suhteissa on kysymys välittämisestä, rakkaudesta ja yksilön arvostamisesta omana itsenään. (Granovetter 1995, Kortteisen ja Tuomikosken mukaan 1998, 69)

Miten ylivelkaantuneiden kohdalla yhteisölliset suhteet toimivat tukena vaikeina hetkinä? Voihan ylivelkaantumisen kohdalla väittää, että yhteiskunnallinen asema murentui, kun "normaali kuluttajuudesta" oli pakko luopua. Yksilö siis asettui uuteen suhteeseen ympäröivää kohtaan yhteiskunnallisen aseman muuttuessa.

Haastatelluista kävi ilmi jo tunnettukin seikka; vaikeudet kiristävät ihmissuhteita, mutta jos suhteet eivät hajoa, ne vahvistuvat. Psykkisen ja psykosomaattisen oireilun rinnalla osalla haastatelluista ihmissuhteet joutuivat koetukselle. Taloudellisen tilanteen tiukkuus saattoi heijastua työpaikalle, "kun pakostakin pinna kiristyi". Enimmäkseen ihmissuhteet kuitenkin tiivistyivät.

Tärkeimmäksi ihmissuhteista haastateltavat mainitsivat luonnollisesti perheen ja ystäväpiirin, joiden molempien merkitys oli korostunut. Kenelläkään haastateltavista ylivelkaantuminen ei ollut johtanut perheen hajoamiseen, vaikka muutamilla varsinkin aviopuolisoiden välit olivat kiristyneet. Enemminkin perheen ja ystäväpiirin merkitys korostui vaikeuksien myötä ja ihmissuhteet näyttivät tulleet entistä läheisemmiksi.

Irma: "Et kyllähän tässä väkisikii (on lähennyttä AP), koska tää mulle nimenomaan oli hirveen rankka, niin kyllä mies hirveesti tuki silloin ja ymmärtää. -- Kun tulee semmosia silloin ku niin ku jokaisella tulee uskonpuute, niin me tunnetaan toisemme jo niin hyvin, että ahaa, tolla on

nyt semmonen päivä, että se välttämättä hirveesti välitä puhua. Et on se lähentänyt meitä."

Ensisijaisesti ihmiset olivat tukea saadakseen turvautuneet lähipiiriinsä ja vasta toissijaisesti apua oman olotilan parantamiseksi oli lähdetty hakemaan muualta, lähinnä mielenterveystoimistosta tai itseapuryhmistä. Kaikki korostivat perheen ja läheisten ystävien merkitystä kriisin ylipääsemisessä. Pelkona osalla haastatelluista oli, että mikäli he olisivat pyytäneet henkisen tuen lisäksi myös taloudellista apua ystäviltään, tämä olisi vaikuttanut ihmissuhteisiin. Osa haastatelluista oli kuitenkin saanut myös taloudellista apua läheisiltään.

A: "Koetko, että elämäsi on nyt jollakin tapaa huonompaa tai parempaa kuin ennen velkaantumista?"

Venla: "Just tuo varmaa tuo henkinen puoli, ystävät ja ihmissuhteet on antanut mulle kyllä hirveen paljon. Minusta tuntuu, että monesta ihmisestä on nähnyt nimenomaan erittäin hyviä puolia ja uusia puolia ja todella semmosia, että kyllä minä koen, että oon onnellinen ihminen.--Se niin ku vahvistu se asia. Että oon pitänyt niitä (ihmissuhteet AP) ennenki tärkeinä, mutta oon tietysti haaveillut jostain kaksikerroksisesta omakotitalosta järven rannalla. -- Ja oon ajatellut, että oon todennut se ja tuntenut sen ja kokenut, että oon kyllä onnellinen ihminen. Ehkä en ois sitä koskaan kokenutkaan, kun tämmösen surun jälkeen. "

Osalla haastatelluista myös toiset ylivelkaantuneet olivat tulleet uusiksi ystäviksi. Joku mainitsi heidän "jakavan niukkuutta toisilleen".

Kortteinen ja Tuomikoski (1998) totesivat pitkäaikaistyöttömien kohdalla, että perhe, ensisijaisesti parisuhde näytti olevan side, jonka varassa jaksoi jatkaa eteenpäin. Myös ylivelkaantuneiden kohdalla asia näyttää olevan samoin. Vaikka alkuun ylivelkaantuminen oli tuonut häpeän, epäonnistumisen ja/tai väärin kohdelluksi tulon tunteita, tieto siitä, ettei ole yksin, auttoi pääsemään asian kipeyden yli. Asian voi ilmaista myös toisin. Perhe ja ystäväpiiri arvotti yksilöä toisin kriteerein kuin yhteiskunta. Tämä auttoi säilyttämään tunteen omasta ainutlaatuisuudesta ja tärkeydestä epäonnistumisesta huolimatta.

Yhtenä tärkeänä seikkana ylivelkaantumisen tuomista hyvistä seikoista osa haastatelluista mainitsi oman itsensä kehittymisen. Monet olivat löytäneet itsestään uusia puolia esimerkiksi ammatillisesti. Aktiivinen osallistuminen politiikkaan tai omien kykyjen löytäminen uudessa sivutyössä toivatkin itselle merkittävää lisää elämään. Vaikka sivutulojen ansaitseminen olikin pakollista, samalla huomasi, että "minähän olenkin pirun hyvä tässä."

8.3 Voittajat - pärjäämisen pakko ja selviytyminen

"Illan harmonia on kauhun tasapainoa minussa

mutta vuorten rauha --

Päivien monitahokkaat

istuin kalasatamassa laiturilla

katselin veneitä, kuuntelin vettä

veden hopeankullanvälkettä

oliko tämä perillä oloa

saisinko minä jäädä tähän

--

Illan harmonia on kauhun tasapainoa minussa

mutta rauha on syvemmällä, vuorten rauha

ei ole minkään uhanalainen"

Pentti Saarikoski, Illan harmonia

Haastateltavani siis kuvasivat psyykkisiä ja sosiaalisia ongelmia mitä ylivelkaantumisesta seuraasi. Samoin osa heistä mainitsi itsetuhoisia ajatuksia tilanteen ollessa pahimmillaan. Kuitenkin he kertovat selvinneensä ylivelkaantumisesta "voittajina". Toisin sanoen, yhtä lukuun ottamatta, haastateltavani selvästi kokivat elämän jälleen mielekkäänä ja merkityksellisenä. Henkisessä hyvinvoinnissa näyttää tapahtuneen vuorimainen kehitys: ensin vaivutaan syvään masennukseen, josta pikku hiljaa päästään jaloilleen ja aletaan nähdä elämän mielekkääksi tekeviä asioita selvemmin. Samoin alussa tullut tunne kaaoksesta väistyi ja elämän tuntui jälleen olevan järjestyksessä ja hallinnassa. Itse asiassa elämän näyttäytyikin enemmän hallinnassa olevalta kuin ennen ylivelkaantumista.

8.3.1 Pärjäämisen pakko

Kun alussa tiivistin haastateltavieni kokemukset tarinoiksi selviytymisestä, sivusin tarinoissa ilmenevää voittaja-sankaria, joka selviää vaikeimmistakin vastoinkäymisistä ja nöyryyttävimmistäkin kokemuksista säilyttäen omanarvontuntonsa. Tätä *selviytyjäminää*, uutta minää, tuotiin esille muutoinkin kuin kulutusteeman yhteydessä. Omasta selviytymisestä oltiin (aiheesta) ylpeitä ja itseä verrattiin niihin "jotka menivät niskakiikkuun" tai "jotka sortuvat jo ensi metreillä". Omakuva hahmottui vahvana ihmisenä, joka muiden tuella ponnistaa eteenpäin. "Me ollaan sitä mitä me ollaan".

Kortteinen (1992,43-44, 1982,124-127) on puhunut selviytymisen eetoksesta osana suomalaista tapaa jäsentää elämäntarinaa niin palkkatyössä kuin muillakin elämän alueilla (mt., 43-44, ks. myös Kortteinen 1982, 124-127). Perustyyppi suomalaisen elämäntarinan rakentamiselle näyttää Kortteisen mukaan olevan seuraavanlainen: (i) on kovaa, (ii) yrittää selvitä, (iii) on selvinnyt ja on siitä ylpeä. Lähtökohtana elämäntarinalle on, että maailma on kova ja siten eläjällä on vaikeaa, mutta jos selviytyy, tuloksena saavutetaan kunnia, so. tunnustettu ja arvostettu sosiaalinen asema (Kortteinen 1992, 60-61).

Haastateltavieni kohdalla puheesta löytää helposti viittauksia pakkoon pärjätä. Erityisesti pärjäämisen eetos tulee esille niiden haastateltavien kohdalla, joilla oli ollut vaikeuksia lapsuudessa tai nuoruudessa. Heidän kohdallaan ylivelkaantumisesta selviäminen näyttäytyi jatkumona aikaisemmille ponnisteluille; kun on pärjännyt aikaisemminkin, selviää nytkin. Tässä kohden minun täytyy huomauttaa, että vain osa kertoi kokemuksiaan lapsuudesta, joten en voi tietää mitä toisilta jäi kertomatta. Toisaalta uskon, että juuri vaikeat asiat nousevat syvähaastatteluissa esille, mikäli kokemukset eivät ole liian vaikeita puhuttaviksi.

Saara:"(Minä oon AP) aina ollu vahva. Koska kun aattelee, että vahvuuksia ei oo kysytty silloin, kun minä kakstoistavuotiaana oon lähteny neljänkymmenen kilometrin päähän kaupunkiin yksinäni asumaan ja pärjäämään.--- Ja kestäny niin ku...oppinut tappelemaan--- ja maailmalla piti pitää puolensa, pärjätä täällä, oppia kaikki uudet kiemurat miten elää kaupungissa ja vieraitten kanssa, kun lähti turvallisista kotiolosta maalta---"

Niinpä taloudellisten vaikeuksien edessäkin ei anneta periksi, vaan vaikeina hetkinä aikaisemmasta elämäkokemuksesta saatiin voimaa.

Saara: "Vaan kyllä on muutama sanonut, että et sinä millään selviä. Ja se taas on nostanu...Jos minä en selvi, ei kukkaan selvi!" (naurahtaa)

Pääsääntönä näissä selviytymistarinoissa kuuluu mielestäni seuraavanlainen viesti. Kun elämässä tulee vaikeuksia, niistä *on opittava selviämään; on taisteltava, ei saa luovuttaa liian helpolla*. Mutta koettuaan vaikeuksia kohdallaan, *tulee suojella ja varoittaa mahdollisesta onnettomuudesta toisia -erityisesti omia lapsia*.

8.4 Vertaisuuden tarpeettomuus

Kaiken kaikkiaan haastatteluissa ei kuitenkaan jäänyt päällimmäiseksi mieleen yksin pärjäämisen pakko. Haastateltavieni puhetta "elämän olevan hallinnassa" voi lähestyä mielestäni toisestakin suunnasta. Siten jätän tässä pärjäämisen pakon ja pyrin selvittämään mistä "uutta varmuutta" voisi pitää merkinä.

Ylivelkaantumisen aiheuttamasta stressistä osa pääsi yli positiivisella elämänasenteella. Haastatelluista muutama osasi katsoa "asioita parhain päin" (Roos 1987). Koska tapahtuneelle ei enää voitu mitään, ei tilannetta ainakaan parantanut oman tilan surkuttelemisen.

Sirpa: "Oon päässyt sen asian yli, koska eihän semmosta katkeruutta ja vihaa jaksakaan mitenkään pitää. Sehän myrkyttäs ihan liikaa elämää. Ja sitten niin kun sanoin, edelleen aattelen, että ehkä saan takasikkiin niitä rahoja. Ja jos en saa, niin sitten ne on menny, mutta en oo katkera.--Jotkut sopeutuu jotkut ei. Kyllähän sen huomaa, että jotku pistää vastaan kaikkia semmoisia tavallaan niin epäoikeudenmukaisia vastoinkäymisiä, että ne katkeroituu, mutta kun se ei auta. Se vaan vaikeuttaa sitä omaa elämää. Kyllähän aika lailla ihminen sopeutuu siihen mikä on."

Kun tilanne saatiin hallintaan ja itsetunto vahvistui, samalla kasvoi myös turvallisuuden tunnen ja varmuus omasta näkemyksestä kasvoi.

Jukka: "Turvallisuutta on nyt enemmän kuin silloin. Nyt on se hallinnan tunne. Siis silloin ei tajunnu sitä, miten käytetyilläkin tavaroilla pärjää.--- (Elämästä elämisen arvoista ei tee AP) minkälainen tavarain tai omaisuuden hankinta eikä eläkkeen odottelu. Se on vaan sellanen, jos on tasapainoinen olla ja elämä hallinnassa ja ehkä jotain uutta odotettavissa."

Kalle: "Mun mielestä se on tuonu oikeestaan sen piirteen esille, että me ollaan loppujen lopuksi henkisesti yllättävän vahvoja ihmisiä. Mä oon aina sanonutkii sen, että vaikeudethan jalostaa ihmistä tai sitten se muuttuu täydellisesti – jompi kumpi. Me ollaan varmaan koettu se, että me ollaan jalostuttu tässä jollain lailla. Nyt ei enää niin ku periaatteessa voi sanoo näin, ettei oikeestaan enää sellasta tuulta enää tule, mikä meitä kovin paljo heilauttais."

Puhuin aikaisemmin myös haastateltavien tunteesta vapautumisesta jostakin. Osa koki sanan mukaisesti "vapautuneensa tavarain orjuudesta", mutta rinnalla kulki ajatusta myös toisenlaisesta "vapautuksesta". Katsonkin aineistoni pohjalta, että henkinen vahvistuminen muotoutuu eräänlaiseksi vapautumisen metaforaksi.

Kari: "Mä oon tullu voimakkaammaksi. Mä oon niin ku kasvanu, mä oon oppinut. Mulla semmöstä jotain sisäistä voimaa. Tää on pakottanut tää tilanne...ja sitä kautta mä oon huomannu, että mä pystyn jotain, niin mä oon niin ku tuntenut, että mä oonkin voimakkaampi kuin ennen. Ja kun tuntee voimakkaaks, niin on helppo tuntea ittensä vapaaksi. Sitä kautta, että *se voima vapauttaa, että mun ei tarvii enää orjailla ...aina kaikkia ihmisiä* ja mä oon niin ku ylpeä, vaikka minä olen...Minä olen ylpeä velallisuudestani. Niin, kato että jumalauta, mulla on kauhia velka, mutten minä oo itte sitä tehny oikeastaan. Omat velkani minä kyllä pystyn hoitamaan, että nuo jotkut paskiaiset eivät hoitaneet asioitaan ja jotkut säästöpankit huiputti ja muuta. Ei mulla ole mitää hävettävää."

Yllättäen elämä näyttäytyykin haastateltavilleni yhtä lukuun ottamatta "olevan hallinnassa" ja kuudelle kahdeksasta elämänlaadullisesti parempaan. He kokivat uuden elämänsä mielekkäänä ja merkityksiä täynnä olevana, vaikka prosessi olikin ollut henkisesti hyvin raskas. He olivat kokeneet vahvistuneensa ihmisinä ja osa näki vaikeudet nimenomaa ihmistä jalostavana tekijöinä. Silti uskon muidenkin yhtyvän seuraavaan Karin kommenttiin.

Kari: "Vaikka tässä on kaikkea sitä positiivistakin tullut, niin tottakai, eihän tällä tavalla kukaan ihminen halua kuitenkaan ..ei kukaan ihminen halua inhottavia kokemuksia elämässä, että sitä kautta muka tulis paremmaks. Sehän nyt on ihan mieletön ajatus!"

Puhuin alussa Tuohisen (1996) artikkelista työttömien yhteydessä. Tuohinen puhuu "vertaisuuden kulttuurista", jonka perustana "jonkinlainen perustavan yhdenvertaisuuden tunteen tavoittelu. Halutaan olla vapaita ja itsellisiä nimenomaan toisten samanlaisten joukossa"(mt.,68). Kysymys on Tuohisen mukaan sosiokulttuurisesta omanarvontunnosta. Työttömyys on tilanne, jossa tuo vertaisuuden asema muuttuu suhteessa työllisiin. Siten kokemus työttömyydestä on nöyryyttävä.

Työttömien kohdalla näyttäisi olevan niin, että työttömyyden tuoma häpeän ja riittämättömyyden tunne väistyi mikäli yhteisölliset suhteet olivat kunnossa. Erityisesti perhe näytteli tärkeimpänä tekijänä yksilön omanarvontunnon palauttajana. Siten voi sanoa yhteisölliset suhteiden toimivan syrjäytymisen ehkäisijöinä.

Tutkielmani aikana olen verrannut koko ajan työttömyyttä ja ylivelkaantuneisuutta analogisina tilanteina toisiinsa. Olen esittänyt, että ylivelkaantuminen työttömyyden tapaa muuttaa yksilön suhdetta ympäröivään nimenomaan Tuohisen tarkoittamassa vertaisuuden kokemisen mielessä. Ylivelkaantumien heikentää vertaisuuden, samanlaisuuden tunteen kokemista toisten kanssa; ylivelkaantuneen elintaso on eri kuin oman vertaisryhmän. Entinen elämä esittäytyy "normaalina elämänä". Toisin sanoen

samanlaisena, vertaisena kuin muiden.. Sitä vastoin nykyisin, ylivelkaantuneena, asioiden tila esittäytyy toisenlaisena kuin muille.

Kuitenkin näyttäisi siltä, että ylivelkaantuminen prosessoituna vahvistaa yksilön itse-identiteettiä, ei heikennä sitä. Elämä näyttäytyikin olevan nyt "hallinnassa", "turvallisempaa" ja "aidompaa". Haastateltavistani osa tunsu mielestäni jotain jota voisi nimittää moraaliseksi paremmuuden tunteeksi ja he kokivat itsensä henkisesti vahvoiksi ihmisinä. "Kun ihmiset näkis mitkä asiat oikeasti on tärkeitä". Itsestä oli löytynyt vaikeuksien kautta uusia puolia, jotka tukivat uutta identiteettiä. Miellänkin, että tietyllä tapaa ja tietyssä määrin haastateltavani olivat kieltäytyneet määrittämästä itseään vähemmän vertaiseksi. Toisin sanoen vahvistunut itsetunto määrittyikin vahvemmin yhteisöllisten siteiden kautta ei "markkinoiden" kautta. Aivan kuin he kieltäytyisivät määrittämästä itseään vertaisuuden tarpeen täyttämisen kautta. Pikemminkin oma itse-identiteetti irrotettiin ulkoisten normien täyttämisen vaateesta. *Itse-identiteetti luotiin toisaalle, marginaaliin, mutta ei negatiiviseen sellaiseen.* Tämä uusi varmuus oli siis elämähallinnallista varmuutta, joka näkyi myös suhtautumisessa kulutukseen.

Esitin alussa jakavani aineiston analyysin kahteen osaa: a) itse-identiteetin muodostuksen ja b) muuttuneeseen suhtautumiseen yhteiskuntaan. Jätän tämän itse-identiteetin muutoksen aiheen ja siirryn käsittelemään toista aihekokonaisuutta: sitä, miten haastateltavani suhteuttivat itsensä yhteiskuntaan.

III OSA

9. Epäoikeudenmukaisuuden kokemus

*"- Aamulla on puhuttu sodasta
tämä nyt käytävästä
jonka luonne on vähitellen paljastumassa meille
tämä ei ole sitä että miehiä kaatuu
tai saippuasta on pula
Kun näemme mitä meille tapahtuu
tiedämme mitä ne tahtovat meistä
mutta emme keitä ne ovat - "*

Pentti Saarikoski, Kahdelle pöydälle levitän

Tehdessäni haastatteluja mieleeni painui voimakas epäoikeudenmukaisuuden kokemisen tunne haastateltavieni puheessa. Epäoikeudenmukaisuuden tunne ilmeni puheena siitä, että oli tullut kohdelluksi väärin, annettua luottamusta olivat jotkin tahot käyttäneet väärin tai että tilanteeseen osasyllisten katsottiin selvinneen ilman vastuun kantamista.

Erityisesti kuusi haastatelluista toi epäoikeudenmukaisuuden tunteen esille tavalla tai toisella, kahdella sen jäädessä maininnaksi²⁹. Ensinnäkin haastateltavani puhuivat "epäoikeudenmukasesta valtiosta", "epädemokraattisesta maasta" ja siitä, "ettei laki ollut kaikille sama". Epäoikeudenmukaisuus kuvaavana adjektiivina liitettiin siis poliittiseen järjestelmään, oikeuslaitokseen ja yleisesti instituutioiden luotettavuuteen. Toiseksi puheesta kuului läpi petetyksi tuleminen tunne; joku tai jokin oli pettänyt heidät. Takaajien kohdalla "pettäjäksi" nimettiin luonnollisesti päävelallinen, mutta myös heidän puheessaan mainittiin toinenkin pettäjä. Tämä pettäjä oli "yhteiskunta", "järjestelmä", "oikeuslaitos", "eduskunta", "poliitikot". Siis jokin häilyvästi nimetty, abstrakti tai rakenteellinen osapuoli, jonka hallinta oli haastateltavieni saavuttamattomissa. Usein petolliseksi osapuoleksi mainittiin "pankit", mutta silloinkin takana väijyi kolmas taho, jonka olisi pitänyt valvoa tapahtumia.

²⁹ Huomautan, että haastatelluista Jukka ei tuonut epäoikeudenmukaisuuden teemaa samassa mielessä esille kuin muut haastateltavat.

Tässä puheessa oli jotain, jota en aluksi ymmärtänyt. Toisaalla haastateltavat ottivat itse selkeästi vastuun omista valinnoistaan ja päätöksistään "itsehän me olemme syyllisiä"³⁰ ja toisaalla syyttivät "järjestelmää" vaikeuksistaan. Lisäksi haastateltavani toisaalta käyttivät mielestäni termejä, kuten demokratia, väärissä yhteyksissä, mikä sai aikaan vaikutelman, etteivät he itsekään tienneet mistä puhuivat. Toisaalta he taas esittivät selkeitä argumentteja asioiden tilasta jopa omalla tavallaan teoretisoidenkin kokemaansa. Siten puhe epäoikeudenmukaisuudesta herätti minussa ristiriitaista ihmettelyä.

Vastaavanlaista puhuntaa löysin aikaisemmistakin tutkimuksista ylivelkaantuneista. Esimerkiksi Leskinen (1990, myös Jarva 1996) kuvailee haastateltujen "syyttävän koko kapitalistista järjestelmää" ja pankkeja vaikeuksistaan. Leskinen ikään kuin vastaan tekstissään ylivelkaantuneille painottaen kyseessä olleen oma valinta, josta järjestelmää ei voinut syyttää. Hänen mielestään ylivelkaantuneet pakenivat omaa vastuutaan syyttäessään "kapitalistista järjestelmää" vaikeuksistaan. Itseäni Leskisen näkemys jäi vaivaamaan yksinkertaistavana. Mielestäni voimakas epäoikeudenmukaisuuden kokemus kertoi jostain muusta kuin vastuun pakenemisestä.

Aloin pohtia mistä epäoikeudenmukaisuuden kokemus oikein kumpusi ja mistä se oikeastaan kertoi? Selvästi tämä tunne, että on tullut kohdelluksi väärin, synnytti vihaa ja katkeruutta haastateltavissani. Tämä tuotiin myös suorasanaisesti esille.

A: "Koetko, että olet muuttunut ihmisenä?"

Kaija: "Joo, musta on tullu katkera."

A: "Onko susta tullut vihainen?"

Kaija: "ON!" A: "Ketä kohtaan?"

Kaija: "Yhteiskuntaa kohtaan. Koko järjestelmää kohtaan. Tottakai mä oon niitä ihmisiäkin (velalliset AP) kohtaan, jotka saatto mut tähän tilanteeseen."

Irma: "Kyllä mä oon katkera. Kyllä mä oon edelleen katkera siitä. Mun mielestä me ollaan tultu kohtuuttomasti kohdelluiksi. Kyllä mä oon sillä tavalla katkera, mä en usko, että siitä pääsee yli sitten kun tosiaan...Sillä tavalla se katkeruus on ohi sitten kun tää prosessi on ohi. Kyllä mä vielä oon kaunanen, pankkeja kohtaan kaunanen."

Nämä vihan ja katkeruuden tunteet ovat samanlaisia kuin mitä pitkäaikaistyöttömien teksteistä voi lukea (Kortteinen & Tuomikoski 1998). Vastaavasti, kun ylivelkaantuneet esittivät kolmannen osapuolen, jonka vika heidän tilanteensa on, niin myös pitkäaikaistyöttömien teksteissä tuntemukset vaihtelevat itsesyytöksien ja jonkin

³⁰ Lukuun ottamatta yhtä, joka selvästi koki tullessa huijatuksi. Myös takaajat selittivät, että "itsehän nimen paperiin laittoivat".

toisaalla olevan tahon syyttelyn välissä. Heidänkin kirjoituksissaan esitellään vallan taho, johon viha kohdistuu (mt., esim. 123-126). Kun ylivelkaantuneilla esiintyi puheessa syvä pettymys joihinkin ihmissuhteisiin (esim. velallinen), esiintyi myös työttömien kirjoituksissa "todellisia" pettäjiä (työnantaja, kaikonneet ystävät). Tämän pettymisen ihmissuhteeseen rinnalla tuli ilmi myös pettymys johonkin instanssiin.

Venla: "Kyllä se oli (tauko). Mitenhän sen sanos, kyllä se oli hirvee asia. Että semmonen viha ja ehkä ne ensimmäiset tunteet oli se viha ja pettymys siihen ystävyysuhteeseen tän naisystävän kanssa.--Että viha ja minä voin sanoo, että ihan murhanhimo ja kaikki tämmöset, että ihan mielipuolisemmat semmoset negatiiviset tunteet. Ja koston halu, se oli ihan hirvee! Ja sitten että selvitä näitten tunteitten kanssa, että ei tee mitään, ei ittelleen eikä toiselle kuitenkaan. Se oli ehkä kaikista vaikein. Kaikista raskain."-----

A. "Sanoisitko, että elämä petti sinut ?"

Venla: "Ei elämä, mutta nää poliitikot. Että semmonen kai tuli että...Ja pankit. Sen sillon aattelin, että oli pettyny pankkeihin ja huomasin sen, että pankeilla on valta, että ne saa...saa ottaa mitä tahansa korkoa missä tahansa tilanteessa, että ne ei yhtään siinä tilanteessa tullu vastaan."

Aloin pyöritellä puhetta epäoikeudenmukaisuudesta mielessäni. Vähitellen puheesta löytyi jotain hyvin ymmärrettävää, irrationaalisuudessaan ja tunteikkuudessaan loogista. Nämä käsissäni lepäävät tekstit kertoivat voimasta voimattomuuden tunteen alla, pettymyksestä, vihasta ja katkeruudesta, mutta myös ylpeydestä omasta selviytymisestä. Viha ja pettymys kohdistui johonkin, jolle saatettiin antaa nimi, mutta joka silti pysyi tunnistamattomana; vihan kohde oli siis nimeämätön vallan taho. Minulle haastateltavieni puheessa esiintyy voimien ja vallan kenttä, jonka piirin sisässä, voimien verkossa, haastateltavani näkivät "*mitä meille tapahtuu*" ja tiesivät "*mitä ne tahtovat meistä*", mutta eivät osanneet nimetä "*keitä ne ovat*"³¹.

Katson, että puheesta voi sittenkin johtaa yhteyden konkreettisiin tapahtumaketjuihin; ehkäpä tekstit tarvitsivat tulkintaa irti itse termien merkityksistä tai ehkä puhetta voisi tulkita sanomana jostakin, jota haastateltavieni oli vaikea konkretisoida tunnetta pitemmälle. Haastateltavieni kokemus vääryydestä ja epäoikeudenmukaisuudesta alkoi hahmottua minulle selitykseksi.

Käsittelen jatkossa epäoikeudenmukaisuuden teemaa kolmen otsikon alla. Aloitan selittämällä ylivelkaantumisen kokemuksia yhteentörmäyksen tilana tuoden *poliittisen* käsitteen mukaan käyttökelpoisena terminä. Toiseksi käsittelen *luottamuksen* käsitettä.

³¹ Ja kuten saarikosken runossa, ovat enemmän huomioijia kuin toimijoita.

Kolmantena tarkastelen *sosiaalivakuutusta sopimuksena* ja kuinka sopimus on ylivelkaantuneiden kohdalla kyseenalaistettu.

9.1 Tilanteen politisointi

Lähden purkamaan haastateltavieni puhetta epäoikeudenmukaisesti kohdelluksi tulemisesta *politisoinnin* käsitteen avulla. Tästä teemasta voi erottaa kaksi aihealuetta.

Ensinnäkin haastateltavani pyrkivät ja pystyvät liittämään oman tilanteensa laajempaan kontekstiin. He hahmottavat oman ylivelkaantumisensa - ei vain henkilökohtaisena virheiden summana - vaan osana Suomen 1990-luvun lamaan ja tuolloin tehtyjä talouspoliittisia päätöksiä. Korkotason kehitys, rahamarkkinoiden vapauttaminen, asuntokaupan romahdus, ennätystyöttömyys, myöhemmin pankkituki; kaikki nämä vaikuttivat osaltaan heidän ylivelkaantumiseensa. Muutokset Suomen taloudessa olivat tapahtumia, joille he itse eivät voineet mitään. Siten voi katsoa, että haastateltavani hahmottavat ylivelkaantumisensa myös *rakenteellisena* tapahtumasarjana eivätkä vain omista virhearvioinneistaan johtuvana. Heidän yksityinen tilanteensa on johdettavissa laajemmista muutoksista yhteiskunnassa, se on siis poliittisesti väritynyttä. Kun he selvästi myös itse näkevät tämän yhteyden ylivelkaantumisensa ja laman välillä; ja kun he myös itse selittävät tapahtunutta sitoen sen kontekstiin, voi heidän sanoa näkevän yksityisessä poliittista³². Toisin sanoen haastateltavieni voi sanoa *politisoivan* tilanteensa. Heidän puheensa voisi nimetä puheeksi *tilan politisoinnista*.

Poliittisemmän puheesta tekee selkeä arvottaminen oikein/väärin, oikeudenmukaista/epäoikeudenmukaista eri tahojen toimissa. Haastateltavani eivät siis vain totea ylivelkaantumisensa linkkiytymistä 1990-luvun lamaan, vaan myös arvottavat toisten toimia tuona aikana.

Kari: "Kyllähän se ois tietysti, että koko tää järjestely oli että...(hymähtää). Mun Ymmärtääkseni tää mitä nyt loppujen lopuksi sitten tässä järjestelyssä saadaan näiltä takaajilta - siis mä puhun valtakunnan tasolla - niin se on naurettavan pieni siihen verrattuna mitä kuitenkin joudutaan maksamaan näitä roskalainoja ja se oli...Niin ku minä en voi vielääkään ymmärtää, minkä takia esim säästöpankki voitu panna konkurssiin, kuhan selitettiin, ettei ulkomaiden takia voida panna. Tässä on monta semmosta seikkaa mikä jäi maallikolle vähän epäselväksi. Että eikö tätä asiaa ois voitu hoitaa sillä

³²Olen esittänyt tämän laman, rahapolitiikan ja kotitalouksien ylivelkaantumisen linkittymisen aikaisemmin tässä tutkielmassani. Olen samassa yhteydessä osoittanut haastateltavieni itse näkevän ylivelkaantumisensa yhteydessä laman aikaisiin tapahtumiin.

tavalla, että kun oli väärin menetelty niin miksei sitten voitu ihmisiä pelastaa niin ku nyt joku Sundqvist pelastettiin."

9.2 Nimeämätön valta - kuinka löydetään "ne"

Toiseksi aivan yhtä olennaista tässä tilan politisoinnissa on haastateltavieni käsitys nimettömästä vallasta. Puheessa konstruoitu käsitys siitä, että on jotkin "ne", joilla on valtaa, mutta joita ei voi nimetä.

On eri tilanteita, joissa ihmiset kokevat olevansa vallankäytön kohteena. On paljon sellaisia tilanteita, joissa yksilöllä itsellään on kokemus olemisesta vallan alla, mutta joissa vallan käyttäjää on vaikea nimetä. Valta jää nimeättömäksi ja kasvottomaksi. Merkkinä kokemuksesta vallankäytön alla olemisesta pidän tarvetta alkaa etsiä syyllistä. Toisin sanoen yksilöllä on tarve löytää ja nimetä vastustaja, so vallantaho; tehdä abstraktista, rakenteellisesta konkreettista, yksilöidä instituutio kasvoiksi. Esimerkiksi työttömyyden yksilö voi kokea vallankäytön tilanteeksi, jossa vallan käyttäjää on vaikea nimetä.

Vallankäyttöä ei voi olla ilman vastarintaa. Vastarinta on aina - joko julkituodusti tai piilotetusti - läsnä, kun koemme olevamme vallankäytön alla. Niinpä haastateltavieni tilanteen politisoinnin voi nähdä ilmaisuna vastarinnasta. Ylivelkaantuneiden puhe epäoikeudenmukaisuudesta, petetyksi ja väärinkohdelluksi tulemisesta, vihasta ja katkeruudesta, samoin kuin puhe pärjäämisen ylpeydestä, voi mielestäni nähdä puheena ilmaisemassa kamppailua vallan ja vastarinnan välissä, vallan kentässä. Puheen voi tulkita heidän ilmaisunaan yhteentörmäyksen tilasta. Haastatelluille on selvää, että on joitakin ulkoisia voimia, jotka alkoivat säädellä heidän elämäänsä. Muutamien haastateltavien voi nähdä rakentavan puheessaan kuvaa ylivelkaantumisesta osana laajempaa valtasuhteiden verkostoa, vallan kentässä, joka heille näyttää olevassa olevana.

Kalle: "Ensinnäkin yhteiskunta ajaa ihmiset velkakierteeseen ja sitten pankit lävyyttää sen lopullisen luukun kiinni. Eli minkäänlaista sääliä ei löydy tästä yhteiskunnasta. Semmosta ajattelevaa systeemiä, että näillä ihmisillä olisi elämä vielä jäljellä ja ne vois maksaa muulla lailla tän velkansa, kun se, että pistetään täysin jumiin. Mutta jos et kuulu mihinkään loosiin, niin et saa apuakaan."

A: " Eli on vaan tämmösiä pelinappuloita, joita siirrellään ?"

Irma: "Sitä just. Että eihän me olla ku siis...Me ollaan aina naurettu tälläsiä enempi vähempi totalitäärisiä yhteiskuntia, esimerkiksi Kiinaa ja aikanaan Neuvostoliittoa, että siellä ihmiset on niille vaan sitä massaa. Mä oon sanonu monta kertaa, et jos aatellaan niitä juttuja mistä Väinö Linnäki

kirjotti torppariajoista, niin me ollaan vaan nykypäivän torppareita. Ei me olla sen kummempia olla oltu koskaan. Vaikka me ollaan niin sanotusti itsenäisinä ihmisinä tehneet jollekii palkkatyötä, se palkkatyö on meistä heti tehny jo sillä tavalla torpparin, et sä oot kuitenkin sitten työpaikassa kiinni ja velkasuhde jonnekii alistaa sua aina. Ei siinä suhteessa...ei ...raamit on sivistyneemmät, mutta periaate on edelleen sama. Että duunari pysyy kyllä lestissään, ei se siitä mihinkään pääse (naurahtaa)."

Hännisen (1999) mukaan sosiaaliset ongelmat voi nähdä erilaisina yhteentörmäyksen tiloina vallan ja vastarinnan välillä. Tämä yhteentörmäyksen tilan tunnustaminen ja tunnistaminen poliittiseksi on edellytys ongelman mukaanpääsemiselle poliittiselle agendalle. Jotta jokin ongelma otetaan mukaan politiikan puhuntaan, tulee sosiaalinen ongelma tunnistaa yhteentörmäyksen tilana. Vasta kun asia on päässyt politiikan kentälle, eli kun se on muotoutunut ja käännetty poliittiseen puhuntaan, vasta sitten voidaan alkaa etsiä keinoja ongelman ratkaisemiseksi. Nimenoman sellaisten ratkaisujen etsimiseksi, jotka toteutetaan lainsäädännön ja julkisen hallinnoinnin kautta.

Toisin sanoen, tulkitsen, että sosiaalisille ongelmille tulee yleisesti hyväksyä jokin rakenteellinen selittävä tekijä tai syy-seuraus -yhteys. Ongelma ei saa näyttäytyä vain yksilöiden ongelmana, vaan ongelman syntyyn vaikuttaneet rakenteelliset seikat tulee julkisesti tunnustaa, jotta siitä tulisi sosiaalinen ongelma. Tämä tunnustaminen on edellytys sille, että siihen aletaan etsiä *yhteistä ja yleistä ratkaisua*. Ylivelkaantumista voi pitää sosiaalisena ongelmana, joka viiveellä astui poliittiselle agendalla ja jonka tunnustamisen merkki on velkajärjestelylaki (vrt. Hänninen, S. 1999).

Näen siis ylivelkaantuneiden puheessa kaksi aspektia suhteessa poliittiseen. Haastateltavani politisoivat kokemuksensa sekä näkemällä oman ylivelkaantumisensa osana talouspoliittisia muutoksia että näkemällä tilansa vallan kentässä. "Yhteiskunta" esiintyy voimien kenttänä, jolloin yksittäisen ihmisen on käytävä omaa vastarintaansa. Minulle haastateltavat puhuvat kamppailusta *"tästä nyt käytävästä / jonka luonne on vähitellen paljastumassa meille / tämä ei ole sitä että miehiä kaatuu / tai saippuasta on pula"*.

Tähän ajatukseen nimeämättömästä, kasvottomasta vallasta liittyy mielestäni varsin kiinteästikin sosiologien esittämä ajatus luottamuksesta abstrakteista järjestelmistä (Giddens) tai luottamuksesta instituutioihin (Luhmann). Siirryn seuraavaksi erittelemään tätä luottamuksen käsitettä tarkemmin.

9.3 Luottamuksen käsitteestä

Sosiologian ja sosiologisen analyysin parissa perustellusti paljon käsitelty *luottamuksen* käsitettä. Luottamus (trust, confidence, faith) on käsite, jolla on järjestetty "esisopimuksellista" elementtiä sosiaalisessa toiminnassa. Luottamus on nähty olennaisena komponenttina kaikissa pysyvissä sosiaalisissa suhteissa. Sen siis nähty olevan käsitteellisesti koherentti selittämään sitä sidosta, minkä vuoksi toiminta ihmisten välillä on mahdollista.

Kun tänään ylitän tien vihreän valon palaessa, kuljen rauhassa tietäen, että vieressäni olevat autoilijat pidättää jarrupoljintaan ja antavat minun mennä ajamatta ylitseni. Tai maksaessani kaupan kassalla haluamani tuotteen tiedän kassan hyväksyvän korvaukseksi tarjoamiani Suomen markkoja, muttei monopolipelin kopioituja leikkiseteleitä. Minun ja kanssatoimijoiden tulee jakaa sama tieto (esim. liikennesäännöt) ja sama usko (rahan arvo), mutta yksistään se ei riitä. Meidän tulee myös *luottaa* siihen, että kanssatoimija noudattaa samoja sääntöjä ja jakaa saman uskon. (Yksittäisen kansantalouden sisällä tämä "usko" konkretisoituu rahanarvojen nousuina ja laskuina).

Bauman (1998) mieltää luottamuksen uskoksi siihen, että toiset toimivat samojen sääntöjen mukaan kuin me itse. Koska kanssakäymisemme tänä päivänä on pitkälti toimintaa toisilleen tuntemattomien ihmisten välillä, luottamus toisiin ei voi perustua tuttuudelle tai toisen tuntemiselle. Siten meidän täytyy tuntea luottamusta yhteisesti jaettuihin sääntöihin.

Luottamus onkin ollut juuri modernien yhteiskuntien tutkimuksen käsitteitä. Modernissa yhteiskunnassa sen toimijoiden tavoitteet ja keinot saavuttaa päämäärät ovat hyvin eriytyneitä. Emme jaa yhteisönä esimodernin yhteiskunnan yksilöiden tapaan tiettyä tavoitteita tai päämääriä, emmekä allekirjoita välttämättä samoja arvoja tai keinoja oikeiksi päämääriemme saavuttamiseksi. Saatamme saman yhteiskunnan sisällä tunnustaa eri uskontoa ja pitää pyhinä ja tärkeinä asioita, joille naapurillemme ei ole mitään merkitystä. Tai kuten Dahrendorf asian esittää "we are increasingly shareholders than stakeholders in our myriad ventures of our life-world. Our commitments and responsibilities are short term, market oriented and private rather than long-term, generalized and public" (Dahrendorf, 1995,37 Seligmanin mukaan 1998, 4). Siten modernia yhteiskuntaa voi pitää pirstaloituneena, segmentoituneena ja yksilöllistyneen (xxxx). Sen koossa pitävä voima olisi juuri modernin yhteiskunnan teoreetikkojen melko yksituumaisesti esittämä esisopimuksellinen elementti eli luottamus.

Seligmanin (1997) katsoo, että "on the most general and abstract level it can be stated that the need for perdurable, stable and universally recognized structures of trust is rooted in the fundamental indeterminacy of social interaction." Mikä tahansa pitkän tähtäimen yritys sosiaalisen järjestyksen ja sosiaalisen toiminnan puitteiden rakentamiseen vaatii molemminpuolisen luottamuksen eri toimijoiden välillä. Siten myös koko modernien yhteiskuntien legitimiys loppujen lopuksi lepää ensisijaisella tasolla, ihmisten toisiinsa luottamisessa. Niinpä Seligmanin mukaan "Finally, and perhaps most importantly, the definition of trust in Western industrialised and modern societies are rooted in the idea of the individual as final repository of rights and values."

Koska loppujen lopuksi kaikki on hyvin epävarmaa, tarvitsemme keskinäisen luottamuksen rakenteet, jotta ylipäättän voimme toimia. Gambetta on tiivistänyt luottamuksen ajatuksen osuvasti seuraavanlaisesti: "[trust is] a device for coping with the freedom of others".

Niklas Luhmann on eritellyt luottamuksen käsitteen kahteen termiin: *trust* ja *confidence*. *Trust* pitää Luhmannin mielestä sisällään ajatuksen, että toimijat ovat tietoisia olemassa olevasta riskistä. *Confidence* on pikemminkin "taken-for-granted attitude" siihen, etteivät asiat odottamatta muutu. Luhmannin mukaan confidence on nimenomaan sitä, että voimme rauhassa ylittää tänään kadun pelkäämättä, että autoilijat yrittävät ajaa päälleni tai etteivät poliitikot yhtäkkiä päättää aloittaa sotaa naapurimaan kanssa. Hänen mukaansa luottamuksen perusta on nimenomaan siinä, ettei meillä ole mitään muuta mahdollisuutta kuin luottaa asioiden pysyvän odotetunkaltaisina, sillä tämän vaihtoehto olisi "is to live in a state of permanent uncertainty and to withdraw expectations without having anything with which replace them." Tällainen jatkuva epävarmuuden tila olisi yksinkertaisesti kestämaton.

Myös Giddens (1990, 1994) on analysoinut tarkasti luottamuksen käsitettä. Hän puhuu pääsääntöisesti luottamuksesta termillä *trust*. Hänen mukaansa luottamus (trust) on perustaltaan sidoksissa - ei riskin, kuten Luhmann asian näkee - vaan jatkuvuuden kanssa. Luottamus sisältää aina konnotaation luotettavuuden kanssa kontingenttien tapahtumien silmissä; oli kyse sitten yksittäisten ihmisten tai systeemien toiminnan kanssa. Niin ikään Giddens näkee, että kaikki luottamus on tietystä mielessä sokeaa luottamusta. Hänen mukaansa "the experience of security usually rests upon a balance of trust and acceptable risk."

Paljon mielenkiintoisempaa - ja oman aineistoni kannalta relevantimpaa - on kuitenkin luottamuksen käsitteen jaottelu. Giddens (1990,79-80) katsoo luottamuksen jakaantuvan luottamukseksi "(trust) between individuals" ja "(trust) in abstract systems". Samantapaisen jaottelun tekee myös Luhmann erotellessaan "trust in persons" ja "confidence in institutions"³³. Otan tässä aineistoni analyysin lähtökohdaksi Giddens jaottelun, jonka olen jatkossa suomentanut luottamukseksi yksilöiden välillä ja luottamukseksi abstrakteihin järjestelmiin.

"Trustworthiness between persons" on Giddensille luottamusta henkilökohtaisen tuntemisen kautta, jolloin luottamus toiseen syntyy yhteisten jaetun ajan ja kokemusten kautta. Tätä Giddens kuvaa myös termillä "facework commitments". Toisena luottamuksena alueena Giddens näkee "faceless commitments", joka viittaa ensisijaisesti luottamukseen abstrakteihin systeemeihin. tällä termillään "abstract systems" Giddens tarkoittaa "development of faith in symbolic tokens or expert systems". Nämä asiantuntijajärjestelmät ovat tieteen luomia ja ylläpitämiä ja ne määrittävät arkielämää yhä enenevässä määrin.(mt.,79-92)

Asiantuntijuus on se mihin luotamme, kun meille kerrotaan jonkin lääkkeen parantavasta vaikutuksesta tai että ydinvoima on turvallista. Sen sijaa luottamus abstrakteihin systeemeihin ei välttämättä edellytä mitään kanssakäymistä yksilöiden tai ryhmien kanssa, joiden voisi katsoa olevan jollakin tapaa "edustamassa" abstraktia systeemiä. Kuitenkin eri tekijät, siis eri asiantuntijuuden edustajat, ovat Giddensille "access points of abstract systems" eli abstraktien järjestelmien kohtaamispaikkoja.

Kun menen lääkäriini luo valittamaan selkäkipuja, on käyntini Giddens termein kohtaamispaikka, jossa kasvottainen ja kasvoton sitoutuminen yhdistyy. Giddensin mukaan modernien instituutioiden luonne on sidoksissa luottamukseen abstrakteihin systeemeihin: "in conditions of modernity, the future is always open, not just in terms of the ordinary contingency of things, but in terms of the reflexivity of knowledge in relation to which social practises are organised. This counterfactual, future-oriented character of modernity is largely structured by trust vested in abstract systems - which by its very nature is filtered by the trustworthiness of established expertise" (xx). Modernin tulevaisuussuuntautuneisuus tavallaan nojaa luottamukseen asiantuntijajärjestelmiin. Luottamus abstrakteihin systeemeihin pitää yllä modernin

³³Tässä on mielenkiintoista pohtia miksi Luhmann kuvaa instituutioihin kohdistuvaa luottamusta juuri sanalla confidence. Hänellehän confidence tarkoittaa "taken-for-granted" -asennetta. Kun taas trust pitää sisällään ajatuksen tietoisuudesta riskistä. Vaativatko siis luottamus instituutioihin ennemmin itsestäänselvyytensä pitämisen asennetta, ja henkilökohtaisten suhteiden luottamus sisältää ennemmin luottamuksen pettämisen riskin.

jatkuvuutta, siten luottamus on tärkeä nykyisyyden ylläpitävä tekijä. Luottamuksen olemassaolon ilmentymänä voi pitää luottamusta pysyviin asiantuntijuustahoihin.

9.3.1 Jaettu luottamus

Miten tämä luottamuksen teoretisointi sitten käy omaan tutkielmaani? Katson, että luottamus käsitteenä on jotain, joka faktisesti tulee vastaan haastateltavieni puheessa. Erittelen heidän puhettaan seuraavassa merkkinä luottamuksesta ja sen murenemisestä Giddensin määrittelemiin abstrakteihin systeemeihin sekä asiantuntijuuteen. Haluan korostaa, että tämä puhe luottamuksen kadottamisesta on ymmärrettävissä suhteessa heidän tilansa politisoitumiseen. Haastateltavieni näkemys oman tilansa politisoitumisesta on pohja puheen tulkinnalle.

Haastateltavieni puhe luottamuksen menettämisestä kohdistuu ensisijaisesti asiantuntijoihin eri alueilla ja tätä kautta koko abstrakteihin systeemeihin. Näitä kahta ei kuitenkaan voi pitemmän päälle eritellä toisistaan erilleen; toimivathan tietyn asiantuntijuuden edustajat "as access points of abstract systems". Epäluottamus haastateltavieni puheessa kohdistuu kolmeen eri asiantuntijuuteen (eli näin ollen myös koko järjestelmään): poliittiseen järjestelmään, oikeusjärjestelmään ja taloutta hallinnoivaan ja ohjaavaan asiantuntijuuteen.

9.3.2 Epäluottamus poliittiseen ja taloudelliseen asiantuntijuuteen

Ensisijaisesti haastateltavieni epäluottamus kohdistuu poliittiseen eliittiin. Epäluottamus on niin suurta, että koko järjestelmän legitimiys on kyseenalaistettu. Ensinnäkin epäluottamus kohdistui yksityisiin poliitikkoihin ja epäilyyn heidän kyvyistään hallita nimenomaan maan taloudellista tilannetta. Tämä epäluottamus poliittisen järjestelmään osoitetaan laman aikaisiin hallituksiin ja ministereihin. Samalla tämä epäluottamus poliittiseen eliittiin on epäluottamusta myös taloudellisiin instituutioihin: lähinnä pankkeihin ja niiden toiminnan ohjailuun. Kun pankkien toimintaa kuitenkin ohjailtiin keskuspankin ja hallituksen toimesta (Kiander & Vartia 1998), niiden toiminta laman aikana limittyi yhteen. Pankkituki on tästä toiminnan ohjailusta yksi näkyvä mielipiteitä herättävä esimerkki.

Kari: "Ehkä vihanen on se oikea sana. Että mä oon tilanteen herra nyt, niin mä voin olla vihanen. En oo enää katkera. Mä oon ollu katkera. (Tauko). Kyllä mua suututtaa sekä näitten velallisten käyttäytyminen, asioiden hoito että myöskin pankkien (mainitsee pankkien nimiä) kieroilu ja tämmönen ihan ihan...sekä petkutti näitä poikia että takaajia. Tavallaan myöskin koko sitten tää yhteiskunta, miten yhteiskunta vei...Tämä Holkerin hallitus alotti

tämän kahesitytluvun puolivälissä, millon ruvettiin puhumaan vahvan markan taloudesta ja kaikesta tästä. Raha vapaaksi, markkinat vapaaksi ja siitähän se meni...ylikuumeni ja että siinä on niin ku monet tekijät, josta minä oon vihanen. Että jumalauta eihän näin, ei näin saa asioita hoitaa!"

A: "Sanoisitko, että elämä petti sinut?"

Venla: "Ei elämä, mutta nää poliitikot. Että semmonen kai tuli että...Ja pankit. Sen sillon aattelin, että oli pettynyt pankkeihin ja huomasin sen, että pankeilla on valta, että ne saa...saa ottaa mitä tahansa korkoa missä tahansa tilanteessa, että ne ei yhtään siinä tilanteessa tullu vastaan."

Poliittista järjestelmää ja poliittista eliittiä kohtaan tunnettiin syvää epäluottamusta. Haastateltavani epäilivät päättävän eliitin kykyjä "hoitaa hommansa". Poliittinen asiantuntijuus ei näyttäytynyt vain taitamattomana, epäluotettavana tai "korruptoituneena", vaan myös valtansa menettäneenä. Valta - siis se kuka päättää - oli siirtynyt poliitikkojen käsistä "talouden käsiin". Poliittisella toiminnalla sinänsä ei nähty enää entisenlaista vaikuttamisen mahdollisuutta, vaan sekin oli alisteinen taloudelle.

Yrjö: "Kyllä minä sillä tavalla oon päässy...en minä hirveen katkera tai pettynyt siis enempi niin ku siihen konkurssiin, en sillä tavalla, vaan siihen yhteiskunnalliseen tilanteeseen, minkä sen koko paskan aiheutti. Niin siihen, se on kyllä kyrsinyt."

A: "Ai niin kun tähän kaheksankymmentäluvun?"

Yrjö: "Niin just ne. Se on kyrsinyt, että siis...Suomen niemellä siis...se on...ja siitä johtuen tänä päivänä minä en luota näihin poliitikoihin enkä näihin, en ! Siis jos ennen oli jonkun verran luottamusta, niin tänä päivänä ei ennee. Mulla on hyvin kitkerä suhtautuminen politiikkaan ja poliitikoihin. Et jos se sillon oli vähän erilaista, niin nyt on tosi kitkerä ja katkunen suhtautuminen politiikan tekemiseen ja kaikkeen tähän. Ne ei hallinnu hommia. Et ne ei, et ku ne mainostaa, et heidän pitäis olla alan ammattilaisia, niin ne ei kyllä ollu siinä vaiheessa. Ne oli kaikkee muuta."

Kari: "Ja kyllä sitten on se, että on tullu vähän populistinen kuva (politiikasta AP), vaikka oon ite politiikassa mukana. Aika paskajätkiä ja paska-akkoja siis jollain tavalla. Ilmeisesti eduskuntakin on aika jymäytettävä. Se on helppo jymäyttää. Ne ei aina tiedä mitä ne päättää. Semmonen kuva on tullu, että hirveen paljon tapahtuu maailmassa ja Suomessakin semmosta mitä tavallinen kansa ei tiedä. Siellä tehdään asioita, päätetään ihan oikeesti. Minäkii oon ruvennu uskomaan, että kaikkee tapahtuu ja se puhe demokratiasta on joskus vähän kuplaa. Että meille puhutaan demokratiasta, me uskotaan demokratiaan ja todellisuudessa suuret päätökset tehdään ..ja talouselämä...No, sehän tiedetään, että talous orjuuttaa esimerkiksi politiikan. Tää uusliberalismi määrää kokonaan sitten. Sen mukaan mitä markkinat sanoo tehdään päätöksiä. Vähän vei uskoa (järjestelmään AP), vaikka sitä millään haluais myöntää."

Luottamus poliittiseen järjestelmään ja sen legitiimiyteen nojaa lopulta yksittäisen ihmisen luottamukseen järjestelmää kohtaan. Samoin loppujen lopuksi yksittäinen ihminen on arvojen ja oikeuksien viimekätinen kätköpaikka. Loppujen lopuksi myös poliittisen järjestelmän legitiimiyys lepää siinä, että yksittäinen ihminen allekirjoittaa samat arvot ja oikeudet kuin mitä järjestelmäkin. Haastateltavieni kohdalla tässä näyttäisi aineistoni perusteella olevan tapahtunut muutos.

Katson, että haastateltavani kertovat luottamuksen (trust) menettämisestä poliittiseen järjestelmään, sillä järjestelmän tuottamat päätökset eivät enää vastanneetkaan heidän omaa käsitystään oikeudenmukaisista ratkaisuista.

Irma: "Onhan se musta hassua, että jos aattelee niitä pankinjohtajia, joita jopa tuomittiin oikeudessa korvauksiin, niin niitä (rahoja AP) siirrettiin sinne Silta-pankkiin, josta myöhemmin tuli Arsenal. Sitten sitä omaisuutta niin ku halvalla myymään eteen päin. Et ikään kuin palkittiin ne, jotka ei kyenneet tilannetta hallitsemaan (huom! siis aikaisemmin AP) hyväpalkkasilla tehtävillä. Että ei nähty mitään ristiriitaa, että oli ollu ajamassa näitä yrityksiä konkurssiin, joiden omaisuutta ne lähti vielä myymään. Et kyllä täytyy sanoa, että tässä kun Arja Alhoa, Sundqvist jutusta Alhoa ja Lipposta - en sano aiheesta vai aiheetta - jahdataan tuolla, mutta se on mitätön asia sen rinnalla, miten paljon sellasta sallitaan, mikä loukkaa yksityisen kansalaisen oikeustajua. En tarkota pelkästään meidän, jotka ollaan velkasaneerauksessa; kaikkien muidenkin. Kyllä mun mielestä Suomi on hirveän epädemokraattinen yhteiskunta."

Ylivelkaantuneet kokivat myös maksavansa raskasta hintaa toisten eli poliitikkojen rahapolitiikassa tekemistä virheistä koronmaksun ja henkilökohtaisen tragedian muodossa.

Kalle: "Että siitä on nyt helppo sitten näitten poliittisten päättäjien repii huumorii. et kun Koivistokii heittää, että velat on maksettava. Mä oon samaa mieltä. Velat on maksettava. Me maksetaan kanssa velat, mutta mä en niin ku ymmärrä sitä, että toisten aiheuttamat velat me joudutaan myöskin maksamaan. Elikkä hänen ja Iiro Viinasen aiheuttamat velat me joudutaan maksaman korkona eli tyhjänä."

Irma: "Niin mehän ollaan osallistuttu aikanaan tuloistamme tän pankkikriisin maksujen maksamiseen niin ku muutkin veronmaksajat ja siinä mielessä, jos ois huomioitu se kuinka paljon olemme maksaneet korkoja, niin olis meidän mielestä ollu täysin kohtuullista, että me olis päästy kolmen vuoden ohjelmalla ja näill maksuilla ja siitä huolimatta pankki olis saanut jo omansa (moninkertaisesti AP)."

Kari: "Terveiset päättäjille: maksattakaa niillä, joille maksaminen kuuluu, jotka on ne velat aiheuttanu!--- Suomi on Euroopan Japani ja kaikkee. Ja

koulussakin lukiossa vaikka kuinka toisteli, että työtä täytyy tehdä, ei se pelkkä osakekeinottelu, se ei oo mitään. Se ei menny muutamien kaaliin ollenkaan. Se oli niin iskostunut sielläkin tasolla, että rahaa pystytään tekemään noin vaan tekemättä työtä. Jotkuthan pystyy tekemään, mutta se on kuitenkin jonkun selkänahasta pois aina. Kyllä se perustuu viime kädessä todelliseen arvolisään...se oli rahapeliä, se oli peliä..."

9.3.3 Epäluottamus oikeusjärjestelmään

Kahdelle haastatelluista epäoikeudenmukaisuuden kokemus kohdistui velkajärjestelylakiin ja oikeuslaitokseen. Nämä kaksi kokivat tulleen takaaajina huijatuksi. Toinen oli tuontiluoton takaaaja ja laina oli hänen tietämättään muutettu seitsämän vuoden lainaksi. Lainan lankesi maksettavaksi, kun takaaaja ei olettanut hänellä olevan mitään takausvastuuta enää. Hän vei asian oikeuteen, sillä hänen tietonsa perusteella lyhytaikaista lainaa ei voinut muuttaa monen vuoden lainaksi. Siten hänellä ei oman näkemyksensä mukaan voinut enää olla takausvastuuta takaamasta tuontiluotosta. Hän oli hävinnyt kanteensa, joutunut maksamaan takausvastuun ja myymään asuntonsa.

Epäluottamus kohdistui nimenomaa oikeuslaitokseen, jonka pätevyyteen ja uskottavuuteen luottamuksen oli oma takausvastuun käsittely oikeudessa vienyt. niinpä "Suomi ei oo enää oikeusvaltio".

Kaija: "--- Mä en anna periks vieläkään. Mä yritän siitä huolimatta (vaikka oikeudessa hävisi AP)...mä yritän hakee jostakin joku instanssi, joka yrittäs auttaa mua. Joka yrittäs korjata tän vääryyden, koska jos meillä kaikilla on Suomessa laki, niin sitä lakia täytyy noudattaa jokaisen. Niin minun kuin pankinkin. se ei oo erilainen eri ihmisille ja eri laitoksille. Se on kaikille ihan sama edelleenkin."

Kaija lisää vielä myöhemmin, että ainut myönteinen asia tapahtuneesta oli, ettei kukaan hänen läheltään enää koskaan takaisi ketään toista; "koska kaikki ihmiset mun ympärillä tietää, että lakia ei oo enää Suomessa."

Samoin Venla koki olevansa petoksen uhri. Hän oli yrittänyt vedota petoksen merkkeihin oikeudessakin, mutta koska petos perustui päävelallisen puheille omasta taloudellisesta tilanteestaan, eivät kahdenkeskiset puheet olleet riittävä näyttö petoksesta.

Kärkkäämmin Venla kritisoi takaajien asemaa velkajärjestelylaissa. Takaajana hän koki velkasaneerauslain tulleen hänen ja ystävän välisen sopimuksen väliin. Taatessaan hän oli ollut tietoinen siitä, että joutuessaan maksamaan ystävänsä lainoja, hänellä olisi aina oikeus periä ulosoton kautta takausmaksunsa takaisin. Nyt kun velallinen oli päässyt velkasaneeraukseen, poistui takaajalta mahdollisuus periä myöhemmin ulosoton kautta saataviaan.

Venla:"--Kun sen kolmen vuoden ajan niitä asioita selvittelin ja eri viranomaisten luona kävin, niin jotenkii tässä tuli semmonen tunne, että Suomi ei oo enää oikeusvaltio. Siis sillee, että näitä suojellaan näitä...et kyllä semmonen, että oikeudenmukaisuutta ei oo. --- Kyllä niin ku tästä, että tää systeemi ja velkajärjestelylaki niin se on ihan päin mäntyä. Niin ku sillon kun tää...oliko se Mauno Koivisto ku huomatti...että ei sitä saa sillee niin ku hyväksyä, että se on ihan mätä, se on epäoikeudenmukainen takaajille just (velkajärjestelylaki AP).--- Mikä minusta on suurin epäoikeudenmukaisuus sillon ku minä kirjoitin nimeni alle, niin oli...että sen minä kylä tiesin, että jos jouvun maksamaan, niin minulla on mahdollisuus periä se ulosoton kautta pois tältä velalliselta. Mutta tää velkajärjestelylaki tuli tähän väliin ja s joka on päässy velkajärjestelyyn niin sen ei tän päävelallisen ei koskaan pakko maksaa minulle markkaakaan takasin. Et minä en voi häneltä periä. Että minusta lakia muutettiin kesken. Että tää minun ja hänen välinen sopimus ja sopimusta muutettiin kysymättä minulta mittään, että se on minusta semmonen."

Takaajien asema velkasaneerauslaissa onkin yksi lain ongelmakohdista. Useimmissa tapauksissa - toisin kuin Venlan tapauksessa - juuri takaajien takausvastuun säilyminen velkajärjestelyn jälkeenkin on syynä siihen, ettei velkajärjestelyn tarpeessa oleva hae järjestelyyn. Takaajien kun ei haluta joutua maksamaan takaustaan heidän usein ollessa lähisukulaisia tai ystäviä. (esim. Iivari & Mälkiä 1999,66).

10. Sosiaalivakuutus sopimuksena

Ewald (1995, 73-74,80) määrittelee sosiaalivakuutuksen riskin hallinnan teknologiaksi. Sosiaalivakuutus on vakuuttamista niiden riskien varalle, jotka voisivat aiheuttaa katkoksia toimeentulossa; kuten työttömyyden, sairauden, työkyvyttömyyden varalle. Vakuutuksen kautta elämä ikään kuin saatettiin kohtalon huomasta hallinnan ja hallinnoinnin piiriin. Elämän ennakoitavuus kasvoi. Tulevaisuutta voitiin suunnitella eteenpäin, ottaa riskejä, kun perustoimeentulo oli turvattu vakuutuksen kautta.

Vakuutus on siis turvan tekniikkaa, jolla elämä saatiin hallinnan piiriin. Se tarjosi vapautta riippuvuudesta markkinoista (dekommodifikaatio) että perheestä

(defamilisaatio). Vakuutuksen taustalla on ajatus nähdä tietyt riskit sosiaalisina, rakenteellisina. Toisin sanoen sosiaalisia ongelmia, kuten köyhyyttä, ei enää yksilöllistetty yksilön ominaisuuksiin, vaan myönnettiin rakenteiden tuottavan riskejä. Huomioitiin siis ongelmien sosiaalinen luonne³⁴. Sosiaalivakuutuksen ja eri sosiaalipoliittisten ratkaisujen kautta on tuotettu eri käytäntöjä, joilla vastuu sosiaalisista ongelmista on kollektivisoitu. Tässä eri käytäntöjen tuottamisessa ehkä juuri hyvinvointivaltio on edennyt pisimmälle.

Baumanin (1998) mukaan hyvinvointivaltion käsite pitää sisällään ajatuksen valtion velvollisuudesta taata kansalaisten "hyvinvointi". Hyvinvointi tarkoittaa jotain enemmän kuin pelkästään hengissä selviämisen turvaamista. Hengissä selviämisen takaamiseen sisältyy nöyryytyksen välttämisen halu ja arvokkuuden käsite. Valtion tulee taata "survival with dignity, as understood in a given society at a given time, of all its subjects" (mt., 45). Sosiaalivakuutus on kollektiivinen sopimus; olemme kansalaisuuden kautta osallisena siinä halusimme tai emme. Tai kuten Bauman kirjoittaa. "public welfare could be seen as a form of collective insurance drawn jointly and extended over every individual member of the collectivity" (mt., 45). Vakuutuksen muodossa otetaan siis kollektiivisesti vastuuta sosiaalisista ongelmista. Kyse on sopimuksesta, jossa riski sosialisoidaan eli kannetaan yhdessä. Tämä yhteisvastuu on samaistettu kollektiiviseen koneistoon. Sosiaaliturvan kautta valtio liittää meidät sosiaalisesti yhteen tarvitsematta puuttua kansalaisyhteiskunnassa esiintyviin ristiriitoihin (Hänninen, S. 1999).

Vakuutuksen idea on vahvasti yhteydessä työetiikkaan eli kaikkien velvollisuus on työn kautta osallistua tahollaan hyvinvointivaltion rakentamisen projektiin. Samalla kuitenkin hyvinvointivaltion idea sisältää ajatuksen oikeudesta arvokkaaseen ja kunnolliseen elämään kansalaisen oikeutena, huolimatta panoksesta yhteiseen hyvään. "It rendered the right to dignified life a matter of political citizenship rather than economical performance" (Bauman 1998,46). Hyvinvointivaltion toimintaperiaatteena on yksilön kunnioitus "as such" eli kaikki tunnustetaan arvoltaan yhtäläisiksi eikä ketään jätetä sosiaalisen sopimuksen ulkopuolelle. Voi väittää, että sosiaalivakuutuksessa on kyse sosiaalisen sidoksen näkyväksi tekemisestä. Sosiaaliturvan voikin nähdä voi nähdä lahjan julkisena muotona, jolla sosiaalista sidosta pidetään yllä (vrt. Kortteinen & Tuomikoski 1998).

³⁴ Päinvastaisena puheena voi esimerkiksi nostaa köyhyyden mieltämisen USA:ssa yksilön ominaisuuksista johtuvana, jolloin ongelmien ratkaisu löytyy yksilöstä itsestään. Vastaavasti "welfare" on USA:ssa nähty ennemminkin uhkana kansalaisuudelle kuin osana kansalaisuuden toteutumista. (ks. Procacci 1998, 20-21)

Eräsaaren (1995) mukaan modernista hyvinvointivaltiosta on tullut keskeinen ulkoisten riskien kontrolloija, jossa yksityinen kansalainen tuntee olevansa turvattu riskejä vastaan. Hyvinvointivaltion legitimitetin voi katsoa lepäävän "riskien kontrolloinnin lupauksien varassa". Yksityinen kansalainen tuntee olevansa turvattu niin luonnollisia kuin yhteiskunnallisiakin riskejä vastaan. Hyvinvointivaltio on viime kädessä lupautunut kantamaan vastuun myös yksityisistä riskeistä. "Epävarmuus on sosialisoitu", kun jokainen kantaa osan vastuusta sosiaalivakuutuksen ja verotuksen muodossa. (Lagerspetz 1997,99).

Niin ikään hyvinvointivaltion idean voi katsoa sisältävän ajatuksen, että kaikilla kansalaisilla on oikeus saada korvaus vääryydestä, joka kohtaa. Kohde, jolta korvausta haetaan voi olla vain valtio. Käännymme tiettyjen laitosten (kollektiivisen koneiston) puoleen saadaksemme konkreettisesti korvausta meitä kohdanneesta "vääryydestä". Nimenomaan tämä valtiolta saatu korvaus todentaa yhteisvastuun. (Hänninen S. 1999)

10.1 Sopimuksen irtisanominen

Miten tämä hyvinvointivaltioteoreettinen pohdiskelu sitten liittyy ylivelkaantuneisiin? Katson, että puhetta epäoikeudenmukaisuudesta voi tulkita viestinä tuon ei-mihinkäänkirjoitetun -sopimuksen yhteisvastuusta purkautumisesta. Uskon, että ihmiset käsittävät tuon sopimuksen olemassaolon. Ajatus yhteisvastuusta ei ole vain sanoja, vaan olemme jo tottuneita sosiaalisiin oikeuksiimme ja niiden luomaan turvaan. Minä itse luotan, etten ikinä joudu näkemään nälkää tai asumaan kadulla. Luotan, koska tiedän olevana oikeutettu tiettyyn perusturvaan. Vastaavanlaisiksi luottamuksen olemassaolon esimerkeiksi voisi nostaa Nyssölän ja Pajalan (1999) haastattelemat nuoret, jotka ilmoittivat uskovansa, että "sossusta saa aina rahaa", vaikka työmarkkinatuki evättäisiin. Lausehan kertoo muun muassa luottamuksesta perusturvaan.

Kuten olen jo edellä todennut tutkimukset osoittavat selkeästi ylivelkaantuneille kasaantuvan taloudellisia, terveydellisiä ja sosiaalisia ongelmia. Se on inhimillisen hädän tila, jonka raskaudesta kertoo suorasanaisimmin ylivelkaantuneiden korkeampi itsemurha-alttius verrattuna muuhun väestöön. Myös velkaneuvojen kokemuksen perusteella ylivelkaantumista voi pitää todella vaikeana tilanteena yksilölle niin taloudellisesti kuin psyykkisestikin (HS 28.4.1999³⁵). Olen tässä tutkimuksessa tuonut

³⁵ "Velkaneuvonnan asiakas on itsemurhakandidaatti", kuvasi Velkaneuvonta ry:n puheenjohtaja Matti Härkönen ylivelkaantuneiden tilaa HS:n haastattelussa.

esille myös haastateltavieni kokemukset psykofyysisistä oireilusta, masennuksessa, paniikinomaisesta hädän tunteesta ja itsemurha-ajatuksista.

Ylivelkaantumiseen uutena sosiaalisena ongelmana herättiin varsin myöhään. Ongelma yllätti laajuudessaan julkisen sektorin. Lukuun ottamatta joissain kunnissa myönnettyjä tilapäisiä toimeentulotukia ja korkoavustuksia, ylivelkaantuneet jäivät usein tukien ulkopuolelle. Ei yksinkertaisesti ollut mitään käytäntöä, jolla tätä usein työssäkäyvää taloudelliseen ahdinkoon joutunutta keskiluokkaa olisi voitu auttaa. Tämän huomasivat haastateltavanikin yrittäessään saada esimerkiksi asumis- tai toimeentulotukea (kolme haastatelluista³⁶). Tuet joko evättiin tai väliaikaisesti myönnetyn tuen takaisinperintä tuotti vaikeuksia, sillä tuki tuli todelliseen tarpeeseen. Ylivelkaantuneet olisivat kaivanneet enemmän joustavuutta julkisilta instansseilta näkemään heidän tilanteensa. Hehän olivat "aina maksaneet veronsa, joten kyllä sitä jotain oikeuksiakin on".

Saara: "Sillon kun minä asuin tuossa x asunnossa, niin minä kävin Kelalla ja otin ne asumistukipaperit ja vein sinne. Mutta mulle tuli sieltä semmonen kirje, että minä oon suureläläinen, että häpee kysyy (naurahtaa)...häpee kysyy asumistukea, kun saan niin paljon eläkettä. Ei ei yhteiskunta auta mitään oikeita eläkeläisiä!"

A: "Katotteko kuitenkin, että olisitte olleet oikeutettuja siihen?"

Saara: "Aattelin, että tuota kun monilla jää paljon enemmän rahaa käteen, kun mitä mulla jäi silloin siitä asunnon maksamisesta ja maksujen maksamisen jälkeen. Mutta yhteiskunta ei oikein kato hyvin näitä eläkkeellä, työeläkkeellä olevia, jotka on ikänsä tehny töitä, hoitanu lapsensa ilman minkäänäköstä apua. Ei ollut päiväkotia, ei päivähoitopaikkoja eikä perhepäivähoitopaikkoja. kotiapulaista koitettiin pitää ja sen verot maksettiin kanssa, vaikka omasta palkasta oli maksettu kanssa. Ei ollu pitkiä äitiyspäivälomia eikä...oli vaan kymmene viikkoo. Eikä ollu työaikalakia ennen ku vuonna -73 tuli työaikalaki. Sitä ennen oltiin yötä päivää töissä. silloin aina, kun tarvittiin."

Venla: "No, kyllä ehkä tän velkajärjestelylain ja takaajien osalta siinä...niin sen hoitamisessa. Niin siinä ois kaivannu ehkä sitten jotain semmosta konkreettista apua. Että neuvoja sain kyllä, mutta niin ihan vaikka rahallista apua, että just silloin sosiaalitoimistosta vaikka, että he nyt ei ois kattonu ihan siihen lakiin tai siihen, että palkkatulot tämmöset ja velat nyt...Jotain semmosta, että vois olla meille takaajillekii olla jotain semmosta helpotusta, kun näille velallisille."

³⁶ Lisäksi muutama mainitsi, etteivät hakeneet esimerkiksi toimeentulotukea, koska tiesivät tulojensa olevan esteenä sen myöntämiselle. Tarvetta toimeentulotukeen olis kyllä ollut.

Kaikkein eniten ylivelkaantuneet olisivat kuitenkin kaivanneet velkaneuvontaa tai muuta neuvoa-antavaa tahoja auttamaan selviämään tilanteesta ulos. Haastateltavistani kaikki neuvoa kaivanneet olivat sitä lopulta saaneet, mutta he olivat selvästi kokeneet, ettei heidän tilannettaan alkuun ymmärretty. Katson, että juuri se, etteivät haastateltavat kokeneet saaneensa riittävästi neuvonta-apua sitä tarvitessaan, synnytti tunteen "ettei kukaan korvaansa lotkauta" ylivelkaantuneiden hädälle. Lisäksi esimerkiksi Jukka tuo esille ajatuksen, että neuvonnan olisi pitänyt olla julkisen laitoksen sisällä järjestettyä.

Jukka: "Käytiinhän me (velkaneuvonnassa AP). Sillon se oli järjestetty sillee, että seurakunnalla oli diakoni, joka hoiti tät velkaneuvontaa. sinnehän minä sitten ensin. --- Yhteiskunta ei muulla tavoin siitä asiasta huolehtinu ja se oli järjestetty sillä tavalla. Se oli puhtaasti velkaneuvontaa. Hyvä oli, että siitä oli apua, sellasta tukea.--Mutta minä en oikeestaan periaatteessa hyväksy sitä, että yhteiskunnan tehtävät annetaan jollekii ulkopuoliselle eli seurakunnan tehtäväksi. Semmosta mikä aivan selvästi kuuluu valtiovallalle tai kunnalle."

Kun ylivelkaantuneet puhuvat epäoikeudenmukaisuudesta ja petetyksi tulemisen tunteesta yhteiskunnan taholta, en suoranaisesti näe siinä epäluottamusta sosiaaliturvajärjestelmää kohtaan kokonaisuudessaan. Osa haastatelluista sai kuitenkin tällä hetkellä työttömyyskorvaus tai nauttivat eläkettä. Nämä turvan muodot (sosiaalipoliittiset käytännöt) siis toimivat myös heidän kohdallaan. Täysin heitä ei oltu hylätty. Pikemminkin kyse on siitä, ettei heidän tilannettaan tunnustettu julkisesti eikä siten myöskään "kollektiivisen koneiston" puolelta. Velkaongelma jäi heidän omaksi kamppailukseen. Kotitalouksien velkaongelman syntymisen aikoihin ei tuotu julki ylivelkaantuneiden tilannetta eikä – ennen kaikkea – niitä syy-yhteys -ketjuja, jotka johtivat kotitalouksien joukkoylivelkaantumiseen. Ongelma pysyi piilossa ja siten oli kokemuksena atomistinen; "vain minä olen epäonnistunut".³⁷ Ylivelkaantumista ei alkuun *tunnistettu sosiaalisesti ongelmaksi* poliittisessa puhunnassa. Siten kollektiivinen koneistokaan ei tunnustanut ongelmaa eikä kyennyt löytämään käytäntöjä, joilla ylivelkaantuneita olisi voitu auttaa. Tämän konkreettinen esimerkki oli se, etteivät sosiaalitoimistot tienneet mitä ylivelkaantuneiden suhteen tekisivät (ks. Lappalainen 1993).

Kuten jo edellä esitin haastateltavani ottivat itse vastuun velkaantumisestaan, mutta olisivat kaivanneet julkista tunnustusta ongelman olemassa ololle. Heitä ei ikään kuin ollut olemassa julkiselle hallinnolle, jolloin heillä ei ollut oikeutta osallisuuteen

³⁷ Työttömänäkin on helpompi olla suurtyöttömyyden aikana kuin hyvän työllisyystilanteen aikana. Tuolloin työttömyyden syynä yleisesti nähdään ennemmin maan yleinen taloudellinen tilanne kuin että osoitettaisiin syyn olevan yksilössä itsessään.

yhteisvastuusta. Yhteisvastuun ajatus oli kyllä olemassa haastateltavilleni, mutta yksityistä riskiä ei kollektivisoitukaan heidän kohdallaan.

Puhuin aikaisemmin kuinka hyvinvointivaltion ajatukseen sisältyy käsitys siitä, ettei ketään jätetä ulkopuolelle. Kaikilla on yhtäläinen oikeus saada valtiolta korvaus vääryyden kohdatessa. Hyvinvointivaltio perustuu siis sanomattomalle sopimukselle kollektiivisesta vastuusta. Tämä ajatus takaa sen legitimitetin.

Väittäisin, että haastateltavani näkevät, että heidän kohdallaan tuo sopimus on sanottu irti. Heidät on asetettu yhteisvastuun piirin ulkopuolelle. Uskon, että haastateltavani hyväksyisivät tämän, jos he katsoisivat olevansa itse yksin syyllisiä tilanteeseensa. Kuitenkin haastateltavani sijoittavat velkaantumisensa kontekstiin. He eivät siis itse omalla toiminnallaan ajaneet itseään marginaaliuteen (siis siinä mielessä kuin esim. rikoksen tekijät), vaan kokivat tulleen ajetuksi. Tutkittavani eivät koe itse tehneensä mitään väärä tai rikollista, mutta ovat silti tulleet rangaistuksi. Lisäksi rangaistus on kohtuuttoman kova suhteessa "tekoon". Virheenään he näkevät halunsa luottaa.

Koska tutkittavani kokivat tulleen väärin perustein rangaistuksi ja jätetyksi yhteisvastuun ulkopuolelle, he sanovat kirjoittamattoman sopimuksen omalta osaltaan irti. Vastavuoroisuuden periaate on rikottu, siten heiltäkään ei voi hyväksyä toimimista yleisesti hyväksytyjen sääntöjen mukaan.

Kaija: "No, se tuntuu siltä, että mä oon eläny ihan turhaan. Mä oon yrittäny kaiken ihan turhaan. Mä oon ollu kunnon kansalainen ihan turhaan.--- Mä oon kunnioittanu lakia ja pykälää ja sääntöjä. Ja mun mielestä yhteiskunnassa pitää olla normeja mitä pitää noudattaa ja lakeja, joita pitää noudattaa. Sen jälkeen on musta tulla...tai musta tuntuu ainakin siltä, että kun ei kerran noudateta lakia, niin ei munkaan tarvii noudattaa. Tää laki ei oo ees kaikille sama."

Kalle: "Mua ei niin ku henkilökohtasesti tää yhteiskunta liikuta pätkääkään. Mä en välitä enää siitä. Jos mä saan petettyä niin, että mä saan verottomana tuloja jostain, niin mä teen sen täysin. Niin ku tuntematta minkäänäköstä huonoo omatuntoo. Se on mulle tehny tän, että kyllä mä äänestän ja kyllä mä tuun tekee niin ja mä tuun tekee näin, mitä nyt yhteiskunta multa vaatii, mutta mulla ei oo mitään velvoitteita tai velkaa tälle yhteiskunnalle enää. Me ollaan maksettu lapsuudestamme tai nuoruudestamme lähtien verottajalle, yhteiskunnalle ja kaikki tuet mitä tänä päivänä lapsiperheet ja kaikki saa, niin me ei olla niistä ikinä saatu mitään. Lapsilisä oli kolkytkuus markkaa kolmeksi kuukaudeksi."

Yrjökin sanoo olevansa sujut yhteiskunnan kanssa. Yrityksen konkurssiin osasyynä hän näkee "koko sen yhteiskunnallisen tilanteen, joka aiheutti sen paskan". Siten velkojen ulosmittaus on oikeampi tapa toimia kuin hakea velkasaneerausta.

Yrjö: "...ainut se taloudelline apu yhteiskunnan puolesta minusta niin hoitakoon vaan ne (velat AP) sieltä vieläki niin...roskapankkien piikistä siivotkoon ne tasseet, et ne ei ois enää meikäläistä kivittelemässä (ulosotto AP). niin se on ainut mitä että. siinä mielessä minä katson, että kun tuossa haastattelun alkuvaiheessa kun kerroin kuinka monta yritystä meillä on aikoinaan ollu. Parhaimmillaan yheksän ja työllistäny parhaimmillaan lähemmäs kolmesataa ihmistä useimpien vuosikymmenien ajan, niin minä uskon, että minä oon oman ossuuteni tämän yhteiskunna etteen tehny. Niin. Aivan varmasti. Et en kato olevani mittään velkaa."-----

"Minä oon tehny itelleni selväks, että minä en niitä pysty maksamaan, enkä minä niitä aijo maksaa ja minä vaan hyväksyn sen. Et ne saa olla siellä, mutta olkoot. Oisinhän minä voinu lähtee haistelemmaan jonnekii velkasaneeraukseen ja niin pois päin, niin ku yhdessä vaiheessa mietin. Mutta minä sanon, että paskat olkoot. Mitä minä ruppeen noita tonkimaan ja siellä pyörittelemään monta vuotta mielessäni...että täähän...täähän on minun oma. Minustahan tässä on kyse, minun elämästä. Paskaako minä niistä veloista välitän, kun en minä niitä kuitenkaan pysty maksamaan."

Täytyy huomioda, että haastateltavani olivat ensimmäisten ylivelkaantuneiden joukkoa. Heidän ylivelkaantumisensa aikoihin ei vielä oltu löydetty käytäntöjä, joilla ylivelkaantuneita olisi voitu auttaa.³⁸ Sitten tilanne on muuttunut. Kuntien on nykyisin velvollisuus järjestää velkaneuvontaa. Samoin ylivelkaantuneiden ensisijaisesti auttamaan säädettiin laki yksityishenkilön velkajärjestelystä. Lain toimivuutta on seurattu ja sen epäkohtiin on pyritty puuttumaan. Lisäksi suhtautuminen ylivelkaantuneisiin on muuttunut jo lainsäätämisen aikoihin. Ylivelkaantuminen nähtiin pikemmin ulkoisten tekijöiden aiheuttamana eikä ainoastaan yksilön virheiden seurauksena. Siten on koettu aiheelliseksi luoda sosiaalipoliittisia käytäntöjä ylivelkaantuneiden auttamiseksi.

³⁸ Sosiaaliohjelmatkijat katsoivat ylivelkaantuneiden auttamisen keinot vähäisiksi ja puutteellisiksi (Lappalainen 1993, 42-49).

11. Lopuksi

11.1 Kertomuksen tärkeys

Jossakin tässä kaikessa mitä edellä kerroin - uudesta minästä, tunteesta henkilökohtaisesta vahvuudesta, institutionaalista ja personoidusta pettäjästä, sopimuksen ulkopuolelle asettautumisesta - näen yllättävän paljon yhtymäkohtia Richard Sennettin (1998) kuvauksiin itse-identiteetistä³⁹ joustokapitalismin⁴⁰ rattaissa. Sennett katsoo, että identiteetin muodostukselle olennaista on, että elämä hahmottuu eläjälle itselleen kumuloituvana tapahtumien sarjana. On tärkeää, että elämästä rakentuu kuva eteenpäin menevänä lineaarisena tapahtumien ketjuna. Tapahtumien summa luo merkityksiä eläjälle itselleen; ne antavat muodon ajan kulumiselle, ehdottavat syitä sille, miksi asioita tapahtuu sekä näyttävät tapahtumien seuraukset. (mt.,29-31). Elämän hahmottaminen eteenpäin menevänä, kehittyvänä, muuntuvana luo pohjaa elämän merkityksellisenä kokemiselle. Miellän asian myös siten, että se, että ihminen kykenee kertomaan elämänsä itselleen juonellisena tarinana, kuvaa myös kuinka "hallinnassa" elämä on.

Sennettin tärkein sanoma kuitenkin on että, kun joustokapitalismi (miksi hän nyky-yhteiskunnan logiikan nimeää) ei anna enää mahdollisuutta pysyvyyteen, vakauteen tai paikkaan identifioitumiseen, se murtaa myös jotain oleellista yksilön identiteetin muodostuksessa. Tätä joustokapitalismin vaikutusta yksilön identiteetin muodostukseen hän konkretisoi isän ja pojan, Enricon ja Ricon elämänsä kuvauksen kautta. Siinä

³⁹Sennett käyttää sanaa 'character' ja määrittää sanan seuraavasti: "It is the ethical value we place on our own desires and our relations to others. Horace writes that the character of a man depends on his connections to the world". (mt., 10) Koska 'character' kuvaa yhteyttä ulkoiseen toisiin kuin sanan moderni jälkeläinen 'personality', joka koskee haluja ja tunteita, jotka voivat jäytää sisältä päin, joita kukaan toinen ei välttämättä todista. Sitä vastoin "character particularly focuses upon the long-term aspect of our emotional experience."(sama) Luonne tulee esiin lojaalisuudessa j vastavuoroisissa suhteissa tai pitkän tähtäimen päämäärien tavoittelussa. Näkemysten/käsityksien viidakossa pyrimme kaiken keskellä säilyttämään ja pitämään kiinni joistain näkemysistämme ja tämä muovaa luonnettamme. "Character concerns the traits which we value in ourselves and for which we seek to be valued by others" (sama). Itse käytän tässä sanaa itse/identiteetti, sillä katson sen kuvaavan samaa jatkuvuuden ajatusta, mikä Sennettin 'character' sisältää. Identiteetti on koko ajan vuorovaikutuksen alla, se muuntautuu, mutta jotain silti pysyy tai meillä ainakin on tarve pitää *itseä* jollain tapaa pysyvänä. Itse/identiteetti muuttuu ratkaisevasti muutosprosessien kautta, mutta silloinkin yksilön oma historia limittyy ja antaa muutosprosessin tulokselle pohjan.

⁴⁰Joustokapitalismi kuvatkoon Sennettin ajatusta "no long term" kapitalismista, jossa tähdätään lyhyisiin voittoihin. Tällä pääomatalouden muutoksilla on Sennettin mukaan vaikutus ihmisten arkeen. Kun yritykset pyrkivät täyttämään markkinoiden vaateita joustavuudesta ja jatkuvasta muutoksesta, se heijastuu myös työntekijöiden elämään. Elämästäkin tulee "no long term" -elämää.

missä Enricon elämän suuri tarina oli saada lapsilleen paremmat lähtökohdat kuin hänellä itsellään oli ollut, Ricon elämän suuri linja tuntui olevan jossain muualla kuin Ricon arkipäivässä. Niitä arvoja ja tapoja, joita hän halusi lapsilleen välittävän, hän ei kyennyt arkielämässään toteuttamaan. Perheen tärkeys jäi työelämän vaatimusten rattaisiin, vastuullisuus ja toisista välittäminen näyttäytyivät kilpailussa pärjäämisessä mahdottomilta toteuttaa. Kun Enricon päämääränä oli tehdä lujasti työtä, säästää ja muuttaa paremmalla asuinalueella isompaan asuntoon, hankkia tarpeeksi, jotta lapset voisivat kouluttaa itseään, Ricon elämän päämäärä esittäytyi hahmottomampana. Rico tosin oli selvästi menestyneempi kuin isänsä, mutta hintana näytti olevan jatkuva valmius joustaa, sopeutua, oppia uutta. Kaiken tämän keskellä näyttää henkilön luonne, identiteetti jäävän hahmottomatta, eheytyvä. Elämä olikin yltäkyläisyyden keskellä ahdistava. Joustamisen palkkio jää täyttymättä.

Enrico tunsu kuuluvan kahteenkin yhteisöön; sana "me" tarkoitti sekä amerikkalaisia siirtolaistaustaansa että toisaalla omaa ammattiyhdistysliikkeen jaostoa. Ricon elämän kaivattu yhteisöllisyys vaihtui aina työyhteisön/projektin mukaan, asuinpaikkakin tahtoi töiden perässä jäädä hetkittäisiksi pysähtymispaikoiksi. Ainoa paikka, jossa yhteisölliset arvot kuten toisista välittäminen, vastavuoroisuus, toisen kunnioittaminen ilman menestyksen ehtoa, toteutuvat näyttää olevan perhe - ja vielä tarkemmin - parisuhde. (vrt. Kortteinen & Tuomikoski 1998)

Sennettin sanoma on osaltaan se, että kaiken joustamisen, kilpailun ja kehittymisen keskellä yksilö lopulta tarvitsee kiinnittymistä johonkin; muutoin eheälle minälle ja oman elämän hallinnalle ei löydy tilaa. Esille muotoutuu ajatus siitä, että yksilön tulee voida kiinnittyä johonkin ja löytää elämän eteenpäin vievä juoni, jotta elämä hahmottuisi eläjälleen merkityksellisenä.

Mutta onko tämä elämäkulun lineaarisuus sittenkään niin tärkeää ihmisille? Toisaalla sosiologian piirissä esitetään *elämänpolitiikan*, *life politics*, käsitettä osuvana apparaattina tavoittaa nykyihmisen tapaa hahmottaa elämäänsä ja valintojaan vaihtoehtojen keskellä (Giddens 1991, ks. Roos 1996, Roos & Hoikkala 1998). Giddens määrittelee elämänpolitiikan käsittävän sellaiset poliittiset kysymykset jotka nousevat itsensä toteuttamisen prosesseista jälkitraditionaalisessa kontekstissa, missä globalisoituvat vaikutukset tunkevat syvälle minän refleksiiviseen projektiin ja kääntäen, missä itsensä toteuttaminen vaikuttaa globaaliin strategioihin" (mt.,215 käännös Roos 1996, 210 mukaan).Elämänpolitiikka on elämää koskevien päätösten politiikkaa, jonka edellytyksenä on jälkitraditionaalinen yhteiskunta, jossa selvät periaatteet ja auktoriteettirakenteet eivät enää vallitse. Ihmiset joutuvat

valintatilanteisiin, joissa ratkaisut on tehtävä oman harkinnan pohjalta, reflektoiden ratkaisujaan vailla sitovia moraalikoodeja. Elämänpolitiikka perustuu emansipaatioon ja synnyttää uudelleen etiikan kysymyksen "miten meidän tulisi elää". Elämänpolitiikan voi katsoa jäävän tavallisen "politiikan" ja ihmisten omaa elämää koskevien päätösten, elämänhallinnan, väliin (ks. Hoikkala & Roos 1998, Roos 1998).

Elämänhallinnan käsitteistöön kuuluu myös Giddensin (mt.) esittämä "toisten mahdollisuuksien politiikka", "politics of second chances". Toisten mahdollisuuksien politiikassa, yksilöllä on mahdollisuus aina aloittaa alusta. Toisten mahdollisuuksien politiikka mahdollistaa epäonnistumisenkin (esim. työttömyys, avioero) jälkeen aloittaa projekti oman identiteetin korjaamiseksi, itsekunnioituksen kehittämiseksi. Vanhasta voi sanoutua irti ja löytää onnen – elämänpolitiikan tavoite – toisaalta. (ks. Roos 1998, Roos & Hoikkala 1998)

Peilaan näitä ajatuksia elämän jatkuvuuden tärkeydestä ja toisaalta "toisista mahdollisuuksista" omaan aineistooni. Haastateltaviini sopisi hyvin ajatus "toisen mahdollisuuden politiikasta". Muutoksen jälkeen nämä ihmiset näyttävät nimenomaan korjanneen kolhiintunutta identiteettiään määrittämällä itsensä itsekunnioitettuun toiseuteen (vrt. Roos & Hoikkala 1998, 14). Kulutusyhteiskuntakriittinen elämän- ja ajattelutapa esittäytyisi tässä yhteydessä *elämänpoliittisena valintana*. Kuitenkin jostain syystä minusta tuntuu kuin sanoisin ihmisille operoidessa elämänpoliittisin termein, että syy pahoinvointiin olisi vain asennoitumisongelma.

Siispä yritän pikemminkin yhdistää kahta edellä esittämäni ajatuskuvioita: Sennettin ajatuksen elämästä narraationa ja kertomuksen tärkeydestä ja toisaalla elämänpolitiikan ja toisten mahdollisuuksien politiikan. Kumpikin kirjoittajista kuvaa yksilöä jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa, jossa globaalit muutokset vaikuttavat *minään*.

Aineistoni valossa näen, että rakentaakseen itse-identiteettiä yksilö näyttää tarvitsevan ajatusta elämästä tarinana. Toisin sanoen elämän suuresta romahduksesta selvittää pyrkimällä rakentamaan itselle kertomusta entisestä elämästä. Kertomuksen työstäminen esittäytyy elämänhallinnallisena keinona, itsemäärittelyn välineenä, jossa hahmotetaan minä ennen ja minä nyt. Tilanne, jossa elämä ei hahmottuisikaan kumuloituvan lineaarisena tapahtumien sarjana, näyttäisi tuottavan henkistä pahoinvointia (itsemurha-ajatukset, ahdistus, masennus, toivottomuus), psykosomaattisia oireita ja ongelmia sosiaalisissa suhteissa. Elämän suuri epäonnistuminen on "seinä, johon kaikki pysähtyi" niin kauan kunnes tapahtunut hahmottuu eläjälle itselleen osaksi elämänkertomukset tapahtumaketjua.

Epäonnistumisesta selviytymisen jälkeen voidaan toki tuottaa uutta minää sekä vastata täysin toisin kysymykseen "miten meidän tulisi elää". Tätä vastausta voisi sitten kutsua *elämänpoliittiseksi kannanotoksi*. Silloin kyse onkin prosessoidusta elämäkatsomuksen julkituomisesta. Jotta "toisten mahdollisuuksien politiikka" on aitoa itse määriteltyä politiikkaa, vaatii se joka tapauksessa prosessointia, tapahtuneen hahmottamista yhteydessä menneeseen.

11.2 Johtopäätökseni

*"Tänään menen toista kautta
tulen niitylle lännestä
haluan nähdä vuoren toisessa, meren valossa
ilma on pehmyttä paperia --"*

Pentti Saarikoski Tänään menen toista kautta

Olen pyrkinyt tässä tutkielmassani selvittämään ylivelkaantumista yksilön kokemuksen näkökulmasta. Katson, että ylivelkaantumista voi psyykkisten ja sosiaalisten ongelmien tarkastelun lisäksi hahmottaa ihmisen elämäntilanteeseen vaikuttavana muutoksena, joka tuottaa uudenlaisen identiteetin.

Esitin tutkielmani alussa aineistolleni kaksi hypoteesia. Ensimmäinen oletin ylivelkaantumisen tuottavan turvattomuutta ja perusturvallisuuden tunteen murenemistä. Toiseksi kysyin tuottaisiko ylivelkaantuminen uudenlaisia ajattelu- ja elämäntapoja. Samalla halusin yrittää selvittää mistä ylivelkaantuneiden haastattelututkimuksissa esille tullut puhe "erilaisesta todellisuudesta" tai "uusista arvoista" olisi kyse? Oletin ylivelkaantuneiden puheessa kulkevan rinnakkain kaksi eri puhuntaa.

Olen pyrkinyt osoittamaan ylivelkaantumisen olevan moniselitteisen ja vaikean tilanteen, joka katkaisee odotetun elämäntilanteen. Esitin ylivelkaantumisen *selviytymistarinaan*, hahmottaen tarinametaforan avulla ylivelkaantumista muutokertomuksena.

Alkuun ylivelkaantuminen näyttää tuottavan turvattomuuden tunnetta. Ylivelkaantuminen tuottaa taloudellisten vaikeuksien seurauksena sosiaalisia vaikeuksia, psyykkisiä ja psykosomaattisia oireita. Sen voi siis sanoa tuottavan laaja-alaista pahoinvointia, josta äärimmäisenä esimerkkinä on itsetuhoiset ajatukset.

Ylivelkaantumien näyttää kuitenkin tuottavan myös uudenlaisia ajattelu- ja elämäntapoja. Haastateltavani näyttävät hahmottavan elämänsä nyt erilaisilla kuin ennen ylivelkaantumista. Taloudelliset vaikeudet syrjäyttävät kulutuksesta ja siten totutusta elämäntyylistä. Arki rytmittyy toisin kulutuksen kaventuessa. Katsonkin, että ylivelkaantuminen johtaa itse-identiteetin muuttumiseen.

Selviytymistarinassa lopulta päähenkilö on voittaja, selviytyjä. Itse nähdään marginaalissa, mutta ei negatiivisessa sellaisessa. Pikemmin kyse on itsemääritetystä toiseudesta. Haastateltavien voi katsoa kieltäytyvän määrittävän itseään vähemmän vertaisiksi. "Uusi tila" kuvataan aidoksi ja jopa paremmaksi kuin elämä ennen ylivelkaantumista. Negatiiviset tunteet kuten viha, pettymys, katkeruus kulkevat kuitenkin edelleen kokijoiden tarinoissa. Ne tuodaan myös peittelemättä esiin.

Osalle haastatelluista kulutusyhteiskunta näyttäytyy onttona ja merkityksettömänä. Samalla kuitenkin kaivataan takaisin sekä paremman taloudelliseen tilanteen tuomaan turvallisuuteen että kuluttajiksi halun vieteltäväksi. Katson haastateltavieni tasapainoilevan ambivalenssissa; irtisanoutumisen ja halun välillä. Esitän, ettei kulutusyhteiskunnan logiikka voikaan paeta. Vastaaminen kysymykseen *kuka minä olen* vaatii kuluttamisen resursseja. Siten kulutusyhteiskunnan ulkopuolelle asettautuminen on mahdotonta. Vaikka sanoutui irti kulutusyhteiskunnasta, se on silti läsnä, minussa, tässä.

Haastateltavani näyttävät selviytyneen ylivelkaantumisesta kohtuullisen hyvin. He ottavat etäisyyttä tapahtuneeseen ja arvioivat analyttisestikin ylivelkaantumisen syitä ja seurauksia. Ylivelkaantumisen jälkeen on löydetty uusi henkinen tasapaino; elämä näyttäytyy jälleen merkityksellisenä. Osalle haastatelluista oma henkinen kasvu ja tapahtuneen prosessointi näyttää tuoneen elämään uuden suunnan, uuden tarinan alun. Toisin sanoen haastateltavieni voi väittää ottaneen elämänsä takaisin hallintaansa.

Esitän haastateltavieni politisoivan tilansa. Toisin sanoen he näkevät oman ylivelkaantumisensa suhteessa sekä Suomen 1990-lamaan että niihin muutoksiin, joita talouspolitiikan saralla 1980- ja 1990-luvulla tehtiin. Ylivelkaantuneiden suhtautuminen yhteiskuntaa näyttää muuttuneen olennaisesti. Luottamus tärkeisiin instituutioihin on murentunut. Niin poliittiseen ja taloudelliseen järjestelmään kuin näiden järjestelmien asiantuntijoihin, instituutioiden "kasvoihin". Samoin oikeuslaitos nähtiin epäoikeudenmukaisena ja epäluotettavana.

Tarkastelen ylivelkaantumista myös suhteessa hyvinvointivaltion ideaan. Hyvinvointivaltion voi ajatella sisältävän ajatuksen valtion velvollisuudesta taata kansalaistensa hyvinvointi. Hyvinvointivaltion idea lepää vastavuoroisessa luottamuksessa ja sanattomassa sopimuksessa. Kansalaisten ja valtion sopimus on allekirjoitettu työetiikan sisältämisessä ja lupauksessa huolenpidosta hädän hetkellä. Tämän kirjoittamattoman sopimuksen katson haastateltavieni kokemuksiensa jälkeen sanoneen irti. He eivät katso saaneen sitä apua ja tukea julkiselta taholta, jota olisivat ansainneet. Siten heiltä ei myöskään voi enää odottaa sopimuksen täyttämistä omalta osaltaan.

Tutkimuskohteena ylivelkaantuminen on ollut mielenkiintoinen ja haasteellinen, ja toivon tuoneeni esiin uuden näkökulman sen tutkimiseen. Yhtenä keskeisimmistä tuloksistani tutkimuksessani pidän haastateltavieni puheesta esille tulkitsemaani ajatusta hyvinvointivaltiollisen sopimuksen irtisanomisesta. Tämän tutkimustuloksen valossa keskusteltavaksi jää kysymys siitä, minkälaiselle kansalaisuudelle jättää mahdollisuuksia tilanne, jossa luottamus yhteiskunnan keskeisiin instituutioihin on murentunut ja jossa hyvinvointivaltion kirjoittamaton sopimus uhkaa raueta.

Lähteet

- Aaltonen, Ari & Aurikko, Esko** 1989. Keskuspankkipolitiikka Suomessa. Suomen Pankki A: 37. Helsinki: Suomen Pankki.
- Aaltonen, Ari, Aurikko, Esko & Kontulainen, Jarmo** 1994. Rahapolitiikka Suomessa. Suomen Pankki A: 90. Helsinki: Suomen Pankki.
- Ahlqvist, Kirsti & Ahola, Anja** 1996. Elämän riskit ja valinnat. Hyvinvointia lama-Suomessa. Helsinki: Edita.
- Ahponen, Pirkkoliisa** (toim.) 1997. Riskikirja. Uhat, mahdollisuudet ja asiantuntijuus epävarmuuden yhteiskunnassa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Alajärvi, Milka** 1996. Ylivelkaantuneiden selviytymiskeinot. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma.
- Apo, Satu** 1990. Kertomusten sisällön analyysi. Teoksessa Mäkelä, Klaus (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus.
- Asuntovelkatyöryhmän muistio** 1994. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1994:13. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Bauman, Zygmunt** 1998. Work, Consumerism, and the New Poor. Buckingham: Open University Press.
- Bloch, Ernst** 1985. Utopia, luonto, uskonto: johdatusta Ernst Blochin ajatteluun. Toim. Keijo Rahkonen ja Esa Sironen. Helsinki: Kansan Sivistystyön Liitto.
- Dahrendorf, Ralf** 1995. Report on wealth creation and social cohesion in a free society. Teoksessa Commission on Wealth Creation and Social Cohesion. London.
- Dijk, Teun A. van** 1980. Story comprehension: an introduction. *Poetics* 9 (1980): 1-3.
- Eräsaari, Risto** 1997. Mitä riskin käsitteellä organisoidaan? Teoksessa Ahponen, Pirkkoliisa (toim.) 1997.
- Ewald, Francois** 1995. Vakuutusyhteiskunta. Teoksessa Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo (toim.) Hyvinvointivaltion tragedia
- Falk, Pasi** 1994. The Consuming Body. London: SAGE.
- Folkman, S. & Lazarus, R. S.** 1980. An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of Health and Social Behaviour* 21.
- Giddens, Anthony** 1990. The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press.

- Giddens, Anthony** 1994. *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony** 1995. Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Beck, Ulrich, Giddens, Anthony & Lash, Scott. *Nykyajan jäljillä Suom.* Leevi Lehto. Tampere: Vastapaino.
- Granovetter, Mark** 1995. *Getting a Job*. 2nd Edition. Chicago: University of Chicago Press
- Holstein, James A. & Gubrium Jaber F.** 1995. *The Active Interview*. London: SAGE.
- Hänninen, Vilma** 1991. Työpaikan menetys tarinana. *Psykologia* 26 (1991).
- Hänninen, Vilma** 1999. *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Iivari, Juhani** 1995. Ylivelkaantumisen ongelmat. *Dialogi* 1/1995.
- Iivari, Juhani & Heinonen, Markku** 1997. *Velkajärjestely vai sovittelu?* Ylivelkaantuneiden selviytyminen eri järjestelmissä - eräitä keskeisiä erottelevia piirteitä. *Stakes Tutkimuksia* 81. Helsinki: Stakes.
- Iivari, Juhani & Mälkiä, Sami** 1999. "Mitäs luulet motivaatiosta tehdä töitä?" Haastattelututkimus velkajärjestelyistä karsiutuvista ja hylätyistä. *Stakes Raportteja* 233. Helsinki: Stakes.
- Ilmonen, Kaj** 1993. *Tavaroiden taikamaailma. Sosiologinen avaus kulutukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Jarva, Vuokko** 1996. Tiukilla kuin Manninen ovenraossa. Lama-arjen kriisit ja selviytyminen tulevaisuusperspektiivissä. Helsinki: Tulevaisuuden tutkimuksen seura.
- Junka, Ilona & Pohjola, Immo** 1990 Korot ja verot nostavat velan hintaa. *Velkakierre – tutkimuksia luottoalalta* 3. Helsinki: Ilmarinen.
- Järvikoski, Aila** 1996. *Sisäinen elämänhallinta ja sosiaaliset paineet*. Teoksessa Raitasalo, Raimo (toim.) 1996.
- Kalimo, Raija & Vuori, Jukka** 1992. *Työttömyys ja terveys*. Tutkimuskatsaus. *Työterveyslaitoksen katsauksia* 123. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti** 1996. *Eri menetelmät - eri tulokset? Köyhyyden monimuotoisuus*. Teoksessa Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (toim.) *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa*. *Stakes Tutkimuksia* 65. Helsinki: Stakes.

- Kaufmann**, 1978. Sicherheit als soziologisches und sozialpolitisches Problem.
- Kiander, Jaakko & Vartia, Pentti** 1998. Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu. Helsinki: Taloustieto.
- Kiianmaa, Antero** 1996. Moderni totemismi. Tutkimus työelämästä, solidaarisuudesta ja sosiaalisista verkostoista keskiluokkaistuvassa Suomessa. Jyväskylä: Kehityksen avaimet.
- Kiili, Johanna** 1999. Kulutusta marginaalissa vai marginaalia kulutuksessa? Pienituloisten yksinhuoltajaäitien kulutustottumukset. Janus 2/1999.
- Kivivuori, Janne** 1996. Takaus sosiaalisena suhteenä. Sosiologia 3/1996.
- Kortteinen, Matti** 1982. Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Helsinki: Otava.
- Kortteinen, Matti** 1992. Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Helsinki: Hanki ja jää.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu** 1998. Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Hanki ja jää.
- Koulu, Risto & Niemi-Kiesiläinen, Johanna** 1999. Velkajärjestelyn ja saneerauksen pääpiirteet. Helsinki: Kauppakaari.
- Lagerspetz, Eerik** 1997. Epävarmuuden aika. Teoksessa Ahponen, Pirkkoliisa (toim.) 1997.
- Laitinen, Hanne** 1995. Ylivelkaantuneen elämätkuviot. Tutkimus ylivelkaantumisesta ja sen aiheuttamasta turvattomuudesta. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 31. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Lappalainen, Arja** 1993. Ylivelkaantuminen - moderni sosiaalipoliittinen riski? Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Lehtonen, Turo-Kimmo** 1998a. Melkein hernekeittolinjalla: velkajärjestelyissä olevien kulutuskäytäntöjä. Sosiologia, 3/1998.
- Lehtonen, Turo-Kimmo** 1998b. Rajallista ostamista: itsekuri, omatunto ja mielihyvä. Teoksessa Roos, J. P. & Hoikkala, Tommi (toim.) 1998.
- Lehtonen, Turo-Kimmo & Mäenpää, Pasi** 1997. Shopping in the East Centre Mall of Helsinki. Teoksessa Falk, Pasi & Campbell, Colin (eds.) Shopping Experience. London: SAGE.
- Leonard, Peter** 1984. Personality and Ideology: Towards a Materialist Understanding of the Individual. London: Macmillan.

- Leskinen, Johanna** 1990. Use of Consumer Credit in the Context of Consumers' Way of Life and Personal Situations. Helsingin yliopiston kotitaloustieteen julkaisuja 3. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mauss, Marcel** 1990 The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Society. London: Routledge.
- Muttillainen, Vesa** 1991. Kohti luottoyhteiskuntaa. Henkilöluottojen yleistymisen yhteiskunnallinen, taloudellinen ja moraalinen tausta sekä kuluttajien velkaantumisen ja velkaongelman nykytilanne. Kuluttajatutkimuskeskus. Julkaisuja 6/1995. Helsinki.
- Muttillainen, Vesa & Tala, Jyrki** 1998. Kuka vapautuu veloistaan. Velkajärjestelyn maksuohjelmat ja vuoden 1997 lakimuutos. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Murray, Kevin** 1989. The construction of Identity in the narratives of Romance and Comedy. Teoksessa
- Niemelä, Pauli** (toim.) 1991. Turvattomuus, sen syyt ja hallintakeinot eri ikävaiheissa. Kuopion yliopiston julkaisuja. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Niemelä, Pauli** 1997. Turvattomuus sukupolvittain Suomessa ja Virossa. Kuopion yliopiston julkaisuja. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna** 1995. Luonnollisen henkilön velkavastuu insolvenssioikeudessa. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna, Tala, Jyrki & Wilhelmsson, Thomas** 1991. Kuluttajien velkasaneeraus. Tarve ja mahdollisuudet. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 106. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Numminen, Maaria** 1994. Kadotettu kunnia. Tutkimus ylivelkaantuneista. Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisuja. Sarja A:5/1994. Turku: Turun yliopisto.
- Nykänen, Maija, Kontula, Osmo, Palonen, Kirsti & Liukkonen, Miikkael** 1995. Taloudellisen laman myrskynsilmässä. Tutkimus Vantaan velkaneuvonnan asiakkaiden taloudellisesta ja terveydellisestä tilanteesta. Stakes Raportteja 171. Helsinki: Stakes.
- Nyysölä, Kari & Pajala, Sasu** 1999. Nuorten työura: koulutuksesta työelämään siirtyminen ja huono-osaisuus. Helsinki: Gaudeamus

- Procacci, Giovanna** 1998. Poor citizens: social citizenship and the crisis of welfare states. Teoksessa Hänninen, Sakari (ed.) *Displacement of Social Policies*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Pulkkinen, Kimmo** 1988. Maksuhäiriöt kasvavilla luottomarkkinoilla. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 91. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Raitasalo, Raimo** (toim.) 1996. Elämänhallintaa etsimässä. Kansaneläkelaitos, Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 13. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Ramsay, Ian** 1986a. Debtors and Creditors: Themes and Issues. Teoksessa Ramsay, Ian (ed.) *Debtors and Creditors: A Socio-Legal Perspective*.
- Ramsay, Ian** 1986b. Regulating Consumer Credit and Debt Recovery. Teoksessa Hörman Günter (ed.) *Consumer Credit and Consumer Insolvency. Perspectives for Legal Policy from Europe and the USA*. Bremen.
- Riihinen, Olavi** 1996. Elämänhallinta – käsitteen erittelyä ja ongelmia. Teoksessa Raitasalo, Raimo (toim.) 1996.
- Ricoeur, Paul** 1984. *Time and Narrative. Volume 1*. Chicago: University of Chicago Press.
- Roos J. P.** 1978. Subjective and Objective Welfare. A Critique of Erik Allardt. Research Group for Comparative Sociology. University of Helsinki, Research Reports No. 18.
- Roos, J. P.** 1987. Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämänkerroista. Suomalaisen kirjallisuuden seura 454. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Roos, J. P.** 1998. Mitä on elämänpolitiikka? Teoksessa Roos, J. P. & Hoikkala, Tommi (toim.) 1998.
- Roos, J. P. & Hoikkala, Tommi** 1998. Esipuhe. Teoksessa Roos, J. P. & Hoikkala, Tommi (toim.) 1998.
- Roos, J. P. & Hoikkala, Tommi** (toim.) 1998. *Elämänpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rose, Nikolas** 1993. Eriarvoisuus ja valta hyvinvointivaltion jälkeen. *Janus* 1/1993.
- Sarbin, Theodore R.** 1986. Narrative as a Root Metaphor in Psychology. Teoksessa: Sarbin, Theodor R. (toim.) *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger Press.

Sennett, Richard 1998. The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in New Capitalism. New York: W.W. Norton & Co.

Takaustoimikunta 1996 Takaustoimikunnan mietintö. Helsinki: Oikeusministeriö

Timonen, Päivi 1993. Maksuvaikeuksissa olevat asuntovelalliset.

Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 10. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.

Tuohinen, Titta 1996. Isät, pojat ja pärjäämisen henki. Teoksessa Hoikkala, Tommi (toim.) Miehenkuvia. Välähdyksiä nuorista miehistä Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.

Velkätöryhmä 1992. Velkätöryhmän muistio. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Vierimaa, 1997. ”Se on ihan kuin olis’ tehny rikoksen, saanut ehonalaisen tuomion ja sitten on muutaman vuoden koeaika.” Omavelkainen takaaja yksityishenkilön velkajärjestelyssä. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma.

Lehtiartikkelit

Elinikäinen velkominen loukkaa ihmisoikeuksia. 2000. Iltalehti, Mielipide, 20.1.2000.

Kalliit korttiluotot ovat köyhän ainoat lainamarkkinat. 1999. Helsingin Sanomat, 28.12.1999.

Konkurssi voi olla parempi. 2000. Helsingin Sanomat, Mielipide, 2.1.2000.

Lompakon sietämätön keveys. 1996. Hyvinvointikatsaus 2/1996.

Mahdollisuus velkojen järjestelyyn tärkeää. 2000. Helsingin Sanomat, Mielipide, 4.1.2000.

Maksuhäiriöiset vaativat anteeksiantoa. 1998. Helsingin Sanomat, 5.3.1998.

Pikalaina vie nuoret turmioon. 1999. Helsingin Sanomat, 7.2. 1999.

Pirkko pelastaa maailman. 1998. Helsingin Sanomat, Kuukausiliite, syyskuu 1998.

Päättäjien tempoilu murtaa uskoa yhteiskuntaan. 1999. Helsingin Sanomat, Mielipide, 25.7.1999.

Sopimusmoraali vaatii takaajien armahtamista. 1999. Helsingin Sanomat, Mielipide, 13.11.1999.

Velallisen armahdus on mahdoton toteuttaa. 1999. Helsingin Sanomat, pääkirjoitus, 19.11.1999.

Velkajärjestelyissä velalliset saaneet asuntoja halvalla. 1999. Helsingin Sanomat, 31.8.1999.

Velkajärjestelyjen ulkopuolelle jääneiden asemaan halutaan parannusta. 1998. Helsingin Sanomat, 6.2.1998.

Velkajärjestelystä karsitut elävät pahimmasa ahdingossa. 1999. Helsingin Sanomat, 17.3.1999.

”Velkaneuvonnan asiakas on itsemurhakandidaatti”. 1999. Helsingin Sanomat, 28.4.1999.

Velkaongelmatyöryhmä: sosiaalinen luototus muutamaan kokeilukuntaan. 1998. Helsingin Sanomat, 27.2.1998.

Vuosikymmenen velkojen purku kestää vielä pitkään. 1999. Helsingin Sanomat, 31.12.1999.

Julkaisemattomat lähteet

Hänninen, Sakari 1999. Voiko politiikka ratkaista sosiaalisia ongelmia? Luento, Jyväskylän yliopisto, kevätlukukausi 1999.

Raatikainen, Juhani 1998. Suomi maailmanpolitiikassa. Luento, Jyväskylän yliopisto, syyslukukausi 1998.

Saarikosken runojen lähteet

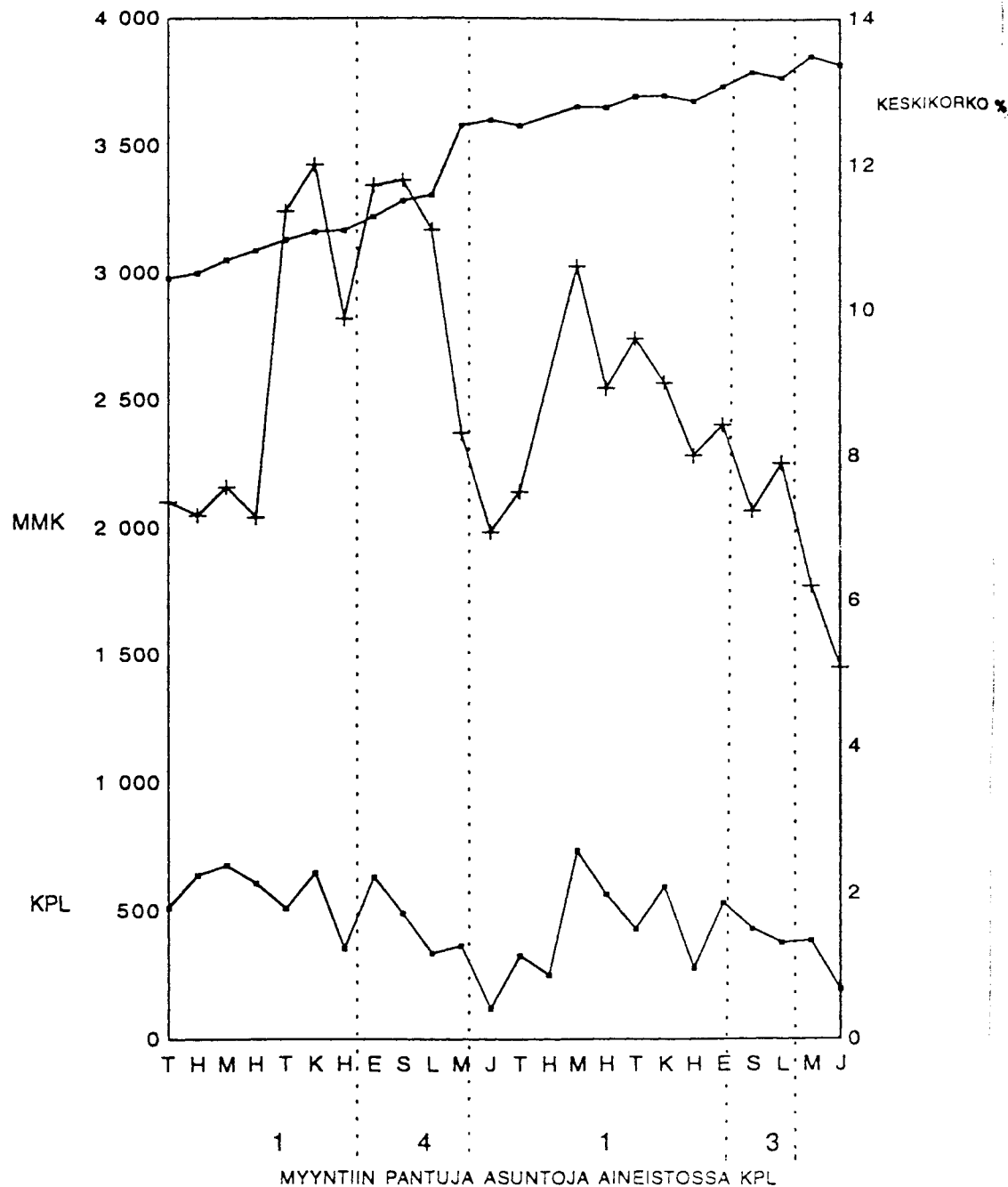
Saarikoski, Pentti 1980. Tanssiinkutsu. Helsinki: Otava.

Saarikoski, Pentti 1983. Tanssilattia vuorella. Helsinki: Otava.

Liite 1

ASUNTOKAUPAT

Uusien asuntoluottojen keskiporko ja markkamäärät suhteessa myyntimääriin 1989 - 90

Uusien asuntoluottojen keskiporko
 Uudet asuntoluotot mmk
 Myydyt isot asunnot Uudenmaan läänissä

